

Meitelska knjižnica. Ljub. št. 105.

ZBORNIK.

NA SVETLO DAJE »MATICA SLOVENSKA«.

XIII. ZVEZEK.

UREDIL DR. FR. ILEŠIČ.

105

V LJUBLJANI 1911.

NATISNILA »NARODNA TISKARNA« V LJUBLJANI.

KAZALO.

	Stran.
Dr. Gruden Josip: Spomini na Francoze	1—28
Dr. Kidrič Fran: Korespondenca med Prešernom in Vrazom	29—48
Dr. Ilešič Fran: Prispevki k zgodovini našega preporoda	49—60
Kobal Fran: O koleri na Kranjskem	61—158
Dodatek k „Spominom na Francoze“	159
Poročilo uredništva	160

D144
8662

E. 9004014

Spomini na Francoze.

Uredil in objavil: **Dr. Josip Gruden.**

„Matica Slovenska“ je pred tremi leti izdala poziv, naj se zbero in zabeležijo ljudski spomini na francoske čase. Storila je to v zavesti, da ljudsko sporočilo v marsičem izpopolnjuje suhoparne zgodovinske podatke. Dočim nam zgodovinska veda navadno podaja le medel pregled tedanje dobe, se ljudstvo nasprotno rado ustavlja pri posameznih osebah in dogodkih, jih opisuje po svojih vtiskih in s tem daje celotni zgodovinski sliki novih, živih barv in novega življenja.

Žal, da se je to gradivo začelo prepozno zbirati. Tretji rod je že legel v grob, odkar je francoska nevihta vznemirjala naše pokrajine in odkar je tuje gospodstvo našemu narodnemu življenju zastavilo nove cilje. Le iz pripovedek starega deda ali babice je zvedel sedaj živeči rod o tistih burnih časih. Ni čuda, da so ljudski spomini že marsikje izgubili ostre konture in določne poteze in se vedno bolj gube v neki legendarni temi. Spomini na turške čase se stapljajo s poročili o Francozih. Tu in tam se tudi že pozna, da je ljudska domišljija pričela prepletati tedanje dogodke s svojimi nakraski in da se iz njih razvijajo bajne pripovedke.

Vendar nabrano gradivo ne bode brez vrednosti. Marsikaj je tu živo in nazorno popisano, kar zgodovina komaj omenja. Seveda celotne slike o francoski dobi ti ljudski spomini ne nudijo. Preveč vrzeli je ostalo v krajevnih sporočilih, zlasti manjka podatkov z Notranjskega in Goriškega in tudi kar se je nabralo, se nanaša mnogo bolj na krvave boje, kakor na kulturnozgodovinske razmere. Pred vsem bi kdo zaman iskal sledov ilirske ideje med tem narodopisnim gradivom. Bil je pač le omejeni krog Vodnikovih tovarišev in učencev, ki jih je vžigala in prepojila ta ideja. Ljudstvo je čutilo samo vojne nadloge in gospodarska bremena. Zato se o njih pripoveduje največ. — Vsekakor so ti spomini znamenit donesek k zgodovini francoske dobe.¹⁾

¹⁾ Največ gradiva je nabral g. Fran Stelè, cand. phil., dalje učiteljstvo črnomaljskega okraja (gg. Krist. Engelman, Ivan Bantan, Anton Kadunec, Fran Dular, Anton Navratil, Andrej Šest, Rihard Megušar, Ivan Barle, Fran Lovšin, Anton Jeršinič, gēna. Hermina Gosler), M. Suhadolčev v Ljubljani, M. Mikuž, učitelj v Logu pri Bovcu, Rudolf Vrabl, učitelj na Vranskem, Matevž Perne, žel. mojster v pok., Iv. Borštnik učitelj v pok., in dr. Ivan Lah v Ljubljani.

Boji l. 1809.

Opetovano so se vršili krvavi boji s Francozi na naših tleh, tako že l. 1797., ko je general Massena prodiral iz Italije čez Pontebo in Predel na Koroško, Bernadotte pa zasedel Ljubljano; zopet l. 1805., ko je francoska armada slovenskim pokrajinam izžemala strašne vojne davke; l. 1809., ko je prišlo do okupacije „ilirskih provincij,“ in slednjič l. 1813., ko so se za slovenske in hrvatske dežele bojevali zadnji boji med Avstrijci in Napoleonovim pastorkom, italijanskim podkraljem Evgenom.

Med temi boji so se zlasti krvavi dogodki l. 1809. globoko vtisnili ljudski duši. Vzrok je očiten. Dočim so se v drugih letih izvojevali boji med regularnim vojaštvom obeh držav in je bojna vihra divjala preko glav preprostega naroda, se je to leto ljudstvo samo, organizovano v „deželni brambi“, udeleževalo odpora proti nasilnemu tujcu. Tisti čas je zlagal Vodnik svoje brambovske pesmi in so nastajale na raznih krajih slične narodne popevke, kakršna je n. pr. „Nova brambovska pesem sa sveste Gorenze,“ ki se pričinja:

„Svetli cesar so votli
Povele ven dat
de tisti Podloshni
se morjo meshtrat* 1)

Takrat je prišlo do malih prask med francoskimi oddelki in posameznimi četami deželne brambe, do krvavih dogodkov v Črnem Grabnu, do ponesrečene vstaje na Notranjskem in v Beli Krajini. Nameravanega splošnega ljudskega upora po tirolskem vzorcu pa ni bilo. Za tako podjetje je manjkalo enotnega vodstva.

Največ je trpelo prebivalstvo po onih sovražniku izpostavljenih krajih, koder je vdiral francoska armada v avstrijsko ozemlje, namreč po krajih blizu Pontebe, Predela in Razdrtega. Tu so se bili trdovratni boji in vršili zanimivi dogodki, o katerih ve ljudstvo še dandanes mnogo povedati. — Posebno ogrožena točka je bil tedaj Bovec in avstrijska trdnjavnica na Predelu, ki jo je junaško branil stotnik Hermann s svojimi Hrvati. Na Bovškem so nasilna dejanja Francozov in nesrečna smrt hrabrega stotnika še v živem spominu.²⁾

Francozi so bili pridrli po soški dolini in našli na Tolminskem le slab odpor. Deželne brambovce je vodil tamkaj grof Pompej Coronini, ki se pa ni mogel ustavljati sovražni premoči. Prišlo je do malih bojev pri Sv. Luciji in pri Kobaridu,

¹⁾ Casopis za Zgodovino in narodopisje 1906. str. 96. sl. —

²⁾ Sledeče po spisu g. M. Mikuža, učitelja v Logu pri Bovcu: „Kaj pripoveduje ljudstvo o Francozih v Logu pod Mangartom?“

potem so se pa brambovci umaknili na Gorenjsko. Francozi so upali hitro zavzeti Predel in se združiti pri Trbižu z ono vojsko, ki je prodirala preko Pontebe. Toda zadeli so pri predejski trdnjavi na nepričakovan, trdovraten odpor; poleg tega pa jih je še mučilo občutljivo pomanjkanje živeža. Ljudstvo je bilo svojo živino odgnalo v gore ali pa skrilo v stranskih soteskah in oddaljenih planinah. Ložani so imeli svojo drobnico skrito na Planji v Možnici. Nad edino ozko stezo, ki vodi tja, pa so imeli pripravljeno kamenje, da ga navale na Francoze, ako bi jim hoteli ugrabiti borno imetje.

Na koroški strani so skrivali živino na Šortni (nad Rabeljskim Jezerom). Dva francoska vojaka, ki sta prodrla tja, sta morala svojo predrznost plačati s smrtjo. Neki Rabeljčan, ki je varoval živino, ju je ubil in trupli zakril z vejami.

Umevno je, da Francozi, ki so bili zaradi živeža v veliki stiski, niso posebno obzirno ravnali s prebivalstvom. Plenili in jemali so, kar so dosegli.

Kjerkoli so zasegli kako živinče, je moralo iz hleva. Nekemu posestniku so od 21 ovac pustili komaj tri. Drugi je imel od devetih le še eno ovco in enega prašiča. Pa tudi za tema je že tekel francoski vojak z golo sablo, da bi ju posekal. Tedaj je zaropotal boben, ki je oznanjal napad na trdnjavo, in je kmetu rešil živali.

Na zapadni strani Loga, pod hribom Črnim Vrhom, so se Francozi utaborili, ubijali živino in kuhali. Krav, ovac in prašičev niso klali (zabadali), ampak so jim kar odsekali glave. Kadar jim je zmanjkalo drv, so kar slamo trgali s strehe in jo devali na ogenj. Domačini so jih prosili, naj puste vsaj glave njim, da si jih skuhajo v živež. Toda pridrla je druga četa Francozov in je Ložanom z bajoneti pobrala kuhane glave iz loncev.

Tudi sicer je prebivalstvo mnogo trpelo. Ložane so Francozi prisilili, da so jim pomagali porivati vozove čez Predel. Celo loškemu duhovniku so naložili municijo, da jo je nesel vrh sedla.

Ker se trdnjava ni takoj podala, je prišla francoska armada vsled pomanjkanja živeža v hudo stisko. Ujetemu tvorničarju Mošiču iz Žabnice, ki je moral pri Francozih ostati štiri dni brez jedi, je general Serras na njegovo pritožbo pokazal kos črnega kruha na svoji mizi rekoč, naj si ga polovico vzame, drugo polovico pa pusti njemu. — Zato se je Francozom zelo mudilo, vzeti Predel in hitro zapustiti nerodovitno, nevarno bovško pokrajino.

Štirikrat so napadli trdnjavo. Bila je sicer napravljena po večini le iz lesa in prsti, pa je vendar vsled hrabrosti svojih braniteljev uspešno zadrževala prodiranje sovražnikov.

Kadarkoli so navalili Francozi na njo, so zagrmeli topovi iz trdnjave in med napadalci se je napravila velika drča. Sicer se je kmalu zopet zaprla, ker so na mesto padlih stopili novi vojaki, vendar je ogromno število Francozov v bovški soteski našlo smrt. —

Ljudstvo pripoveduje, da je francoski general hotel stotnika Hermanna podkupiti. Nekega dne sta se baje sestala in se v znak prijateljstva poljubila. Toda vse prigovarjanje je bilo brezuspešno. Niti padeč trdnjave Calabaja pri Naborjetu ni mogel oplahiti pogumnih braniteljev. Sklenili so, se bojevati do zadnjega diha.

Za usodo trdnjave je bilo odločilno, da se je štirim stotnikom francoskih lahkih pešcev posrečilo, po ovinku priti do sedla Predela in od tod po skalovju in gozdu do nekih viščin, ki so bile nad trdnjavo. Pot čez tiste strme grape jim je pokazal neki pastir. Francoski vojaki so bili tedaj že tako sestradani, da so smukali listje, trgali travo in jo jedli. Ker so na potu nekateri popolnoma omagali, jim je pastir pomolzel kozo in jim dal piti mleka. Ko so pa došli na višino, je bila usoda trdnjave odločena. Začeli so goreče, smolnate vence metati na leseno streho in ograjo. Veter je razvnel plamen, ki se je hitro razširil na vse strani. Pa ko je gorenji del trdnjave že gorel, so iz spodnjega še vedno grmeli strelji in trumoma podirali goste čete napadovalcev. Toda zaradi ognja in dima ni bilo več mogoče vztrajati. Hermann je poizkusil z mečem v roki prodreti skozi sovražne trume in se rešiti na bližnje višine, a našel je smrt s svojimi tovariši vred pod razvalinami goreče trdnjave.

Dasi so Francozi premagali odpor Avstrijcev pri Predelu, Razdrtem in Colu in zasedli slovenske pokrajine tostran Karavank, je bil vendar njihov položaj v deželi vsled organizovane deželne brambe še vedno nevaren. Več mesecev se je prej ljudstvo bodrilo, naj z orožjem v roki brani svoje domovje proti nasilnemu tujcu. Kaj čuda, če je ta iskra še vedno tlela pod pepelom in se tu in tam razplamenela v obupen upor. Francozi so se dobro zavedali svojega položaja in so hoteli s strogostjo strahovati prebivalstvo, kar je pa ljudi le še bolj razdražilo.

Nič manj jih niso gnali k uporu veliki vojni davki v denarju in živilih, tlaka z živino in vozmi, ki je bila veliko hujša od tiste, ki so jo morali opravljati graščakom. Komaj so francoske čete zasedle deželo, že so morali kmetje od vseh strani voziti v Ljubljano pšenico, rž, seno, da napolnijo obsežne vojaške shrambe. — Vsak poizkus upora se je kaznoval po

vojnem pravu. Dne 9. junija so Francozi zasedli vas Naklo na Gorenjskem. Nekdo je osumničil prebivalce pri poveljniku, češ, da nameravajo napad na francoske vojake in jim hočejo ugrabiti blagajno, ki je bila shranjena v neki hiši („pri Zgubi“). To je bilo dovolj, da je francoska konjica tri ure plenila vas in Naklancem povzročila silno škodo.

Še resnejši so bili dogodki v Črnem Grabnu.

Napačno je misliti, da je šlo pri znanih napadih na Francoze v Št. Ožbaltu in Trojanah le za navadna tolovajstva. Tu imamo ponesrečene poizkuse onega ljudskega odpora, ki ga je imela izvesti deželna bramba. Tudi niso napadi veljali le francoskim blagajnam; ljudska poročila nas uče, da je prišlo še do drugih, večjih krvavih prask med domačini in francoskim vojaštvom. Žal, da je tej deželni brambi manjkalo pravega vodstva in da se je nameravan odpor končal z obžalovanja vrednimi poboji posameznih vojakov. —

Duša odpornega gibanja v Črnem Grabnu je bil šent-ožbaltski župnik Ivan Rozman¹⁾. Vnemal je ljudi za boj in jim stavil hrabre Tirolce za zgled. Ob nedeljah popoldne po krščanskem nauku so se vadili brambovci v orožju.

„Kakor hitro se je raznesel glas, da pridejo sovražniki, so kmetje zapustili svoje hiše in se poskrili po hribih in gozdih. Ako so Francozi koga dobili doma, so zahtevali od njega, da jih je dobro pogostil, potem jim je pa še moral pomagati, prevažati blago in ljudi. Voziti je bilo treba zelo hitro. Ker se je kmetu smilila živina, je hotel včasih počasneje voziti. Toda Francoz mu je iztrgal bič, ga neusmiljeno nabil in vrgel z voza. Potem je sam v najhujšem diru podil naprej.

Nekoč je šla večja francoska četa preko Št. Ožbalta v Celje. Zahtevali so, naj jim prebivalci dostavijo v Smrkolovo hišo, kjer je bila pošta, dvanajst parov volov in barigljo vina. Ko so prišli, niso našli nič pripravljenega. Zato je poveljnik ukazal, naj gredo vojaki pol ure daleč na okoli in ugrabijo vse, kar jim pride pod roke. Ako ne dobe v tem okrožju dovolj živeža, naj gredo eno uro daleč na okoli. Vojaki so to storili in plenili po vsej okolici. Pri eni sami hiši so vzeli 12 prašičev. Celo slamo so trgali s streh, da jim je služila za kurivo in ležišče.“

Ob takih nasilnostih ni bilo treba mnogo podžigati ljudske nevolje.

„Župnik je bil s prižnice oznanil, naj se zbero kmetje in hlapci in udarijo na Francoze, češ, da ni greh, ker je papež Napoleona izobčil. — Vstaši so imeli svoje taborišče na hribu

¹⁾ Prim. „Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko“ 1809. str. 161. („Francozi v Črnem Grabnu“). Sledeče po zapiskih Frana Steleta.

„Samoglav“ med Št. Gothardom in Blagovico. Od tod so napadali posamezne francoske čete. Mnogi vojaki, ki so jim prišli živi v pest, so bili na mestu pobiti. Izkopali so najprej jamo. Potem sta dva kmeta privlekla ujetega sovražnika k njej in ga trdo držala. Tretji ga je udaril po glavi, in potem je bil precej zakopan. Žena nekega „generala“ (poveljnika) je bila baje še živa zagrebena. — Pri Krašni so vstaši podžagali drevesa in jih na vrvi navezali, pa tako, da ni bilo nič mogoče zapaziti. Ko so Francozi prišli mimo, so kmetje pritegnili za vrvi, da je drevje padlo na cesto in mnogo sovražnikov zmečkalo. V Krašni jih je poleg šole mnogo pokopanih.

Največ vedo ljudje povedati o napadih na francoske blagajne. — Med temi je najbolj znan dogodek s štirimi oficirji, med katerimi sta bila tudi Boissac in Vernazz, prvi adjutant, drugi tajnik maršala Marmonta¹⁾. Oficirji so bili pobiti. Blagajno so napadalci odpeljali v Krašno.

Sličen napad se je zgodil „pri Kristofču“ med Blagovico in Trojanami. Neki kmet z Vranskega je tedaj ugrabil Francozom železno kaso, v kateri je bilo baje mnogo zlata. Zakopal jo je na skrivnem kraju v gozdu, da ni nihče vedel za njo. Ko je pozneje zbolel in že ni več mogel govoriti, je kazal proti onemu kraju. Pa nihče ni razumel, kaj to pomeni. Njegov sin, ki je bil za imenovanega napada še majhen, se je spomnil, da sta tedaj z očetom nekaj peljala v gozd. Prekopal je vse hribčke po okolici, pa ni našel ničesar. Baje leži blagajna še danes tamkaj pokopana.

Krvavi dogodki so se v tistih časih zlasti pogosto vršili na št.-ožbalski pošti, kjer je bilo postajališče in prenočišče francoskih oficirjev in vojakov. — Nekega poveljnika je baje sam poštar s pomočjo nekaterih kmetov ubil. Ko je Francoz spal, so mu zadržnili zanko okoli vratu in ga vlekli po stopnicah. Prosil je, naj ga puste pri življenju, ker ima ženo in štiri otroke doma. Pa vse ni nič pomagalo. V gozdu so ga pobili in še na pol živega zakopali. Mislili so, da bodo našli pri njem mnogo denarja, pa je imel komaj par sto goldinarjev za pot. Zakopan je v „Zavrhu“ nad hribom Orčakom.

Posledica teh grozodejstev je bila stroga vojna sodba nad šentožbalskimi kmeti in vsemi tistimi, ki so čuvali ljudi. Večinoma se je krivcem posrečilo, pobegniti na Štajersko, ki je bilo pod avstrijsko oblastjo. Med temi beguni so bili: Anton Rozman, župnik iz Šent Ožbalta, Pavel Zore, „šolmašter“ v Šent Gothardu, Ignacij Fajenc, sodnik gamberške graščine, in mnogo kmetov. Pet obsojencev pa je bilo 31. januarja 1810 v Ljubljani ustreljenih.

¹⁾ Glej popis v Izvestjih Muz. dr. 1909. str. 163.

„Črnemu Grabnu so rekli Francozi „Krvavi graben“ in zagrozili, da si bodo tiste kraje dobro zapomnili in da bo hudo, če bi še kdaj prišli tja“.

Pa ljudska govoricca ne pripoveduje le o krvavih napadih in grozodejstvih v Črnem Grabnu, temveč tudi o drugih, nežnejših dogodkih.¹⁾

Ne daleč od Trojan se je neki francoski častnik seznanil s kmetskim dekletom. Prihajal je pogostoma v hišo njenih staršev, ki jim je dajal po večje svote denarja, Mancij, tako je bilo dekletu ime, pa je prinašal razna darila. Sčasoma se je v hiši popolnoma udomačil in tudi za silo lomil slovenščino. — Čež več časa, ko je že oficir odšel, povije Manca lepega dečka. Ko je otrok imel par let, pridrdra nekoč pred hišo krasna kočija, kakršne še ni bilo videti v vasi. Pripeljal se je oni častnik in z njim elegantno oblečena, priletna gospa, ki je bila videti njegova mati. Ko gospa zagleda dečka, ki se je igral pred hišo na kupu peska, zakrikne vsa srečna nekaj nerazumljivih besedi, pohiti k dečku in ga poljubi. Bil je neki popolnoma podoben očetu. V tem prihite iz hiše domači in začudeni pogledujejo tujo gospo, ki joca od samega veselja. Častnik, ki je bil civilno oblečen, pristopi med tem k Mancij in ji ponudi tisoč zlatov kot odkupnino za otroka, češ, da ga hoče vzeti s seboj na Francosko in poslati v vojaške šole. Manca o tej ponudbi ni hotela nič slišati in je s povzdignjenimi rokami prosila, naj ji ne vzamejo otroka, ker bi ne mogla živeti brez njega. Toda njene prošnje so bile zaman. Ko sta oče in mati zagledala svetle cekine, sta sama zahtevala, naj izroči otroka častniku, češ, da se mu bode pri očetu bolje godilo nego doma, sami pa bodo obogateli.

Dečka so odpeljali na Francosko. Manco pa je ta izguba strašno zadela. Prebedela in prejkala je več noči in vidno hirala. Slednjič sklene, da gre za otrokom, da ga še enkrat vidi, predno umrje. Odpravi se v oni smeri, v kateri je preje oddrdrala kočija. Odšla je, pa se ni več vrnila. Pravijo, da je na potu obupala in našla smrt v valovih Drave.

Upor na Dolenjskem in v Beli Krajini.

Najobsežnejše podjetje kranjske deželne brambe l. 1809. je bil upor na Dolenjskem. Pričel se je na posameznih krajih že v juliju in avgustu in se pojavil s posebno silo mesca oktobra v Beli Krajini. V okolici Novega Mesta je spravil francosko posadko v resno nevarnost.²⁾ Tudi tu je manjkalo

¹⁾ Zapisal g. Rudolf Vrabl, na Vranskem.

²⁾ Popis pri Vrhovcu: Zgodovina Novega Mesta, str. 777.

ljudem pravega vodstva. Avstrijski komisarji in nekateri graščaki so sicer organizovali in vadili brambovske čete, tudi duhovniki so deloma zastavili svoj vpliv, vendar se je nameravani splošni ljudski upor razbil v male krvave praske, napade in poboje.

V šmarijski okolici pripovedujejo ljudje o tem uporu sledeče: ¹⁾

„Leta 1809. je bilo hudo. Takrat je Francoz vse premagal. Naše je premagal pri Razdrtem in cesar mu je moral odstopiti deželo. Moški so morali takrat v „črno vojsko“. Vsem cerkvenikom je bilo naročeno, naj bijejo plat zvona, kadar pride sovražnik, da bodo ljudje skupaj drli in ga zapodili. Zato so bili Francozi na cerkvenike zelo hudi in so jih pometali iz turnskih lin, če so jih zasačili, da so bili plat zvona. Šmarijski „šomašter“ se je iz strahu pred njimi skril v tron za Mater božjo. — Vendar Francoz v Šmariji ni nikomur nič žalega storil. Le nekaj mož je prisilil, da so mu kazali pot proti Škocijanu in Turjaku. Med tem pa so se zbrali dolenski kmetje in so pognali francoske čete nazaj v Ljubljano. Bilo jih je le malo, kmetov pa veliko. Bežeči vojaki so večkrat streljali nazaj na kmete in marsikoga pobili. Uporniki so tudi Šmarčane silili, naj se jim pridružijo, pa niso hoteli. Ko je v vasi obležal neki francoski vojak, so ga celo spravili v Mokarjevo hišo in mu stregli. To je bila rešitev za Šmarje. Nekaj dni pozneje pride iz Ljubljane močna francoska četa z dvema topoma. Šmarijski dekan baron Gallenfels je sredi vasi pokleknil pred francoskega poveljnika in ga prosil, naj prizanesse prebivalcem, češ, tukaj so mirni ljudje, uporni kmetje so prišli od dolnjih strani. Še več je izdalo, ko je tudi ranjeni vojak prosil usmiljenja za Šmarčane in mu pravil, kako so ga rešili in mu dobro stregli. Zato so Francozi Šmarjam prizanesli. Niže doli okoli Št. Vida in Radohove Vasi, ker so se bili kmetje upri, pa so vse požgali.“

Resnejši je bil upor meseca oktobra. Pričel se je na Kočevskem in se razširil preko Poljan do Črnomlja in Metlike.²⁾

Najprej so udarili na Francoze Poljanci. Ti so bili bojoviti ljudje, potomci nekdanjih Uskokov, privajeni vojski in ropu. Bili so pravi vrage, pravi neko poročilo, napol roparji, pred katerimi so bili tudi domačini v vednem strahu. Nosili so rdeče kape, rdeče plašče (dolmane), puške, pištole in handžarje.

Osmega oktobra so napadli po hišah stanujoče francoske vojake, po dva ali tri zvezali in jih pahnili v Kolpo. Kmalu potem je došla mala francoska četa z vojaško kaso iz Kočevja. Poljanci so napadli pri Knežji Lipi (Graflinden), pobili vojake,

¹⁾ Zapisal dr. Ivan Lah.

²⁾ Sledeče po zapiskih učiteljev črnomaljskega okraja.

denar pa odnesli. Enako se je zgodilo s francoskimi eksekutorji v Dolu pri Kostelu. Trije so bili utopljeni, devet pri Severinu usmrčenih. Gozdar Pobst in kapelan v Starem Trgu sta organizovala upor.

Razne epizode iz tega poboja je ohranil ljudski spomin. — „Med Francozi, ki so jih bili Pregrajci ujeli, je bil tudi lep, mlad oficir, opravljen v krasno uniformo s srebrnimi gumbi. Zajeli so ga bili pred cerkvijo v domači vasi Predgradom. Prestrašen jih je vpraševal, kaj bodo z njim napravili, ali ga nameravajo umoriti. Tresočih rok je izvlekel zlat križec iz nedrj in ga kazal razsrjeni množici rekoč: „Ja katolik, ja katolik!“ Večini ljudstva se je mladenič smilil. Odvedli so ga v neko hišo in imeli zaprtega, dokler se ni množica razšla. Zvečer, ko se je napravila tema, pa so ga uporniki na tihem vlekli h Kolpi, mu zvezali roke in ga vrgli v vodo. Ko je vzlic temu priplaval nazaj na breg, so ga ljuti Pregrajci brez pomisleka pobili.“

„V dragatuški okolici sta dva Francoza iztirjavala vojni davek. Nekaj Obršanov in Zapujcev je v dragi „Črnica“ pod Cirknikom napadlo neljuba eksekutorja in ju gnalo proti cerkvi Sv. Ane v Snegopolju. Vojaka sta med potjo opetovano streljala proti svojim preganjalcem, pa se jih vendar nista mogla rešiti. V bližini cerkvice so jima bili preganjalci že tako blizu, da je eden izmed njih zagnal sekiro in nekega vojaka tako hudo ranil na mečih, da mu je meso proč viselo. V begu ni bilo več rešitve. Zato sta vojaka prosila milosti. Toda Obršani so ju neusmiljeno posekali in vrgli v neko jamo poleg cerkvice.“

„Kakih 150 korakov nad potom iz Obrha v Tančigoro nad Breznikom je zelo globoka jama, v katero so Belokranjci pometali 15 francoskih vojakov. Graščak Panovič v Turnu pri Brezniku je dal one nesrečneže, ki so še ostali živi, izvleči iz jame.“

„Enaka usoda je zadela tudi francoskega sla, ki je prenašal pisma iz Novega Mesta v Metliko. Bil je vojaški kurir in je na konju predirjal svojo pot. Trije vstaši, Mecan in Raženk iz Gradca in Saje z Otoka so ga počakali v Primostku, ga potegnili s konja in vrgli v Lahinjo. Zaman jih je nesrečni mož prosil, da naj ga puste pri življenju, zaman jim je zatrjeval, da ni Francoz, ampak Ljubljčan, da le prisiljen služi Francozom. Kazal jim je rožni venec, češ, da je kristjan, in klical, naj se vendar usmilijo njegove žene in sedmero otrok, ki jih ima doma, a vse ni nič pomagalo. V obupu se je prijel za mostni steber in „po babi“ hotel splezati navzgor. Toda Sajatov hlapec, ki je tam blizu kosil travo, je pritekel in mu s koso presekal prste, da je vznak padel nazaj in utonil.“

Napad na Francoze v Poljanah je imel biti znamenje za splošno ljudsko pobuno. Poročila naravnost vele, da je od „Poljanske komisije“ izšlo povelje, naj vsi, ki morejo rabiti orožje, gredo nad Francoze. Pogum jim je še podžigala navzočnost avstrijske armade, ki je taborila na hrvatski strani. Toda manjkalo je enotnega vodstva, zato je prišlo le do posameznih pobojev.

Ko so Poljanci opravili doma krvavo delo, so sicer drli „na jagmo“ v Črnomelj in med potjo prisilili vse može, da so morali iti z njimi, pa že v Tanči Gori so zadeli na odpor. Ljudje so se obotavljali in so hoteli prej vprašati avstrijske komisarje, ali naj potegnejo z vstaši. Tudi drugod ni bilo bolje.

Edini, ki je pri tem uporju ravnal po nekem določenem načrtu, je bil grof Lichtenberg, graščak na Smuku in Podturnu, ki je vadil svoje podložne kmete, oborožene z vilami, sekirami, kosami in drugim kmetijskim orodjem. Potem je vedel svojo „črno vojsko“ vrh Gorjancev Francozom nasproti. Menda se je hotel združiti z uporniki novomeškega okraja. Toda spričo mnogoštevilne francoske posadke je četi upadel pogum in vrnila se je brez boja domov. — Pozneje je prišlo do krvave praske s Francozi pri Črnomlju. Dvanajstega oktobra so uporniki napadli malo francosko četo. Vojaki so jih sicer z nekaterimi strelji prepodili, vendar so se morali umakniti v Gradac.

Položaj je bil izprva za Francoze zato zelo nevaran, ker je bilo v deželi le malo vojaštva. V Novem Mestu je bil neki italijanski regiment pod generalom Zuchijem, ki je pa moral krotiti upornike svojega okraja, drugod so bile le male čete. Zato so se Francozi izprva umikali. Toda naenkrat je bilo drugače, ko je došla pomoč iz Ljubljane.

Zdaj so Francozi nastopili z vso strogostjo. Uporne vasi: Predgrad, Stari Trg in Kostel so oplenili in zažgali. Ljudje pa so zbežali v gore in se v skalnatih jamah skrivali pred sovražniki. Vsakdo, ki je nosil orožje, je bil ustreljen.

„Taka usoda je zadela tudi Jurija Šnelerja, kovača iz Dola, in njegovega tovariša. Pridružila sta se bila upornim Poljancem, ko so šli proti Tanči Gori. Ko z nameravanim uporom ni bilo nič, sta ostala pri nekem znancu, Štajarju, na pijači. Na povratku zadeneta pri Sv. Ani na Tanči Gori na francosko stražo, ki ju je takoj prijela in odvedla pred poveljnika. Brž se je sestal „preki sod“. Kot tolmač je posredoval kapelan iz Podzemlja, ki je bil večč francoščine in je moral hoditi s poveljnikom po deželi. Poznal je kovača Šnelerja, ker je bil nekdanj napravil cerkveno uro v Podzemlju, in ga vprašal: „Kaj počenjate tu, Jure?“ — Šneler se je izgovarjal, da je knežji lovec in gre po svoji službi, upajoč, da se s tem upraviči in reši iz zagate. Toda niso mu verjeli. Tudi kapelan je prosil

zanj in za njegovega tovariša. Poveljnik pa je bil gluhi za vse prošnje in je kratko razsodil: „Kdor nosi orožje, mora umreti.“ — Duhovnik je potem oba spravil z Bogom. Takoj so ju prislonili k staremu, širokovejnatemu kostanju. Poveljnik je zaklical: „Ogenj!“, pok pušk se je razlegal po gorah in — moža nista bila več med živimi. Pokopana sta nedaleč od cerkvice Sv. Ane. — Žena ustreljenega kovača je dobivala pozneje od avstrijske vlade 24 srebrnih goldinarjev pokojnine na leto, ker je izgubila moža, ki je šel na ukaz poljanske komisije nad Francoze in bil še poleg tega grajski kovač.

Isti dan kakor upornika iz Dola, je izdihnil dušo tudi pregrajski Markič pri Velikem Kalu blizu Močil. Ko se je vračal s Tanče Gore, so ga ujeli Francozi in ker so našli v njegovem žepu malo pištolo, so ga na mestu ustrelili.

Edini slučaj, da so Francozi pomilostili upornika, se je dogodil na Božjakovem. — Za nameravani upor so imeli biti kaznovani zlasti župani tistih občin, iz katerih se je bila „črna vojska“ zbrala. Tudi božjakovski župan bi bil moral umreti. Toda utekel je vojakom in se skrnil v veliko skalno votlino pod vasjo, kamor so mu domači na skrivnem nosili hrano. Neki Smuk, posestnik v Metliki in sorodnik nesrečnega moža, je zvedel, kaj ga čaka. Ker je bil dober s francoskim poveljnikom, gre k njemu in ga prosi, naj mu stori neko uslugo. Poveljnik mu obljubi, storiti vse, kar je v njegovi moči. Ko Smuk prosi za županovo življenje, reče Francoz: „Ker sem vam že naprej obljubil, da ugodim vaši prošnji, ostanem mož beseda. Ako bi bil vedel, kaj imate v mislih, ne bi bil obljubil ničesar, ker upornikov ne pomilostim nikdar, ampak jih s smrtjo kaznujem.“

Umevno je, da je moralo zdaj vse belokranjsko prebivalstvo občutiti strogost vojnega stanja. Dočim so bili Francozi izprva obzirni in prijazni proti ljudem in so živela dobro plačevali, so zdaj razkošno živeli na stroške ljudi in si ugrabili, kar so potrebovali.

„V Božjakovem so ljudem pobrali vso kuretino in s silo jemali govedo zdaj iz tega, zdaj iz drugega hleva. Zato so gospodarji začeli živino skrivati po votlinah in jamah, ki jih je tamkaj mnogo. To pa je Francoze le še bolj razkačilo. Za vsak najmanjši pregrešek so bili ljudje strogo po vojaško kaznovani.“

Iz prešernosti so se dali francoski vojaki od ljudi celo na rami prenašati čez mali potok Metličico. To priliko je porabil neki kmet iz Božjakovega, da se je nad njimi nekoliko zmaščeval. Ko je stopal z vojakom na hrbtu iz potoka, se na videz opoteče, kakor da mu je izpodrsnilo in pade s svojim bremenom nazaj v vodo. Vojak je ležal spodaj, a kmet na

*franc. potlej
mora?*

njem. Ko se je Francoz že dosti napil vode, se kmet dvigne in opravičuje, češ, da ni kriv nesreče, a na tihem se je veselil, da mu je tako zasolil. Posledica tega dogodka je bila, da je poveljnik odpravil prenašanje vojakov, ker se je bal, da bi se kdo zares ne ponesrečil.

V Gradcu so Francozi ljudem pobrali ves živež: meso, krompir, koruzo. V grajski kleti so točili in pili najboljša vina, ne meneč se za gospodarjev ugovor. — Posebno so se bali maščevanja Francozov Črnomaljci, ker so se blizu njih vršile krvave praske z Lichtenbergovo „črno vojsko.“ Prišla je tja močna vojaška posadka. Ko so se bližali mestu, so jim šli mestni župnik, župan in mnogo odličnih meščanov v izprevodu nasproti, izročili poveljniku na pozlačenem krožniku ključe od mestnih vrat in prosili milosti za prebivalstvo. Francozi niso storili Črnomalcem nič hudega, še veseli so bili, da je prišlo mesto izlahka v njihovo oblast. Le žitnico Nemške Komende so razstrelili, misleč, da je kaka trdnjava. Meščani so pozneje na tistem kraju postavili kapelico. — Vojaštva pa je bilo poslej v Črnomlju kakor listja in trave. Vse hiše so jih bile natlačene. Gospodinje so jim morale streči in kuhati vse, kar so zahtevali. Vendar so bili Francozi zelo previdni in so se bali zastrupljenja. Vsako jed so dali najprej gospodinji ali domačemu otroku pokusiti, preden so sami jedli.“

Posebno značilna oseba v tistih časih je bil adlešički župnik Ivan Devilla. Ljudje pravijo o njem, da je bil Francoz ali pa vsaj njihov prijatelj. Znal je dobro francoski in je pogosto prijateljski občeval z novimi gospodarji. Zato avstrijski stranki ni bil priljubljen. Imeli so ga za francoskega vohuna. Ko se je pripravljaj upor, so se izkušali tudi njega iznebiti. Graščinski oskrbnik Vrbančič na Pobrežju ga je nekoč povabil na obed in mu postregel z jedmi, ki so bile baje z mišico otrovane. Takoj po obedu so obšle župnika hude slabosti. Sumil je, kaj se je z njim zgodilo, takoj zajahal konja in hitel k Berbiru, domačemu zdravniku v Adlešičih. Zaklical mu je: „Pomagajte mi, otrovan sem!“ Berbir mu da nato kislega mleka in še nekaj drugih zdravil, da je izbljuval zaužito jed. To ga je rešilo smrti. Čeprav je bil že ukazal, zvoniti zadnjo uro, vendar ni umrl od zastrupljenja.

Prav ta Devilla je rešil pozneje krupskega barona gotove smrti. — Ko je imel izbruhniti splošni ljudski upor, je bil dal tudi njegov oskrbnik v Pobrežju, že imenovani Vrbančič, povelje za napad na Francoze. Toda ko se je stvar izjalovila, je Vrbančič zbežal preko Kolpe v hrvatsko selo Mrzljake, kjer se se je skrival na nekem podstrešju. Francozi so imeli krupskega barona za povzročitelja rabuke. Zato so poslali na Krupo patroljo, ki je graščaka zvezala in ga privedla v Pobrežje. Tu

ga je vojaško sodišče hitro obsodilo na smrt in le še pet minut je manjkalo do izvršitve obsodbe. Kar prihitita župnik Devilla in Berbir iz Adlešič dokazovat, da ni baron hujskal ljudi k uporu, temveč njegov oskrbnik, ki je pobegnil. Tako je bil krupski graščak rešen.

O župniku Devilli pripovedujejo ljudje, da je znal hudo vreme na mah ustaviti. „Če so se prikazali oblaki in je pretila nevihta, je kar s prstom mignil proti nebu in huda ura se je razvlekla nad župnijo.“ Med ljudstvom je bil priljubljen. Toda po zmagi Avstrijcev nad Francozi je odšel s tujimi gostmi. Kakor je z njimi prišel, tako ga je tudi z njimi vred vzela noč, da ni znal nikdo, ne kdaj, ne kam.

Kulturno-zgodovinske črtice.

Doba francoskega gospodstva je bila prekratka, da bi bila mogla zapustiti trajnih sledov v našem ljudstvu. Francoska vlada je zasnovala sicer obsežen program za preosnovo šolstva, prometa, trgovine, obrti, toda ostal je večinoma na papirju, ker so redne vojske izčrpale vse moči naroda in pogoltnile ves denar, ki se je imel porabiti v kulturne namene. Zato so slike o gospodarskem položaju tedanje dobe temne. Ljudstvo ve povedati večinoma le o neznosnih bremenih, ki so mu jih nakladali tuji gospodarji.

Veliko olajšavo je donesla ljudstvu odprava tlake.

Po načelu osebne svobode je odpravila francoska vlada vse tiste služnosti, ki so jih morali preje kmetje osebno ali z živino opravljati graščakom. Ljudje pravijo: Pod Francozom se je kmetu dobro godilo. Napoleon je vso tlako odpravil, češ, kaj bo kmet za gospodo trpel, gospoda naj sama dela. — Zato so graščaki obubožali. Boštanjski grof Blagaj je moral zastaviti Rakovnik, ker ni imel denarja, da bi plačal 20.000 frankov, ki so mu jih za davke naložili. Vendar je ostala še desetina. Kmetje so sicer poizkušali, se tudi te oprostiti, pa francoska vlada jo je ukazala strogo iztirjevati, ker bi bile sicer vse graščine prišle na kant.

Tem težjo tlako pa so morali kmetje opravljati Francozom s priprego pri prevažanju blaga. Vsakemu posestniku so napisali „šihte“, to je: določili dneve, ob katerih jim je moral služiti s svojo živino. Treba je bilo tako naglo voziti, da so kmetom mnogokrat konji pocepali na tla. Tu in tam pripovedujejo ljudje, da so pozneje za opravljeno tlako dobili odškodnino v obliki obligacij. — Tudi Šmarje in okolica je baje dobila tako odškodnino. Izročili so jo grmiški cerkvi, kjer se je napravila

iz nje ustanova za reveže in poštene hčere grmiške vasi, kadar bi se omožile(?).

Hudo je zadela deželo vojna kontribucija, ki jo je Napoleon I. 1809. naložil vsem osvojenim provincijam. Kranjska sama je morala plačati 15,260 000 frankov. Ker so se odmerjene svote le počasi nabirale, je ukazal francoski guverner okoli 20 najodličnejših mož svetnega in duhovskega stanu prijeti in jih odvesti v Palmanovo na Laško, kjer naj bi ostali toliko časa, dokler ne bi bila določena svota vplačana.

Med talniki, ki so bili odvedeni na tuje, je bil tudi baron Hugo Lazarini, graščak na Čušperku pri Dobropoljah. Ljudje pravijo, da so ga Francozi imeli dve leti zaprtega. Popolnoma potrj se je vrnil nazaj, tresel se je po vsem životu in le še malo časa živel. Ob njegovem pogrebu je zložil narodni pevec Andrej Klančnik, znan pod imenom „Šmarijski šomašter“, posebno pesem in jo pel v cerkvi ob spremljevanju z orglami. Pričela se je z besedami: „Baron Ugo Lazarini“.

Slično se je zgodilo z županom Kavčičem v Senožečah. „Poklicali so ga v Postojno, da pove, kateri posestniki so najbolj bogati. Izpovedati je moral pod prisego. Vendar so ga vzeli Francozi kot talnika s seboj in zahtevali zanj veliko odkupnino. Vse njegovo posestvo so morali prodati, da so ga rešili. Ko je prišel domov, je bil popoln siromak.“

Najbolj so se vtisnili ljudstvu v spomin francoski davki. Imenovali so jih „fronke“ in davkariji so rekli „fronkarija“. — Dočim so preje plačevali avstrijski vladi „deseti in dvajseti denar“ (deseti in dvajseti del letnih dohodkov), je s Francozi prišla „životna štibra“ (osebni davek), obrtni davek (patent), zemeljski davek, davek od premičnin, ki se je odmerjal po stanovanju in hišni davek. „Plačevati je moral vsakdo tolikokrat po dva franka, kolikor peči je imel v hiši.“

Med indirektnimi davki je bila najvažnejša loterija. Francoska vlada jo je preuredila in izdala o njej poseben pouk v slovenskem jeziku, ki ima naslov: „Loteria Zesarska v Illirii nasnanje ludem, kakihna je in kako se lozhi od estrajfke“. Navodilo obsega tri liste v četverki. Tiskarna in letnica nista navedeni. Papir nosi vodeni znak „Timbre Illyrie“.

Gospodarski položaj v deželi je bil tem neznosnejši, ker je že l. 1810. avstrijski papirnati denar izgubil svojo veljavo. Francoski generalni intendant je 10. januarja 1910 izdal odlok, ki je znižal vrednost dunajskih bankovcev na eno šestinko. Za papirnat goldinar se je dobilo torej le 16—17 krajcarjev v srebru. Lahko si mislimo, kako usodna je bila ta denarna kriza za gospodarstvo. Ljudje so rekli: „Denar je crknil.“ Tudi pravijo: „Francoz je cesarski denar preklical. Če si je pa kdo kaj pridobil v francoskih časih, tudi ni nič izdalo, ker je potem naš

cesar francoski denar preklical." — Mnogo zgledov iz življenja poodčituje hude posledice tega gospodarskega prevrata: Navaden klobuk je stal tedaj 25 goldinarjev papirnatega denarja, plašč je stal tedaj 45 gold., krava 400 gold. — Gospodar neke hiše je rekel v gostilni: „Kdor mi da 40 srebrnih grošev, mu dam hišo.“ Pa jih nihče ni mogel dati, ker so imeli le papirnati denar. Mnogi so takrat bankovce shranili po skrivnih krajih, meneč, da pridejo pozneje zopet do veljave. In marsikje še pri podiranju starih stavb nalete na papirnati denar iz tistega časa.

Neki Kamničan je bil tedaj, „ko je denar crknil“, s štirimi konji v Trstu po kupčijskih opravkih. Pri nekem gostilničarju je izmenjal izkupljene tolarje in srebrne dvajsetice za papirnati denar v znesku 300 goldinarjev. Ko je nazaj grede prišel v Sežano, že nihče ni hotel več sprejeti papirja. Hitro je nakrmil konje, da bi čim preje prišel v Ljubljano, kjer je še upal denar zmenjati. Toda ker je preveč podil, sta mu med potjo dva konja obležala. Prišedši v Ljubljano, že ni mogel nikjer več papirja v denar spraviti. Pri nekem trgovcu je dobil za vseh 300 goldinarjev komaj blaga za eno suknjo. Večkrat je pozneje pravil svojim otrokom: „Glejte, ta suknja je stala pod Francozom 300 goldinarjev.“

Hudo je trl prebivalstvo tudi krvni davek. V navadi je bil tedaj konskripcijski sistem. Vsaka dežela je morala postaviti določeno število novakov, ki so se izbrali iz krepkih in zdravih mož. Ti konskribiranci so potem morali služiti dolgo vrsto let in so postali vojaki po poklicu. Napoleon je visoko cenil ilirske vojake, pa jih je tudi ob mnogoštevilnih vojskah za svoje armade rabil vedno več. Zato je nakladal ilirskim provincijam visok kontingent: osemnajst tisoč mož na leto. Kranjska je morala dajati sama več ko tretjino.

Slovenski fantje niso radi služili Francoza. V mnogih okrajih (kantonih) se konskripcija niti izvršiti ni mogla, ker so vsi za orožje sposobni ljudje ubežali. Ušli so navadno na Štajersko, kamor jim je bilo najbliže. Večkrat so se oblekli tudi ko ženske, vzeli s seboj trlice in šli kot terice čez avstrijsko mejo. Zato se je pričel lov na zdrave in krepke fante, ki so jih s silo vtaknili v vojaško suknjo in potem poslali v daljne kraje, da ne bi mogli ubežati. Ako je bil kje cerkveni shod, so navadno žandarji in policaji čakali pri cerkvenih vratih. Izmed ljudi, ki so prihajali iz cerkve, so ugrabili vse tiste, ki so bili sposobni za vojaško službo, jih zvezali, odvedli in — ni jih bilo več nazaj.

Za lov na fante so bili postavljeni posebni biriči, ki so bili pa večkrat z njimi v prijateljski zvezi in jim celo pomagali, da so ušli. O tem priča sledeča dogodba:¹⁾

¹⁾ Zapisal g. Fr. Stelé.

V kamniški okolici je živel okoli l. 1809. neki Nagraškov Miha, ki je lovil fante za vojake. Spal je navadno v podstrešju neke samotne bajte pod Kamniškimi Planinami, od koder je napravljval svoje lovske pohode za fanti, ki so se skrivali po okolici. Med begunci je bil tedaj tudi Fajdigov Jaka, Mihov dober znanec, ki se je že dalj časa potikal po planinah, ker se je bal vojaščine. Da bi bil na varnem, sklene, se zateči k svojemu prijatelju — lovcu, dobro vedoč, da ga tam drugi lovci ne bodo iskali. Res potrka nekega večera na Mihova vrata, ki ga je prijazno sprejel. Z Jakom sta prišla tudi dva njegova prijatelja France Stelé in Miha Ažman. Vsi trije so varno spali pri svojem najhujšem sovražniku.

Še predno se je zjutraj zdanilo, je Miha vstal, da bi šel zopet za svojim poslom. Ne meneč se za svoje goste, pokliče prijatelja Jaka in mu naroči, naj skrbno zapre duri, kadar odide. — Dobro četrť ure pozneje jo uberejo tudi naši trije prijatelji proti Štajerskemu, da ubeže na avstrijska tla. Ko pridejo vrh Črnivca, je začelo po cerkvah dan zvoniti. Tudi iz Kamnika se je čulo zvonjenje. Bridko so zajokali prijatelji, ker so morali zapustiti domači kraj.

Ko gredo nekoliko časa dalje, zagledajo na travniku ugašajoč ogenj. Sluteč nevarnost, primejo tesneje za svoje gorjače in se pripravijo, da bi branili svojo slobodo. Toda ostalo je vse tiho. Ogenj so bili zakurili stražniki ob ilirsko-avstrijski meji, ki so po noči čakali na begunce in tihotapce. Ko je pa že dan odzvonilo, so bili odšli domov. Veselo so korakali tovariši proti Celju, vedno se ogibajoč človeških selišč. Pred Celjem, kjer so bili že na varnem, jih dobi policaj in jih vpraša za potne liste. Ker jih niso imeli, je odgnal vse tri v mestno hišo. Vendar se jim ni zgodilo nič žalega. Ko so povedali, da so ubežali francoski vojaški službi, so jih izpustili. Potem so se razšli: Ažman, ki je bil krojač, je šel v neko župnišče šivat, Jaka v neko graščino za kočijaža. Stelé pa za lakaja, toliko časa, da je bilo francoskega gospodstva konec.“

Mnogo naših ljudi je Francoz vzel v vojsko in so se morali zanj bojevati po tujih krajih. Prišli so v Italijo, na Nemško, Francosko, Rusko in mnogo pripovedali, kako huda se jim je godila. Marsikdo pa je našel tudi svojo srečo na tujem in se vrnil bogat, dočim so nekateri drugi ostali na Francoskem in se tamkaj poženili.

Francoska vlada je za kratko dobo svoje oblasti v Iliriji največ storila za povzdigo prometa in trgovine. Za dobre ceste so Francozi prav tako skrbeli, kakor nekdanji Rimljani. In za te obče koristne naprave je bila zaukazana še tlaka. Župani ali mēri, kakor so se tedaj nazivali, so bili za to odgovorni, da so bile ceste v dobrem stanu. — Največ dobička je tedaj nesla ljudem transitna kupčija iz orientā, od koder se je izvažal bombaž, volna, nojeva peresa, tobak, živalske kože preko naših dežel v gorenjo Italijo in južno Francijo. Podjetniki in vozniki ob velikih prometnih progah so si tedaj zaslužili lepe denarje. Marsikatera hiša je obogatela. Francoska vlada je za prevažanje blaga ukazala posebne vrste vozov. Morali so biti močni in imeti železne osi, ki pri nas še niso bile v navadi. Zato so jim rekli „železni vozovi“ ali „parizarji“.

Uvoz angleškega blaga je bil vsled Napoleonovega kontinentalnega sistema strogo prepovedan, čeprav se ni dal popolnoma preprečiti. Opetovano so na tržaškem in ljubljanskem trgu sežigali zaplenjeno blago ob velikem številu radovednih gledalcev. V Devinu, na Reki in v drugih jadranskih pristaniščih pa so zmetali cele bale takega blaga v morje.

Tudi pošta je šla iz Carigrada preko Ilirije v Italijo in na Francosko. Za pošto so rabili vozove trojne vrste. Najhitrejša je bila „šteteta“ (estafette, Eilpost). Za njo so rabili majhne vozičke, pred katerimi je bil vprežen po en konj. V najhitrejšem diru je šlo dalje. Na določenih štacijah so izmenjavali konje. Iz Ljubljane do Lukovice je bila ena pot. Tam so prepregli, in šlo je zopet do Trojan. Če je med potjo kak konj obležal, so imeli že drugega pripravljenega.

Ilirska meja je bila proti Avstriji zavarovana s carino na kolonialno blago in deloma tudi na domače pridelke. Zato je bila skrbno zastražena. Pri mitnicah v Krašnji, Lukovici in Trojanah so bile takozvane „vahte“ ali finančne straže za colnino. Ako se je tem stražam kdo približal, je francoski vojak zaklical: „Qui vive?“ (Kdo je?). Popotnik je moral odgovoriti: „Bon ami“. Z besedo: „Passez!“ ga je vojak pustil dalje. Kmetje so se drug od drugega učili teh besed. Na Trojanah je bila glavna straža. Tam niso pustili brez carine nič prenesti, kar je prišlo iz Italije: ne sira, ne riža, ne kave, ne sladkorja. Vsak poizkus tihotapstva je bil silno strogo kaznovan. — Neka ženska je nesla hleb sira iz Trsta čez Trojanane. Skrila ga je pod obleko. V Krašnji so jo svarili, naj nikar ne nosi sira v „kontrobant“, ker jo bodo Francozi preiskali in vsakega, ki ima za več ko 5 gold. „kontrobanta“ ali ki je 5 gold. ukradel, ustrele na mestu. Ženska je srečno prišla preko francoske straže na Trojanah, pa je na Vranskem od prestanega strahu zbolela.“

Ljudje štejejo Francozom posebno v zaslugo, da so v deželi skrbeli za varnost in red.¹⁾

Pred njimi je bilo po naših krajih mnogo tatov in rokovnjačev, ki niso le napadali samotnih potnikov, ampak celo pri belem dnevu vlamljali v hiše in odnašali, kar jim je bilo všeč. O njihovi predrznosti se pripovedujejo razne zgodbe: kako so porezali vrvice pri stenski uri, z njimi zvezali kmeta, potem pa vpricho njega oropali hišo, kako so nekega drugega za jezik k mizi pribili i. t. d.

Za francoskih vojen je to zlo še bolj naraslo, ker sta siromaštvo in podivjanost zavladali med ljudstvom. Mnogi kmetje so tedaj šli med rokovnjače, ropali in plenili, kakor so drugi delali z njihovim imetjem.

Francozi so v kratkem času napravili red. Postopali so s tatovi in roparji kratko, po vojnem pravu. Kakor hitro je bilo dokazano, da je kdo ugrabil za 5 goldinarjev vrednosti, so ga usmrtili. Navadne roparje so obešali ob cesti, zločinske kmete pa pred njihovimi hišami. Prepovedano je bilo, obešence snemati in pokopavati. Viseti so morali, dokler niso razpadli ali jih pa roparske živali niso raznesle na vse strani. To je bilo seveda kruto postopanje, vendar je povsod zavladala neverjetna varnost. „Človek bi bil lahko tedaj ob belem dnevu cekine na dlani nosil.“ Izgubljeni denar je obležal na tleh, in nihče se ga ni dotaknil.

Pa tudi s svojimi ljudmi so Francozi strogo postopali, ako so se kaj pregrešili proti disciplini. Maršal Marmont je bil izdal ukaz, da vojaki ne smejo nasilno ravnati z Ljubljanci in si ničesar s silo prisvojiti. Neki vojak se je pa v pijanosti vendar spozabil in je neki deklici — baje natakariči „pri Kolvrtarju“ pred škofijo — siloma ugrabil zlate uhane. Deklica pogumno hiti k samemu maršalu, ki je stanoval nasproti gostilne v škofiji, pritožit se o krivici, ki se ji je storila. Na Marmontovo povelje so vojaka takoj prijeli, obsodili na smrt in ga ob šenklaški cerkvi ustrelili.

Naši fantje so vroče krvi. In kadar pride do pretepa, radi sežejo po nožu, da le prevečkrat teče kri. Ko je francoska vlada to opazila, je izdala ukaz, da razen mesarjev nihče ne sme imeti špičastega noža, temveč morajo biti vsi na oblo brušeni.

S koliko odločnostjo so znali Francozi tudi v manj važnih rečeh napraviti red, priča sledeča humoristična dogodba:

Pri urah na ljubljanskih zvonikih je bil že tedaj velik nered, kakršen je večkrat še dandanes. Ure so kazale in bile, kakor je že slučaj nanesel. Zvonilo je zdaj prepozno, zdaj pre-

¹⁾ Po zapiskih M. Suhadolčeva. — O „rukačih“ v Hrvatskem Primorju gl. „Slovana“, 1911, št. 10. *Ilešič.*

zgodaj. Posebno opoldne ni bilo zvonjenja po cerkvah ne konca ne kraja. To je težko prenašal francoski maršal, ki je stanoval v škofiji. Opominjal je in žugal, pa bilo je zaman. Enkrat se razjezi, ukaže poklicati vse cerkvenike v mestno hišo in vsakemu odšteti po deset palic. In glej čuda! Odslej so vse ure bile ob istem času in vsi zvonovi ob istem času zvonili poldne.

V živo je zadela francoska vlada ljudstvo s svojimi cerkvenimi reformami. Odpravila je vse zapovedane praznike razen štirih: Božični dan, Vnebohod, Vsi Svetniki in Veliki Šmaren, ki je bil Napoleonov rojstni dan. Ob odpravljenih praznikih je bilo prepovedano vsako znamenje slovesnosti: n. pr. zvoniti delopust. Žandarji so hodili okoli po hišah in ljudi priganjali k delu. Vsa javna dela so se morala opravljati, kakor ob navadnih dneh. Ljudi so te odredbe zelo užalostile. Tudi nekatere druge pobožne navade, n. pr. kajenje po hišah in razne procesije so Francozi prepovedali.

Vedne vojske so pogoltnile mnogo denarja. Zato so se tudi plače iz državne blagajne zelo neredno izplačevale. To so občutili posebno duhovniki po malih župnijah, ki jih je bil ustanovil cesar Jožef II. in ki so dobivali kongruo iz verskega zaklada. Trpeli so veliko pomanjkanje, in sicer tem bolj, ker je tudi ljudstvo vsled slabih gospodarskih razmer trla revščina. Tudi ljubljanskemu stolnemu kapiteljnu ni francoska vlada nakazala nikake plače. Za to pravijo ljudje, da so pod Francozom ljubljanski kanoniki hodili po hišah jest. — Enako se je godilo tudi ljudskim učiteljem, ki jim vlada po celo leto ni nakazala plače, tako da so mnogi zapustili svoje službe.

Za francoske vlade se je osnovala v Ljubljani prvokrat tajnostna družba prostozidarjev (framasonov). V „Reduti“, ki je stala na mestu sedanje „Mestne dekliške šole“, so imeli baje svoj urad in svoje zbirališče. Koliko čarovniško moč pripisuje ljudska domišljija tej družbi, priča sledeče poročilo: V red francoskih prostozidarjev se je dal vpisati neki odličen ljubljanski meščan. To pa nikakor ni ugajalo njegovi soprogi, ki je bila verna, pobožna žena. Šla je torej k načelniku družbe in ga silno prosila, naj izbríše njenega moža iz reda. Gospod takoj vede ženo v veliko dvorano, kjer so na stenah visele slike vseh članov. Ko mu žena pokaže svojega soproga, potegne načelnik iz žepa samokres in prestreli tisto sliko rekoč: „Tako, sem ga že izbrisal.“ Ko žena pride domov, najde moža mrtvega s prestreljeno glavo (!)“

Ivan Borštnik, cerkljanski mër.¹⁾ Mesto županov so načelovali pod Francozom posameznim občinam (komunam) méri, ki pa so imeli večjo oblast nego oni. Za to važno službo so Francozi izbirali zaupne ljudi, ki so jim bili naklonjeni. Na ta način je prišel do službe francoskega mëra v Cerkljah na Gorenjskem Ivan Borštnik.

Ta mož je bil doma i_n Rakitne in je bil nečak tedanjega cerkljanskega dekana Mihaela Borštnika. Ker je dekan Borštnik zidal novo župno cerkev, se ni utegnil pečati z župnim gospodarstvom, ki je bilo zelo obsežno. Župnišče je imelo tri zemljišča, 72 podložnih kmetov, ki so dajali župniku desetino, beneficij Sv. Tomaža in sodno oblast nad 118 hišami.

Zato je dal v šolo svojega nečaka Ivana, da bi ga izobrazil za oskrbnika. Šolal se je Ivan v Trstu in se naučil nemški, italijanski in nekoliko francoski, poleg tega pa se je izučil tudi za geometra, da je razsodil mejo, delil pašnike in meril njive. Izprva je bil oskrbnik župnijskega imetja, pozneje pa mu je stric kupil hišo in zemljišče v Cerkljah. Po njegovi smrti leta 1801. je tudi podedoval vse njegovo premoženje in postal imovit kmet. Dekan ga je bil oprostil vseh služnosti, desetine in tlake, tako da je bila Borštnikova hiša popolnoma neodvisna in je plačevala le cesarske davke.

Do francoske vlade je Ivan gospodoval doma. Hkrati je bil župan in notar cerkljanski. Pod Francozi pa je postal mër, ker si je pridobil njihovo naklonjenost. Zgodilo se je namreč tako:

Ko so Francozi že zasedli Ljubljano in so se cesarski umikali čez Savo, je zašel od glavne francoske armade adjutant nekega generala in se izgubil v gosti megli. Prišel je v pest kmetom iz vasi Zaloga, ki so ga hoteli najprej ubiti, potem pa so se premislili in ga vedli k županu Borštniku v Cerklje, da ukrene, kar se mu zdi potrebno. Adjutant je ostal pri županu čez noč. Zjutraj zgodaj pa ga je peljal županov hlapec, skritega na vozu slame, ki je bila namenjena cesarskim vojakom, in ga izpustil pri Črnučah k Francozom. — Ko so Francozi zasedli Gorenjsko, je prišel isti adjutant z vojniki v Cerklje in se ustavil pri Borštniku. Povedal je, da bi bil vsak deseti kmet ustreljen, ako bi se njemu zgodilo kaj žalega. Zato se imajo kmetje le svojemu županu zahvaliti, da so še pri življenju.

S posredovanjem tega adjutanta je bil Ivan Borštnik od francoske vlade imenovan za mëra cerkljanskega. V tej službi je moral v nedeljo pred cerkvijo ljudstvu čitati vse vladne ukaze in mu jih tolmačiti. Napravil je tedaj na stari cerkvenikovi hiši hodnik in od tod oznanjal dekrete francoske vlade.

¹⁾ Sporočil Iv. Borštnik, učitelj v pok.

Pod hodnikom je stala straža dvajsetih mož, ki ga je vojaško pozdravila, kadar je prišel in odšel. Tudi je imel oblast, ljudi poročati in take, ki so se pregrešili zoper francoske naredbe in postave, obsoditi in v 24 urah ustreliti. Borštnik je ostal mër v Cerkljah, dokler so bili Francozi pri nas.

Teško si je napraviti jasno sodbo o razmerju Francozov do prebivalstva, ki je bilo deloma prijazno, deloma pa sovražno. Poročila si v tej točki zelo nasprotujejo.

Mnogi hvalijo Francoze, da so bili prijazni, pravični ljudje, ki so se obzirneje in pametneje vedli, kakor naši cesarski vojaki. Zahtevali so sicer od kmetov živila, pa vse dobro plačali. — Drugi zelo tožijo nad njihovo nasilnostjo in krutostjo, češ, da so ropali, kar jim je prišlo v pest, celo otroke morili, jetnike konjem za rep privezovali i. t. d. Tu je pač razločevati med vojnim stanjem in poznejšo dobo miru.

Za vojske in uporov l. 1809. je bilo razmerje z obeh strani sovražno. Prišlo je do nasilstev, ropov in pobojev. Vendar je splošno francoska vojska ohranila dobro disciplino in pri vsej strogosti vojnega prava njeni poveljniki poudarjajo „ozire na humaniteto“.

Naravno je, da so bili Francozi proti prebivalstvu v deželi skrajno previdni. Kadar so jedli v kaki hiši, so postavili v kot gospodarja, gospodinjo, domačega sina ali hčer, ki je morala od vsake jedi najprej sama pokusiti. Prav tako so ravnali, kadar so pili v gostilni. Bali so se namreč — zastrupljenja.

Med ljudstvom kroži mnogo zgledov francoske ošabnosti in predrznosti. Omenil sem že, kako so v Beli Krajini morali domačini prenašati čez reko vojake. V kamniškem okraju pripovedujejo, da je nekje francoski oficir prišel v hlev, pokazal na najlepše tele in rekel: „Jezik tega teleta mi pripravite za kosilo!“ — Najbolj pa je znana po Gorenjskem neka druga epizoda: V kmetški hiši so se bili nastanili francoski vojaki. Eden izmed njih se uleže v zibel in ukaže, naj ga gospodar ziblje. Hudo-mušni Gorenjec se ni branil in hladnokrvno zibal prevzetneža, zraven pa pel: „Vsaka reč le en cajt trpi.“ Naenkrat krepko zaziblje, da se je vojak zvrnil na tla. — Ne vem, koliko je resnice na tej pripovedki, ki jo je videti večkrat naslikano na končnicah čebelnih panjev, gotovo pa dobro izraža mišljenje ljudstva, ki se je ob raznih nadlogah tolažilo s tem, da jih bode kmalu konec.

Mnogo težav je napravljala razlika jezika. Ljudstvo je težko umelo svoje nove goste s Francoskega. Treba jim je bilo uporabljati razne geste, simbole in druga nazorna sredstva, da so ljudstvu dopovedali, kaj hočejo. Vendar je prišlo do raznih

smešnih konfliktov in pomot. Tudi takih spominov je še mnogo med ljudstvom ohranjenih.

Naj jih nekaj tu navedem!

Na Dolenjski Cesti je bila poleg mitnice nameščena francoska straža, da je nadzirala prihajajoče in odhajajoče. Neki semanji dan je prišlo po cesti več Dolenjcev, ki so nesli razna živila v Ljubljano na prodaj. „Qui vive (Kdo je?)“, zakliče stražnik. „Ej, mi smo mi, piščeta nesemo,“ odgovori eden za vse. „Passez!“ (Pojdite dalje!). Kmet je mislil, da ga vojak kliče na korajžo, češ: pa se — udarimo! Zato odgovori: „Ej pa se nočemo, gremo rajši nazaj.“

V Cerkljah sta bila pri nekem krojaču nastanjena dva francoska vojaka. Zahtevala sta z gestami jedi in pijače, grozeč: „Cé ne — pa kaput (Te ubijeva)“. Mož jima je vesel postregel z jedjo in pijačo rekoč: „Le jejta in pijta, jutri bo pa kaput, saj strgana sta res reveža.“ Mislil je, da pomeni „kaput“ suknjo. Francoza, ki sta besede po svoje umela, sta se pa spogledala in takoj hitela mêru praviti, češ, da čakajo cesarski in da jih bodo jutri napadli. Mêr je poklical krojača in pojasnil zmoto. Vsi so se na to od srca smejali. Francoza pa sta krojača potrepkala po rami rekoč: „Kaput dal Napoleon.“

Nekoč je prijahal v vas francoski konjik in izpraševal ljudji: „Wo sind kaiserlich?“ Ljudje ga niso razumeli, kaj hoče imeti. Le neki starec mu odgovori: „Tam doli za grabnom so sami kajžarji.“ Povedal je to glasno in pokazal proti dolenjemu koncu vasi, kjer so res sami „kajžarji“ stanovali. Francoz pa se ustraši, obrne konja in oddirja.

V ljudskih sporočilih o Francozih imajo posebno veliko vlogo ugrabljene blagajne in zakopani zakladi. Gotovo je, da so se v tedanjih burnih časih velikokrat vršili napadi na vojaške blagajne, prav tako je resnično, da so domačini kakor Francozi v sili večkrat svoj denar zakopali. Vendar je ljudska domišljija te dogodke zelo pomnožila in ve pripovedovati o napadih na tem in onem kraju. Mnogim podjetnikom, ki so prevažali blago ali preskrbovali živila za francosko armado in si tako opomogli, podtikajo ljudje, da so obogateli z ugrabljenim francoskim denarjem. Zato je v posameznih slučajih težko ločiti, koliko je na pripovedki resnice in koliko izmišljotine.

Razen že omenjenih napadov v Črnem Grabnu in Beli Krajini, ki sem jih omenil, se tudi precej soglasno poroča o sličnih atentatih med Razdrtim in Postojno in na Savi pri Litiji.

O poslednjem sledeče:¹⁾ Francozi so se posebno trudili, da bi dvignili plovbo po Ljubljanici in Savi. Zato so napravili posebno komisijo, ki je imela izdelati načrte za regulacijo teh

¹⁾ Sporočil Iv. Perme, želez. mojster v pok.

rek in odstraniti zadržke nameravanega brodarstva. Po zgledu pošte na kopnem so uvedli tudi poštno ladjo, ki je prevažala blago in ljudi iz Zaloga v Sisek. Tudi vojaki so često rabili to prometno progo. Podjetniki iz Litije, Zaloga, Radeč pa so prevzemali prevažanje. Neki podjetnik iz Litije je hotel to priložnost po svoje izkoristiti. Ko so enkrat vozili po Savi vojni material in vojno blagajno, so njegovi brodniki spremljajoče francoske vojake upijanili, potem s podjetnikom vred blagajno izpraznili in z denarjem pobegnili. Vojaki so bili strogo kaznovani, toda krivcev, ki so si z denarjem dobro opomogli, niso dobili v pest.

Resnično je tudi, da je bila na holmu Sv. Katarine pri Bledu zakopana železna skrinjica z veliko svoto denarja in mnogimi dragocenostmi. L. 1860. so prišli trije Tolminci čez Bačo na Bled in na podlagi nekih načrtov in popisov ondi kopali. Odšli so, ne da bi se vedelo, če so kaj dobili. Za stvar se je pričela zanimati tudi gosposka. Bile so preiskave v Radovljici, Kanalu in Gorici. Zvedelo se je le toliko, da je l. 1812. neki francoski general tamkaj zakopal mnogo denarja in dragocenosti. Tolminci so zvedeli o zakopanem zakladu po neki ženski, ki je bila znana z generalom. Pripovedujejo tudi, da so dobili skrinjico, ki je bila prav plitko zakopana pri stopnici, ki drži v cerkveno lopo. Od takrat so že mnogi drugi kopali za skritimi zakladi. Videti je dokaj jam okoli starodavne cerkvice na Homu. Vendar jim sreča ni bila mila.

Sličan dogodek se je zgodil tudi pri „Bežjem Gradu“ ob Dunajski Cesti v Ljubljani. Poleg tega poslopja se je nekdanj širil velik vrt. Nekaj let po odhodu francoskih čet obišče tuj gospod lastnika tega posestva in se mu predstavi kot potnik s Francoskega, češ, da mu je njegov rojak, ki je kot višji častnik bival dalj časa v Ljubljani, pogosto hvalil to mesto in tudi vrt za „Bežjim Gradom“. Zato prosi dovoljenja, da si sme vrt ogledati. Posestnik je tujcu to rad dovolil, in večkrat so ga videli domači, ko je šetajoč po vrtu ogledoval to in ono. Neka jutra pa so pod nekim drevesom sredi vrta opazili precej veliko jamo. Ko si to drevo natančneje ogledajo, zapazijo, da je bilo ovito z medeno žico. Iz vsega se je dalo sklepati, da je francoski častnik nekdanj tamkaj zakopal dragocenosti, drevo zaznamoval in svojega mlajšega rojaka natanko poučil, kje mu je iskati zakopanega denarja. Temu pa se je posrečilo zaklad najti in odnesti.

Taki dogodki so še bolj razvneli ljudsko domišljijo, ki je sanjala o francoskih zakladih, skritih po raznih krajih. Nekatera poročila se čitajo kakor pravljice, češ, „da je zaklad skrit tam, kjer raste lipa s stremi vrhovi, pa da se je začela tresti gora, ko so ga hoteli dvigniti“.

Med spomine na Francoze, ki jih imamo v deželi, moramo prištevati tudi nekatere rodbine, ki so francoskega pokolenja. Marsikateri obrtnik in trgovec je prišel za Napoleonove vlade v Ilirijo, vzljubil kraj in ljudi in se tu nastanil za vedno. Tudi nekaj vojakov je po odhodu francoske posadke tu ostalo. Priženili so se v kmetske hiše, kjer njihovi potomci še sedaj gospodarijo.

Francoskega pokolenja so v kamniškem okraju rodbine Abé in Botjé. V Ljubljani so bili še pred nekaterimi desetletji znani: Charles (gravér na Starem Trgu), Francois, Jean; na Štajerskem: Renier. Omeniti je tudi F. Fetticha-Frankheima, deda mnogih še zdaj na Kranjskem živečih potomcev. Bil je rodom iz Strasburga v Alzaciji in je kot uradnik državnega knjigovodstva v Iliriji jako uspešno posredoval med tujimi zmagovalci in ljubljanskimi meščani.¹⁾

Drugi francoski spomeniki so med narodom čedalje bolj redki. Pred desetletji se je našla še tu in tam kaka Napoleonova soha ali slika. Posebno priljubljena je bila slika „princa Lulu“ (Napoleonovega sina), čigar rojstvo se je po vsej Iliriji zelo slovesno praznovalo. Naslikan je bil z lepimi, plavimi kodri, ki so bili spredaj lepo razdeljeni in počesani. Imel je modro, žametovo suknjico s širokim, zobčastim, nabranim in nazaj položenim ovratnikom. Pri doprni podobi se je spodaj videlo tudi malo pasu in meča.

Razen tega hranijo še tu in tam kako sablo, nož, francoski občinski grb in razne listine. Tudi izpričevala ilirskih gimnazij in licejev so še precej pogosta²⁾. Druge zanimivosti so že davno zbrane v deželnem muzeju.

¹⁾ Glej: Spomenica ob dvestoletnici uršulinskega samostana v Ljubljani str. 39. — Poroča se mi, da so tudi štajerski Frangeši potomci „Francozov“. Frangeši so tudi na Hrvatskem in v Banatu; v Banatu so tudi Masoni, Grandžani in Buržeti. Ilešič.

²⁾ G. višji živinozdravnik Josip Nikolaj Sadniker v Kamniku hrani sledeče spomenike iz franc. dobe: Kovinski pečat, ki so ga pritiskali mesto kolkov. V sredi sedi klasična žena s čelado na glavi, poleg nje grb s franc. orlom. Zgoraj na levem robu nadpis: „Ilirie“. Par sabelj, kupljenih od kmetov kamniške okolice z napisom francoske firme. — Lesen občinski grb ovalne oblike, 70 cm visok, na katerem so z rimskimi številkami zaznamovane kohorte. Spodaj napis: „De maire de Commune de Vodiz“. — Lesen pozlačen francoski orel. — Ura iz istega časa, ki jo nosi na razpetih perutih enoglavi francoski orel. — G. Potokar v Kamniku ima: Nekaj nemških in francoskih listin. „Passeport a l'etranger (Potni list)“, ki ima za glavo francoski grb. Zraven je pritisnjen črn avstrijski orel za 15 kr. Izdan je bil „20 mars 1811. za nekega Jaques Schaffier“ iz Kamnika. Podpisani so: „Le Commissaire General de Police“ in „Le secretaire général de la Carniole“. — Gospa Marija Stele v Kamniku: Obrtni patent iz l. 1811.

Boji leta 1813.

Zadnji spomini na Francoze so združeni z velikimi boji, ob katerih se je zrušila njihova oblast nad Ilirijo. Italijanski podkralj Evgen, Napoleonov pastorek, je tedaj branil francosko postojanko proti avstrijskim četam. Evgenova vojska je prodirala čez Pontebo in Ljubljano proti severu, dočim so Avstrijci iz Celovca in Celja izkušali vdreti v Kranjsko. Ob celi liniji Karavank so se tedaj vneli krvavi boji, ki so še živo v ljudskem spominu.¹⁾

General Belotti je dobil od podkralja Evgena povelje, naj se polasti Ljubelja. Branila ga je le kompanija lovcev pod stotnikom Molom, ki so napravili okope v „Hudinovih klancih“ pri Trziču. Devetindvajsetega avgusta je bilo naenkrat v Trziču vse polno francoskih vojakov, ki so bili pa večinoma Italijani. Tedanji mēr tržiški, ki se je pisal von Wiederkehr, jim je moral pokazati pot in podati popis Ljubelja. Pogumno naskočijo avstrijsko postojanko. Lovci so bili zavarovani za „štuci,“ kakor stolp visokimi skalami in so izza njih pošiljali morilne svinčenke v goste trume napadovalcev. A vedno se je ponavljal njihov klic: „Avant! Avant!“ (Naprej). Tedaj so začeli cesarski hlode in skale doli valiti, ki so napravljale velike drče v francoskih četah. Odločilen je bil padeč nekega višjega oficirja, ki ga je ustrelil avstrijski lovec izza skale. Zdaj so se francozi spustili v beg. Zvečer so pripeljali v Trzič vse polno ranjencev, ki so ljudem kar v rokah umirali. Po vseh hišah so morali pripravljati obveze za ranjence. „Ko so pri posameznih odelkih klicali imena vojakov, tedaj se je zgodilo, da je stotnik klical po petdeset imen, pa se je komaj eden oglasil. Vsi drugi so padli.“

Za Ljubeljem se je vnel srdit boj za mesto Kranj. Avstrijska vojska je gnala bežeče Francoze iz Trziča proti Kranju. General Belotti se je moral umakniti čez Savo proti Medvodam, pa dobil je od podkralja Evgena povelje, naj zopet zasede Kranj. Zdaj se je pričel hud boj zavažno postojanko. Francozi so z „Gašteja“ obstreljavali mesto. Kranjci so poslali vso živino na Rupo in v druge vasi. Sami pa so se poskrili po kletih. Francozom je bilo tem težje zajeti mesto, ker so bili sami prej podrli most čez Savo. Treba je bilo torej reko prebresti in preplavati. Pri Majdičevem mlinu so morali lesti čez kolesa. Tedaj pa je eden mlinarjev spustil vodo, kolesa so se začela vrteti in mnogo vojakov je bilo pokončanih. Trikrat so Francozi napad ponovili. Slednjič se jim je 2. septembra posrečilo vzeti Kranj.

¹⁾ Zapisal Fr. Stelč.

Belotti je po srečno izvršenem napadu takoj hitel po levem bregu Save proti Černučam, da zasede most in varuje prehod čez reko tja do Zaloga. Toda tu ga je zadela usoda. — Avstrijska vojska pod generalom Fölseisom mu je prišla naproti iz savinjske doline preko Trojan in Brda. Na velikem, prostranem polju, ki se razteza med Mengštem, Komendo in Holmcem, trčita sovražnika skupaj. Ljudje imenujejo to bitko po neki mali vasi ob potoku Pšata „boj pri Mostah“.¹⁾

Francozi so došli iz Kranja preko Cerkelj in se razširili med Mostami in Mengštem, dočim so „cesarski“ zasedli Holmec, višave okoli Križa in Drnovo (pusto peščeno polje med Križem, Šmarco in Kamnikom). Bilo je osmega septembra, na Mali Šmaren. Boj se je pričel s topovi, ki so obsipali s krogli zlasti kriško graščino in Holmec. Veliko radovednega ljudstva iz Kamnika, Blagovice, Črnega Grabna in drugih sosednih krajev se je zbralo po teh višavah, da gledajo krvavi prizor. Avstrijcem se je posrečilo, obiti levo francosko krilo in s strani napasti Belottijeve čete. Pri „krvavem znamenju“ je bil boj posebno srdit. Veliko oficirjev je padlo. Odločilno pa je bilo za bitko, da je padel general Belotti sam. Ustreljen je bil pri „Boštjanovem kozolcu“.

Ljudska poročila pripisujejo srečen izid te bitke pomoči Matere božje na Holmcu, ker se je bila prav na njen praznik, ki so ga Francozi odpravili.

„Naših je bilo malo, Francozov se je pa kar trlo. Cesarski general je pa rekel: „Le nič se ne bojte, dokler je na Holmcu Mati božja.“ — Naši so imeli na Holmcu v cerkvi mašo, dva oficirja, ki sta stregla, sta svoje sable na oltar v križ položila, molila in prosila Marijo za pomoč. Po maši sta ukazala svojim vojakom, iti okoli cerkve. Bilo jih je le 200 (!), Francozi pa so mislili, da jih je silno mnogo, ker so vedno marširali po griču in so bili zelo prestrašeni. — Ko so se pričeli bojevati, se je od Holmca sem kar bela meglica potegnila in padla na Francoze. Zato so začeli bežati, kolikor je kdo mogel. In ko so francoski konjeniki naskočili naše na Holmcu, so se konjem kar noge vdirale v zemljo, da niso mogli naprej.“ — Tudi pri Sv. Mavriciju v Šmarci so se tisti dan kar naprej brale maše in on je napravil, da so Francozi vse polno naših vojakov videli in zato zbežali.“

Tudi s to bitko je združena zgodba o neki vojni kasi. „Francoski general je spravil svojo kaso v Mengšu „pri Kra-

¹⁾ Dimitz (Geschichte Krains IV. 368.) pravi kratko, da je bil Belotti „pri Utiku“ zajet, ranjen in ujet. Ljudska poročila o tej bitki so mnogo natančnejša. Sledeče po zapiskih g. Frana Stelêta.

²⁾ Slične poteze se nahajajo v pripovedkah o turških bojih in so menda od tamkaj povzete.

marju“, češ, da jo hoče potem vzeti s seboj, ko se vrne iz bitke. Bežeči Francozi so raje vrgli kaso v vodnjak, da bi jo skrili. Ko so pa vodnjak čistili, so Kramarjevi dobili kaso in obogateli.“ —

Za Francoze je bilo usodno, da se je tudi ljudstvo postavilo na stran Avstrijcev, videč, da je prišla ura odločitve. Kmetje okoli Trzina so se dvignili, napadli francoske čete na begu in nekaj vojakov pobili. Še sedaj stoji v Trzinu štirivoglat, na steber pribita tabla z ravno, malo strešico, ki spominja na ta dogodek. Naslikana sta dva Francoza v belih oblekah. Eden se ravno obrača, drugi pa pobija kmeta, ki leži na tleh.

Slični boji, če prav v majšem obsegu, so se vršili še niže doli ob Savi, okoli Litije in Zaloga.

„Avstrijci so se bili utrdili na desnem bregu Ljubljance vrh kašelskega hriba, kjer je še videti okope. Od tu so obstreljavali Francoze, ki so se zbirali okoli Zaloga, in jih tudi porazili. V tem boju je bil neki višji francoski častnik zvičajno ustreljen. Zgodilo se je tako: Oddelek francoskih vojakov je bil nastanjen blizu „kanala“, kjer so pristajale ladje, njihov poveljnik pa v gostilni sedanje Lovrenčkove hiše št. 22, in sicer na onem koncu hiše proti Ljubljanci, kjer se skozi okna vidi na bližnje hribe. Avstrijci — bili so Hrvati — so se z natakario dogovorili, da je pri večerji svečo tako na mizo postavila pred častnika, da ga je bilo z bližnjega hriba videti skozi nezagrnjeno okno. Nato so top tja namerili, ustrelili in tudi dobro zadeli. — Sledove tega boja je bilo še dolgo videti na poslopjih v okolici. Tudi grobovi padlih vojakov so tamkaj zelo mnogoštevilni.¹⁾“

Nič bolje kakor njegovim generalom ob Savi, se ni godilo podkralju Evgenu na Dolenjskem. Tu so prodirali Hrvati pod generaloma Miljutinovičem in Rebrovičem proti Ljubljani. Sam Evgen jim je šel nasproti, da bi jih vrgel nazaj, toda godila se mu je slaba. Pri Šmarju je prišlo do velikih bojev, o katerih ljudje sledeče pripovedujejo.²⁾:

„Francozi so imeli zasedeno Ljubljano, dočim so naši prišli z doljne strani. Tudi cesto iz Ljubljane do Šmarja so imeli dobro zastraženo. Vsak dan so tu jezdile francoske čete. Ljudje so rekli tem jezdecem „grivarji“, ker so imeli velike grive na čeladah.

¹⁾ V gostem borovem gozdiču na južni strani obzidja deželne blaznice na Studencu je tudi še ohranjen neki grobni spomenik, ki je pa iz prejšnje dobe. Na štirivoglati piramidi je sledeči napis: „Den biedern Kriegern verschiedener Nationen, welche im Notspitale zu Kaltenbrunn starben und hier der ewigen Ruhe geniessen. 1800.“ Spomenik je dal postaviti posestnik fužinske graščine, g. Simonetti.

²⁾ Sporočil dr. Ivan Lah.

Vzlic temu skrbnemu nadziranju so se preinili avstrijski vohuni v Ljubljano. Najbolj zvit je bil neki „pomarančar“ iz Lanišč. Naložil je solato in druge zelenjave, šel čez Barje do Ljublanice, od tam pa se je po čolnu peljal v mesto. Vsi so mislili, da je iz Krakova. Natančno si je ogledal francosko posadko, ponoči zopet po čolnu odšel iz mesta in se odpravil naravnost k avstrijskemu generalu v Višnjo Goro. Za vsako sporočilo je dobil cekin. Še v poznejših letih se je rad pobahal s temi nevarnimi podjetji, češ, „pa me le niso dobili.“

Dvanajsti dan septembra je podkralj Evgen s svojo armado šel proti Šmarju. — Francozi so se utaborili ob „Zaloškem hribu,“ med Drglerijo in Glinkom. Hrvati so jih ponoči napadli. Ker so bili napadovalci v hosti dobro zavarovani, Francozi pa na griču ognju izpostavljeni, je teh zelo mnogo padlo. Sam podkralj se je razjokal, češ, najboljše ljudi so mi pobili. V Zelenikah leži pokopanih čez tri sto Francozov. Ob stezi iz Šmarja na Grmišče stoji kapelica v spomin na ta veliki grob. Na polju okoli Zaloga in Drglerije pa kmetje še danes izorjejo mnogo krogel in odlomkov raznega orožja, ki spominjajo na to bitko. Po teh poročilih soditi, je bila bitka pri „Zaloškem hribu“ največji boj, kar jih je bilo l. 1813. na Kranjskem.

Toliko ljudska poročila o bojih l. 1813. Odločitev se je izvojevala drugod. Podkralj Evgen se je proti koncu meseca septembra odločil, se umakniti iz Ilirije, ker mu je avstrijski poveljnik Hiller preko Tirolske hotel priti za hrbet. S tem je bilo konec francoskega gospodstva.

Ljudje pravijo, da so Francozi napravili „železna pisma“, da jih ne bode več nazaj, ker se jim je slabo godilo pri nas.

Spisu g. dr. Grudna naj tu dodam še sledeče:

Dr. Val. Zarnik piše v „Slov. Narodu“ z dne 6. apr. 1871 v članku „Pad Francoske in Slaveni“: „Da ima pa res francoski narod več simpatije nego kateri drugi tuji narod med nami Slovenci, ne le samo pri izobraženih, temuč tudi med prostim našim narodom, posebno pri kranjskih kmetih, dokaz so nam temu spomini iz časov prve republike in prvega Napoleona. Še danes ti navdušeno sem ter tje kak starček pripoveduje, kako uljudni, dobri, postrežni in pravicoljubni ljudje so bili Francozi.“

Zagreški dopisnik „Slovenskega Naroda“ (30. dec. 1871) pripoveduje sledeče: „Iz časov francoskih vojsk pripoveduje se pri nas sledeča burka: Ko je Napoleon rekel: „Ilirija vstan!“ ter je pod Ljubljano kot glavno mesto postavil vse, kar je onostran Save doli do Šiška in tja do Senja, ustavljali so se temu zlasti Turopoljci. Prišlo je med njimi in Francozi do praskanja. Francozje so hteli namreč Turopoljcem njih zastavo vzeti. Turopoljski barjaktar rual in pipal se je dolgo z nekim francoskim grenadirjem za zastavo. Dolgo sta se brez vspeha sem ter tje suvala. Nobeden ni bil drugemu kos. Francozje in Turopoljci stali so okolo onih dveh ter čakali „boja konč“, kakor pravi slov. narodna pesem, kar se nenadoma eden Turopoljcev oglasi rekoč: „Jurič! pusti Francozu zastavo, mi jih imamo vu Lukavcu gradu još tri!“ Barjaktar Jurič si je te besede k srcu vzel ter je res Francozu dragovoljno zastavo prepuštil, ki jo baje še denes nekde na Francoskem kažejo.“ *Dr. Fr. Ilešič.*

Korespondenca med Prešernom in Vrazom.

Priobčil Fr. Kidrič.

Še dr. Br. Drechsler¹⁾ in prof. dr. Matija Murko²⁾ trdita, da je začel korespondirati Vraz s Čopom, Kastelcem in Prešernom po svojem prvem obisku v Ljubljani med velikimi počitnicami 1834, D. Trstenjak, L. Pintar³⁾ in J. Grafenauer⁴⁾ pa se pozivajo na mesta v tobožnjem Prešernovem pismu Vrazu iz l. 1838., ki jih v ohranjenih pismih ni.

Iz teh trditev bi sledilo: 1.) da pred jesenjo 1834 Vraz s čebelicarji ni imel zveze, 2.) da so se izgubila iz korespondence med Vrazom in Prešernom vsa pisma iz let 1834—36 in eno iz l. 1838.; in ta sklep bi bil — pre nagljen.

* * *

Čopu je pisal Vraz že 24. januarja 1834. Pismo se doslej še ni našlo, vprašati pa je moral Vraz v njem po usodi IV. bukvic „Čbelice“ in pa po oceni Murkovega slovarja, ki jo je bil menda Čop Murku obljubil: v odgovoru z dne 13. aprila 1834 pravi namreč Čop: „Ich muss recht sehr um Vergebung bitten, dass ich Ihr werthes Schreiben vom 24. Jänner so spät beantworte. An dieser Verspätung sind zunächst schuld meine vielen . . . Geschäfte . . ., dann aber auch der Umstand, daß ich Ihnen hinsichtlich des weiteren Erscheinens der Zibeliza nichts Bestimmtes zu melden hatte . . . Was die Recension des Murkoschen Lexikons betrifft, so hatte ich allerdings vor einen Artikel über dasselbe, sowie über die philologischen Arbeiten Jarnik's, Metelko's und Dainko's für die Wiener Jahrbücher der Literatur zu machen . . .“⁵⁾ Čop ne pošilja Vrazu niti Kastelčevega niti Prešernovega pozdrava, migijaj, da je bilo tudi Vrazovo pismo naslovljeno le Čopu.

¹⁾ Stanko Vraz (Hrvatska knjižnica Mat. Slov. IV) 11.

²⁾ ČZN VII. 273.

³⁾ LZ XXI. 490.

⁴⁾ Zgodovina novejšega slov. slovstva I. 132, 151.

⁵⁾ Vrazova korespondencija v zagrebški vseuč. biblioteki; za prepis jamči dr. F. Fancev.

Za dobo med Vrazovim prvim in drugim obiskom v Ljubljani so samo Vrazova pisma Kastelcu pozitivno dokazana. Po jeseni 1834 je pošiljal Vraz Kastelcu pismo za pismom, četudi je zamañ pričakoval odgovora.¹⁾ Je-li pisal po 13. aprilu 1834 še tudi Čopu, ki ga je odnesel že 6. julija 1835 val Save? Nobe-nega migljaja ni, ki bi pomagal dati odločen odgovor! Je-li začel res dopisovati takoj po jeseni 1834 s Prešernom? Za to domnevo ne govori nobena okoliščina, vsaj dve govorita proti njej: še 22. avgusta 1836 je pokvaril Prešeren Vrazov takratni psevdonim: Jakob Cerovčan v: neki Čerovnik²⁾; prav sprija-teljila sta se Vraz in Prešeren šele ob Vrazovem drugem obisku zadnje dni januarja 1837.³⁾ Zdi se, da je polagal Vraz v za-četku veliko važnost na Kastelčevo uredniško šaržo ter se obračal po svojem prvem obisku radi tega v prvi vrsti nanj.

O priliki Vrazovega drugega obiska so si obljubili Vraz, Prešeren in Kastelic vrsto uslug: Vraz Prešernu, da mu pošlje za Grūna nekaj narodnih pesmi, Vraz Kastelcu, da mu naroči pri svaku Mohoriču v Ilovcih sodček ljutomerčana, Kastelic Vrazu, da odpremi v Zagreb njegovo pismo Gaju in pa na-ročnino za „Danico“ in „Novine“. Nobeno teh naročil pa se ni vršilo s hitrico, kakršne so se interesenti želeli. Prvi je prijel radi tega za pero Vraz in pisal v Ljubljano pismo, ki se do-slej še ni našlo a se da iz Prešernovega odgovora približno rekonstruirati: Vraz je v pismu prosil, naj mu pošlje Prešeren 24 izvodov „Krsta“, Kastelic pa recepis za pošiljatev naroč-nine Gaju, da bi mogel urgirati „Novine“ in „Danico“, ki niso in niso hotele dospeti. Na koga je bilo to Vrazovo pismo naslovljeno? Ker odgovarja Prešeren, pač na Pre-šerna! *Prvo* kolikor toliko izpričano *Vrazovo* pismo Prešernu je torej pismo, ki ga je poslal Vraz v Ljubljano med 28. januar-jem⁴⁾ in 4. marcem 1837 in po vsej priliki je to pismo *začetek* korespondencē, *Prešernov* odgovor, *napisan 4. in odposlan 6. marca 1837,*⁵⁾ pa *prvo* Prešernovo pismo Vrazu. Obenem s tem pismom je odposlal Prešeren Vrazu zaprosenih 24 iztisov „Krsta“, katerim je dodal Kastelic 9 „popolnih izvodov“ Čbelice, t. j.: 9 × 4 bukvice = 36 bukvic. Ko je bilo Prešer-novo pismo napisano in najbrž tudi zapečaćeno, je našel tudi Kastelic založeni recepis in javil 5. marca 1837 Vrazu vzroke zamude: „Das Recepisse habe ich aufgefunden. Nach Agram geht kein Postwagen, ich mußte daher über den Brief eine neue

¹⁾ Vraz Kastelcu 10. VI. 1837, LZ XXX. 496.

²⁾ Prešeren Čelakoyskemu, LZ II. 49; prim. sicer Štrekelj, ZMS IV. 7.

³⁾ Prim. Prijatelj, ČZN VII. 147, 153.

⁴⁾ Datum Vrazovega odhoda iz Ljubljane; prim. Vraz Gaju 27. I. 1837, Gradja VI. 315.

⁵⁾ LMS, 1875, 159–60

Couverte machen, um die Leute nicht auf das Geld aufmerksam zu machen, und habe den Brief der Briefpost anvertraut." Recepis in pisemce je odnesel Vrazu jurist prvega leta Sertich, ki mu je izročil Kastelic za Vraza še tri popolne izvode = 12¹⁾ bukvic „Čbelice".²⁾

Vraz je odgovoril Prešernu med 16.—26. marcem 1837 z drugim, doslej le v odlomkih slovenskega prevoda upotrebjenim pismom³⁾, ki se nahaja v Kristanovem zborniku Korytkove ostaline str. 388 in 393:

„Hier schrieb ich Dir, lieber Freund, einen Theil der versprochenen Nationallieder ab⁴⁾ zwar nicht mit der Auswahl wie ich es wünschte, aber entschuldige die schwächern durch den Umstand, daß ich durch dreissig Tage am Kreutze hing, und erst gestern vom Hr. Schreiner⁵⁾ herabgenommen wurde. — Berichte aber gefälligst dem Herrn Grafen Auersperg, daß ich mit der nächsten Folge schönere Kinder unserer National-Poesie zu senden hoffe. Ich habe Dir einige Anotaten beigefügt;⁶⁾ sey nicht darüber böse, meinend, ich bezweifelte Deine Kenntniß unseres Dialektes. Du lerntest die Idiotismen unserer Gegend aus Grammatiken und Lexicis, aber leider giebt es bei uns vieles, worüber sich noch unsere Aristarchen nichts träumen ließen. Und so giebt es auch noch in Krain vieles, was mir nicht bekannt ist. — Du schriebst mir, daß sich wiederholt der Herr Graf um die Lieder erkundigte, aber es daücht mir dieselben im Laufe April einzusenden versprochen zu haben. Was den Herrn Cunctator Luttenberger anbelangt, habe ich alles mögliche gethan, und möge Herr Kastelic, den ich vielmal zu grüßen bitte, versichert seyn, daß er gewiß ankommen wird: Kaj se prenese se ne odnese. — Vukotinović hat mich gestern mit einem Brief eingeladen, ich möchte zu Ostern nach Agram kommen, um mit den jungen Illiren dem soirée beim alten Grafen Drašković beizuwohnen, wo man über die Einrichtung des neuen illirischen Nationalinstitutes debattiren wird.⁷⁾ Mir ist leid, daß ich nicht folgen kann. — Ich danke Dir einstweilen für den Kerst und die Zhbelica. Deine Übersetzung⁸⁾

¹⁾ 36 + 12 = 48; v tem smislu je treba razumeti Vrazovo pismo Muršcu, Dĕla V. 154: „To Vam pošljem 12 čbelic in 6 Kerstov, kterih (= Čbelic) so mi Krajnci 48 ex (= bukvic) poslali."

²⁾ Vrazova korespondencija v zagrebški vseuč. biblioteki; za prepis jamči dr. F. Fancev.

³⁾ ČZN VII. 209—10, LZ XXX. 497, 452; datum: l. c. 364—65.

⁴⁾ Seznamek teh pesmi glej v ČZN VII. 208—9.

⁵⁾ G. F. Schreiner, profesor statistike v Gradcu, pri katerem je delal Vraz semestralni izpit; gl. ČZN VII. 195, 198, 202.

⁶⁾ Pripombe gl. v ČZN VII. 209—10.

⁷⁾ V Vrazovi ostalini tega Vukotinovičevega pisma ni; gl. LZ XXX. 365.

⁸⁾ Nemški prevod Mickiewiczeve: „Resygnacija", ki ga je prinesel „Illyr. Blatt" z dne 3. III. 1837.

hätte fäglicher slovenisch seyn können. Warum Wasser ins Meer tragen? Ich möchte Dir gerne einige Balladen schicken, wenn Du ihre Aufnahme ins Illyrische Blatt erwirken wolltest. Darf ich auf eine baldige Antwort warten? Herr Sertizh sagte mir, du wärest vollendst restaurirt, das freut mich. Lebe wohl.
Stanko Vr.⁴

Tega v naglici napisanega pisma pa Vraz ni smatral za zadosten odgovor na Prešernovo pismo z dne 4. marca 1837, ampak je pisal 2. aprila 1837 prijatelju tretji list, čigar prva, doslej le v odlomkih in prevodih upotrebljena polovica¹⁾ slove: „Theurer Freund! Gleich nach Empfange Deines Schreibens v. 6. März, in welchem Du — versteht sich nur im Scherze — unsere Kenntniß des mosh befeda bezweifelt, schrieb ich unter einiger Galle meinem Schwager,²⁾ er möchte die verabredete Absendung des Fäßchens Luttenbergers beschleunigen. Vor beiläufig einer Woche berichtete er mir er habe schon vor Empfang meiner Mahnung das Fäßchen in Begleitung eines kurzen Schreibens an Herrn v. Kaftelitz einem Fuhrmanne aus Polsterau, der in einigen Tagen nach Laibach zu fahren beabsichtigte, übergeben. Ich meinte Herr v. Kaftelitz werde mir nach Empfang desselben schreiben, um mich alles weiteren Sorgens und unnützen Nachdenkens über diesen Gegenstand zu entheben. Da aber das bis jetzt nicht eingetretten ist, so appellire ich an Deine bewährte Großmuth, und ersuche Dich mir gütigst zu berichten, ob dieses zögernde Sujet Luttenbergs bereits nach Laibach gelangt ist oder nicht? damit ich im letzteren Falle — was doch äußerst unwahrscheinlich ist — das nöthige treffen kann. — Der Güte des Herrn Sertich hab' ich bei seiner Abreise einen Brief an Dich aufgedrungen, welchem zugleich 18 Nationallieder beigeschlossen waren. Wie hat sie der Herr Übersetzer aufgenommen, und unter welchem Nahmen, und wo beabsichtigt er sie zu verlegen? Das zu wissen würde mich interessiren. — Diesem Briefe leg' ich die weitere Folge v. 19—67 bei?³⁾ Die Ergänzung der versprochenen Anzahl wird mit meinem nächsten Schreiben folgen,⁴⁾ zu deßen Übersendung ich mich alsogleich nach Empfang einiger Zeilen von Dir verbinde. — Das Abschreiben der Nationallieder nimmt meine Geduld ungemain in Anspruch. Die originale Sammlung dieser Lieder besteht aus mehreren Zetteln, auf welche ich sie aus dem Munde unserer Mädchen mit Bleifeder übertrug. Manche dieser Sängerinnen waren würdige Descendentinnen der ersten Schönheit und der ersten Sünderin, man kann sich daher leicht bei

¹⁾ A. Grün's Werke, ed. Castle V. 16; ČZN VII. 207, 214; LZ XXX. 553—4.

²⁾ Mohorič v Ilvcih.

³⁾ Seznamek teh pesmi gl. v ČZN VII. 210—13.

⁴⁾ Se ni zgodilo; prim. ČZN VII. 214 sl.

weniger Fantasie, als Du besitzt, denken, daß die Kopie mit dem Originale nicht so genau übereinstimmen konnte. In der Folge hab' ich mir zwar von älteren Personen manches Lied vorsingen lassen, es auf förmliche Bögen leserlich abgeschrieben, jedoch da die Worte nicht immer in das Metrum, das ich in der ersten Strophe zu erblicken vermeinte, passen wollten, so erlaubte ich mir eine kleine literarische Tyrannei, und zwang sie gewaltsam hinein, behufs dessen ich einige Abkürzungen z. B. *mojga*, *frota*, *rožca*, *ljubca* vornehmen mußte, was bei uns niemals stattfindet, und daher auch beim Nationalliede nicht zu gestatten sey, da dasselbe nach meiner Meinung ein treues Bild des poetischen Charakters des Volkszweiges, in welchem es wirklich lebt, mit allen den vollkommenen Zügen der Örtlichkeiten etc. geben soll. Daher ließ ich auch jedem Liede seine Lokalismen, was viele nicht billigen, so z. B. wirst du in manchem Liede *prišò*, *znò*, *minò* in manchen *priša*, *znâ*, *minâ* statt *prišel*, *znal*, *minol* treffen. Deshalb macht' ich es mir auch bei der Auswahl zur Aufgabe, das Volk als Dichter in seinen verschiedenen Situationen zu zeigen, und nahm nur insoferne auf den aesthetischen Werth Rücksicht, als es sich mit Befolgung des aufgestellten Grundsatzes vereinbaren ließe.

Herr v. Kasteliz beliebe aus dem überschickten Vorrathe soviel für das V Heft der *Zhbeliza* — welcher die Göttin *Εὐελίζα* beistehen möge, damit sie bald das Licht der Welt erblicke — nehmen, als es ihm thunlich scheint.¹⁾ Ich werde durch häufige Nachfragen nach demselben gepeinigt. Für die Besorgung des Briefes an Hr. Dr. v. Gaj danke ich Herrn v. Kastelitz verbindlichst.²⁾ Weil ich die *Danica et novine ilirske* erst vor acht Tagen erhielt, so war ich in der Zwischenzeit um das Geld sehr besorgt, da mir der Herr v. Kasteliz berichtete daß er dasselbe *αποβόηεν* dem rekommandierten Briefe beigegeben, in welchem Falle es schon oft durch die Unredlichkeit der Postbeamten, die die Briefe gewöhnlich sondiren, verlohren gegangen ist. — In dem Numero 8 der *Danica* d. l. J. befindet sich ein pseudonymer Brief aus Kärnthen an Herrn Dr. v. Gay, in welchem der Verfasser ihm mit prophetischer Begeisterung zu seinem patriotischen Unternehmen Glück wünschet, und einige auf allgemeine Verständlichkeit abzwckende Veränderungen in der illyrischen Gramatik besonders

¹⁾ V Kastelčevi ostalini se je res ohranilo nekaj prepisov po tem Vrazovem rokopisu: prim. naš seznamek s seznamkom, ki ga je priobčil Iv. Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, 121.

²⁾ Pismo z dne 27. I. 1837 (Gradja VI. 314—6)?

in den Deklinationsformen in Vorschlag bringt, was gewiß nicht unter Distel und Dornen gefallen seyn wird. Dieser Gottesmann kann niemand anderer als Herr Jarnik seyn, der Styl des Aufsatzes erklärt sich für ihn; überdies zweifele ich immer, daß es dort ausser ihm einen Mann gibt, dessen Geist mächtig wäre sich über die Gränzen und Linien, die zwischen uns Südslawen der schwache Mensch gezogen, hinaus zu setzen, und nur auf den uns von Gott eingepprägten Character, der bei allen der nähmliche ist, Rücksicht zu nehmen sich wagte. — Du könntest auch die gute Sache Illyriens um einige Stufen höher bringen, wenn du das Treiben der Illyren in einem freundschaftlichen Briefe an Herrn v. Gay oder in einem eigens für die Danica bestimmten Aufsätze öffentlich billigtest. Der Aufsatz müßte jedenfalls sehr panegyrisch sein, denn die Danica bleibt immerhin des weiblichen Geschlechtes, obgleich sie gewöhnliche Weiber überragt; Du müsstest vieles von Freiheit, Vaterland, Nationalität, Einigkeit — gemildert durch Gott und den segentriefenden Scepter des Österreichischen Kaiserhauses, einfließen lassen. Ein mit solchen Farben entworfenes Bild würde gewiß die Illyren (Kroaten, Slavonier, Dalmatiner, Serben), bei welchen alles Herz ist, entzücken, daß sie darüber die aufgedrungenen Vorurtheile über ihre nördlicheren Brüder vergässen. Setze, lieber Freund, meinen Vorschlag ins Werk, wenn es nicht mit zu vielen Entsayungen verbunden ist. Was macht das Polnische? Deinem Wunsche in Hinsicht des Mickiewicz kann ich nicht entsprechen, zumal da ich die Überzeugung habe, daß es unter meinen Freunden Männer gibt, welche in dem Falle mehr und mit geringerem Kraftaufwande zu leisten vermögen. — Das Manuscript der überschickten Nationallieder bitte ich, nachdem sie der Herr Graf wird übersetzt haben, gütigst aufzubewahren und es mir bei Gelegenheit z. B. durch H. Šertich rückzusenden,¹⁾ damit ich zum Behufe der Herausgabe derselben die zerstreuten zum Theil unleserlichen Zettel nicht wieder hervorzusuchen brauche. — Ich danke Dir vorläufig mit Worten für die überschickten Kerste. Ich habe sie samt der Zhbeliza, für die ich Herrn v. Kasteliz zu danken bitte, nach Untersteuer verschickt, wo sie zweifelsohne eine gute Aufnahme finden werden.“ Nadaljevanje išči v LMS 1875, 163—4 in v Dělih V. 157—8. Razen prve polovice še manjka v Bleiweisovi objavi in nje nepremišljenem posnetku v Dělih: 1. k besedi „4 Stücke“, LMS 1875, str. 164., vrsta 18. od zgoraj, podčrtna opomba: „*) Könntest Du nicht ihre Aufnahme ins Illyrische Blatt bewirken, mit der Bemerkung, daß sie aus dem 5. Hefte der Zhbeliza entnommen seyen“; 2. pred podpisom dva stavka: „Lebe vielmal wohl!

¹⁾ Se ni zgodilo, rokopis je dobil Korytko; prim. ČZN VII. 230.

Die Herren Miklofhizh, Murko et Kuřhar grüßen Dich sammt Herrn v. Kasteliz.“¹⁾

Prešernov odgovor na Vrazovi pismi, torej Prešernovo **drugo** pismo Vrazu²⁾ je zaostalo dolgo časa v Gradcu pri dr. Russu, pisal ga je pa Prešeren med **13. majem in 10. junijem 1837**: Prešeren omenja namreč v pismu balado, ki „je izšla pred kratkim v »Illyr. Blatt« in to morebiti le »Zdravilo ljubezni«, ki je izšlo 13. V. 1837; 10. junija pa Vraz odgovora še ni dobil, ker ga istega dne v pismu Kastelcu urgira,³⁾ a tudi Prešernu Vrazovo pismo Kastelcu še ni prišlo pred oči, ko je pisal Vrazu, ker še nanj ne replicira.⁴⁾ Kake dni na to je dobil Prešeren v roke Vrazovo pismo Kastelcu z dne 10. junija 1837, ki ga je poslal Vraz na Prešernovo adresu;⁵⁾ a tudi tista Vrazova pisma Kastelcu, kjer se je govorilo o potrebi, da se vpoštevata pri ustvarjanju enotnega slovenskega literarnega jezika tudi štajerska slovenščina,⁶⁾ je Prešeren po vsej priliki videl: na te stvari odgovarja **Prešeren** v **tretjem** pismu Vrazu z dne **5. julija 1837**,⁷⁾ kjer izrecno poudarja, da piše „iz posebne milosti“, češ, Vraz mu „na zadnje pismo (= pismo med 13. V. - 10. VI. 1837) še ni odgovoril.“ Vraz je odgovoril sedaj na obe Prešernovi pismi v *četrtem* pismu z dne *1. avgusta 1837*, ki se je ohranilo v Kristanovem zborniku Korytkove ostaline in bilo doslej le v odlomkih slovenskega prevoda upotrebjeno:⁸⁾ „Aus Mangel des Raumes am Schlusse: Gratz am 1. August 1837.“⁹⁾

Theurer Freund! Vorerst dank ich Dir für die Gnade, daß Du mir unaufgefordert geschrieben hast. Dein vorletztes Schreiben hätt' ich Dir alsogleich beantwortet, wenn ich nicht so tief im Naturrecht und Criminale vergraben gewesen wäre, überdies wußt' ich nicht, daß der Brief so lange bei Herrn Dr. Rufs gelegen ist, weil er nicht datirt war. — Dass dem Herrn Grafen die ihm mitgetheilten Volkslieder nicht gefallen, nimmt uns mit Miklofhizh wirklich Wunder. Ich hab' daher abgelaßen die weitere Folge für ihn abzuschreiben, und ersuche Dich zugleich freundschaftlichst, mir die bereits Übersickten

¹⁾ Prepis je kolacijonal prof. dr. Fr. Ilešič.

²⁾ LMS 1877, 188—9.

³⁾ ČZN VII. 214—5.

⁴⁾ cfr. et corrige o. p. 215².

⁵⁾ Prim. niže dodatek dr. Ilešiča.

⁶⁾ Prim. LZ XXX. 554.

⁷⁾ LMS 1877, 161.

⁸⁾ ČZN VII. 192, 193, 194, 198—9, 216—7; LZ XXX. 552—6.

⁹⁾ NB. Nur diesmal verzeihe mir die Rücksichtslosigkeit meines Schreibens, ich konnte wirklich nicht ordentlicher und korecter schreiben, wie ich es mir vornahm, da ich die Abschiekung durch den Hr. v. Rudesh zu versäumen befürchtete. — Addressire meinen nächsten Brief an meinen Freund St. Kočebar, Dr. et Physikus zu Windischlandsberg. (Op. Vrazova.)

mit Beginn des Schuljahres durch Damian et Sorge rücksenden zu wollen.¹⁾ Ich hab' einige davon ohne Auswahl Herrn Schařarik zur Einrückung in die Museumszeitschrift mitgetheilt, welcher sich mit Freude dafür erklärte,²⁾ wie er mich in seinem Schreiben selbst versichert, auch Herr Professor Schreiner hat auf die Übersetzung von Schulheim³⁾ das Original verlangt, welches im nächsten Hefte der Zeitschrift erscheinen soll. Ich fürchte daher nur, da im Allgemeinen der Geschmack sich auf dieselben Eigenschaften der Objecte bezieht, dass der Herr Graf, da ihm unsere Sprache mit ihren verschiedenen Provincialismen nicht bekannt sein wird, die Lieder nicht grammatisch verstehen wird.

Du schreibst mir von einer Vereinigung aller Slavischen Dialecte in eine allgemeine Schriftsprache, mit deren Realisierung wir uns schmeicheln sollen. Ich nähre nicht diesen schönen Wunsch, und dachte nicht mal in meinen früheren Jahren, wo ich noch an manches Jugendliche — nicht Ausführbare glaubte. Noch weiter davon bin ich zu glauben, unseren südoststeirischen Dialect einst zu dieser Autokratie gehoben zu sehen. Ja um Dich vollends vom Gesagten zu überzeugen, bekenne ich offen, daß euer Krainische Volks-Dialect an Originalität dem Steirischslavischen voransteht. Ich sage, daß unser Dialect besonders an der Gränze viel Kroatische Fügungen angenommen — aber ich will dadurch nicht auch vollends die Schreibweise der krainischen Autoren billigen, weil sie für den Steirer und den Slovenen Ungarns durchaus unverdaulich ist. Mein bisjetziges Bestreben, welches vielleicht nicht vollkommen richtig — doch nicht verkehrt genannt werden kann, war nur eine Einheit in die Form der Sprache, welche ich Schreibweise nenne, zu bringen. Dieses Bestreben fußt aber etwa nicht auf einer Caprice meines Kopfes, sondern das ist der Wunsch vieler Wolmeinenden, der aber nur noch von niemanden außer Hrn. Jarnik*) ausgesprochen wurde. Herr Zhop, der uns unvergeßliche Mentor, hat das nämliche Bedürfniß gefüllt. Wol einsehend die Unzulänglichkeit der überladenden Neuerungen des Herrn Metelko suchte er das Heil in der Accentuation zu finden. Jedoch da er auch dadurch bei der bestehenden Schreibweise der Autoren keine vollkommene

¹⁾ Se ni zgodilo; prim. spredaj 34¹.

²⁾ V Časopisu českého Muzeum niso izšle; prim. ČZN VII. 217.

³⁾ Hiazynt v. Schulheim, čigar prevodi slovenskih narodnih pesmi so izšli v „Steiermärk. Zeitschrift“, Neue Folge IV (Graz 1837) I. Hft. 1—8, prim. ČZN VII. 217.

⁴⁾ Im erwähnten Briefe an Freund v. Gay, der wirklich von ihm herrührt, indem er die nämlichen Ansichten mit den nämlichen Ausdrücken enthält, wie er sie gegen mich beiläufig zwei Monathe früher in einem Briefe ausgesprochen mit dem Bemerken, er werde sie Hrn. v. Gay mittheilen. (Op. Vrazova.)

Einigkeit herbeigeführt sah, weil noch immer pes, ves, sem (sum) našem, welches man auf gleiche Weise p's, v's, s'm, naš'm ausspricht, doch verschieden als erstere zwei mit e letztere mit i geschrieben wurden, so war er schon gesonnen, wie er mich im Jahre 1834 selbst versicherte, ganz so zu schreiben, wie man in Oberkrain spricht d. i. mit Weglassung aller Vokale, die nicht gehört werden, weil er der Meinung war man habe in ganz Slowenien diese, wie Ihr sie nennt, Halbvokale. Er forderte mich einmal, (es war in Deiner Gegenwart¹⁾) auf ihm etwas nach unserem gangbarem Dialecte vorzulesen. Ich las ihm Deinen *Šonetni venez* vor. Er staunte zwar und wollte mir nicht glauben, wie schon das erste Wort ganz anders klang, wie er das Pev'z — pevez und nicht peuz aussprechen hörte. Wie ich ihn aber versicherte daß ich es nicht allein an der Wiege so gehört, sondern daß man es so in allen westlichen Comitaten Ungarns und mit Ausnahme des an Krain gränzenden Theiles in Steiermark spricht, so stand er nicht ferner an, die Richtigkeit unserer Schreibweise anzuerkennen. Nur Murko, sagt' er, verleitete ihn, alle Arbeiten des Herrn Dainko (der sich streng an die Aussprache des Volkes hält), als eine elende Compilation anzusehen, besonders, da ersterer ganz in die Fusstapfen der Autoren Krains getreten ist. Daß aber Murko so schrieb, war nicht die Folge seiner Überzeugung, sondern vielmehr geschah es aus Groll gegen die Koterie Dainko, welcher ihn wegen des Bochoritschischen Alphabetes haßte und durch mancherlei Intriguen die Auflegung seines Werkes zu hintertreiben suchte. Daß er die steirische Aussprache vorziehet, beweist die Vorrede seines letzten unter seinem Nahmen bekannten Werkes.²⁾ — Jedoch um auf den sel. Zhop zurückzukommen: — Er sagte mir, er wolle die Sache in nähere Betrachtung ziehen und bei Gelegenheit einer Recension der Werke Dainkos und Murkos, die er, falls er sich auf einer damals bevorstehenden Reise mit Hr. Kopitar versöhnen sollte, für die Wiener-jahrbücher vor hatte, — die Aussprache der Steirischen und Ungarischen Slowenen als die beständig consequente anrühmen, und sie seinen Krainischen Brüdern in den zweifelhaften Fällen als Richtschnur anrathen werde. Ob sich Herr Zhop mit Kopitar versöhnt und ob er darüber wirklich etwas geschrieben, werdet ihr wissen?³⁾ — Ich las oft zu Hause Krainische Bücher unseren Hausleuten vor, ward aber entweder gar nicht oder nur nothdürftig verstanden. Darauf versuchte ich dieselben nach unserer Aussprache mit Beziehung des stummen i in *irota*

¹⁾ O velikih počitnicah 1834; prim. ČZN VII. 191 sl.

²⁾ = Leopolda Volkmera . . . Fabule ino Pefmi. Sprvil . . . Janez Murko. V. Gradzi. 1836.

³⁾ Čop se ni niti sprijaznil s Kopitarjem niti napisal nameravane ocene.

etc. und *e*, und mit Veränderung des geschriebenen *i* in *e* bei kupiz, vujiz, lahik, kratik, wie es bei uns vollauss klingt, nämlich mit (*é*), so wurde ich zu meiner Freude vollkommen verstanden — mit Ausnahme von einigen Wurzelwörtern, — die bei uns nicht gang und gebe sind z. B. perft (humus), sali (formosus) etc. Und ich zweifle nicht daran, dass ihr unsere Bücher für das Volk benützen könnet, wenn ihr sie dem Volke in die Hände gäbet, denn demselben wird es gleich viel, ob es ein *i* oder *e* ausläßt, zumal bei der vom Zhop vorgeschlagenen und von Dir angewandten Accentuation, wo nur die stummen Vocale unaccentuirt bleiben. Nicht so ist es bei uns, welche wir nichts verschlingen, sondern alles, wie es geschrieben wird, auszusprechen gewohnt sind, daher uns eure ungegründeten *i* und ausgelassenen *i* nicht nur nicht chokiren, sondern ein Nichtverständnis verursachen. Ihr braucht eurer Aussprache gar nichts zu vergeben, wenn ihr statt lepiga, lepimu, lepim (loc.), kupic, peviz, kratik, metulzhik, fim etc. lepega, lepemu, lepem, kupez, pevez, metulzhik, kratek, fem etc. schreibt, da man doch mit Ausnahme einiger Affectanten auf der Kanzel nirgends so, sondern wenn nicht lepega etc. durchaus lepga, lepmu, lepm, kupz, peuz, metulzhk, kratk, fm etc. spricht, wie ich mich selbst auf meinen Ausflügen in dieverchiedenen Gegenden Sloweniens überzeugt habe. Übrigens schreibt ihr selbst bei dem nähmlichen Laute bald *e* bald *i* wie gesagt in pes, ves (omnis), pofeben dober, venez, und fim, nahiga. Du hast diese Inconsequenz gar wol eingesehen und in Deinen Kerft pofebin, srezhin und Preherin zu schreiben angefangen, jedoch warum schreibst du darin dober und nicht dobir? — Soviel vom (*e* oder *i*?). Eine gleiche Anomalie herrscht bei den übrigen nicht accentuirten und zum Theile accentuirten Vokalen. Um Dich nicht länger in dem Priesterdienste der Themis zu stören, und da es mir nicht Raum und Zeit gestatten, so will ich Dich nur an das *a*, wofür wir *o* schreiben und sprechen, im Instrumental sing. num. der männlichen in sächlichen Hauptwörter aufmerksam machen. Wenn Du Dein untrügliches Gehör bei der Aussprechung eures sbogam, f detetam, prijatlam etc. prüfest, so wird es Dir sagen, daß es nicht vollends *a*, aber auch nicht *o* klingt, sondern beiläufig so, wie das englische *o* in God, Lord, world, work, go, woc etc. Die Russen haben einen ähnlichen Laut z. B. im govorju, dovolju, Bog etc., aber sie halten sich bei diesen Zweifelfalle an das Kirchenslavische. Was für sie das Kirchenslavische ist, das soll für die Krainer in dieser Hinsicht billig das Steirische und Ungarische Slowenische seyn. Das sind im Allgemeinen meine Ansichten über diesen Gegenstand, und diese Meinung theilen viele meiner Steirischen Brüder, nicht nur meines Alters, sonder auch Leute, welche bei diesen

Ansichten ergraut sind. Und zu denselben wird ein jeder Vernünftige geführt, welcher es einsieht, daß ein Volk nur durch seine Sprache vor der gänzlichen Entsittlichung gerettet werden kann; daß es ohne Beachtung der Sprache kein Nationalgefühl, und ohne Nationalgefühl keine Tugend – als allefalls die der Demuth und der blinden Furcht vor Gott etc. geben kann. — Was trägt Schuld an den Schattenseiten unseres Volkes? Die Frage kannst Du Dir selbst beantworten. Manche meinen zwar noch immer alles durch das Deutsche bewirken zu können. Und was ist seit Joseph geschehen? Ein Volk in fremder Sprache bilden zu wollen ist beläufig gesagt — bessere Früchte vom Weinstocke erwirken zu wollen, wenn man einen Nuss- oder Apfelzweig darauf propft. Der fremde Zweig wird entweder verdorren, oder die dem Weinstocke zum gedeihen nöthige Nahrung entziehen, dabei aber doch selbst nur karglich vegetiren. Wenn wir unser Volk heranbilden wollen, so kann es nur in der Muttersprache gedeihen, wenn wir aber unsere Kräfte nicht unnöthiger Weise zersplittern wollen, so müssen wir vereint wirken, in die Sprache eine Einheit bringen, wenigstens in die Formenlehre derselben. Redensarten und Worte sind für das Ganze von Wichtigkeit, und müssen daher mit gegenseitiger Liberalität geduldet und angewendet werden. Eine Vereinigung thut uns um so mehr noth, wenn wir bedenken, wie klein unsere Anzahl ist, so dass man beim sanguinischsten Kalkuli nicht eine Million zusammenbringt. Wie nothwendig daher eine Einheit! hier handelt sich um nichts mehr und nichts weniger als um das *be or not be* Hamlets. — Ich muss schlüfen. Nächstens beantworte ich Dir den übrigen Theil des Briefes, weil ich nicht, wie ich mir schmeichelte, Dich in Laibach besuchen kann. Ich bin von den Strapazen des heurigen Jahres zu sehr erschöpft. Seit gestern bin ich wieder einiger Gedanken fähig. Vor einigen Tagen kam ich von der Statistik Prüfung nicht anders wie durchgebläut am Leibe, und ganz leer am Kopfe. Mich kostet gewiß jede Prüfung ein Paar Jahre meines Lebens. Und doch bekomme ich immer um eine Classe weniger, als ich es nach meinem Fleiße verdiene. Da ich nie durch meine juristischen und mathematischen Kenntnisse die Welt von der Tyrannei der Ungerechtigkeit und der vielen Verrechnungen befreien wollte, so verlegte ich mich nicht mit grösseren Fleiße auf die Erlernung dieser Gegenstände, als jene Leute, welche eine gute erste Classe zu bekommen pflegen, jedoch ich war immer betrogen. Jetzt sehe ich mich genöthiget, so viel zu studieren, als jene, welche Eminenz zu bekommen pflegen, noch mehr, als viele derselben. Der Gegenstand ist nicht der meiner Liebe, ich betrüge mich dabei wissentlich, so zu sagen gezwungen um die schönste Zeit, die ich ander-

wärtig mit Wucher anlegen könnte. Herr Professor Edlauer¹⁾ sah wol ein, dass ich zu dem Gegenstand keine Freude habe, er rieth mir daher, mich wohin anders zu wenden, aber wo ich immer hin will,²⁾ fordert man an der Linie die juridischen Zeugnisse als Pass. Ich warf mich daher mit aller Verzweiflung auf die Erlernung der Obligatfächer, und glaubte durch Fleiß das zu erzwingen, um was ich mit Liebe nicht zu werben vermochte. Und was war das Resultat? Ich ruinierte meine Gesundheit — und konnte mich unwohl nicht der Prüfung aus dem Naturrechte et Criminale unterziehen. Meine um mein Wohl mütterlich besorgten Freunde glauben zwar, weil ich ihnen auf ihre Fragen nicht antworte, ich hätte die Prüfung abgelegt, aber mit schlechten Erfolg; ich benehm' ihnen nicht den Wahn. — Thue für mich bei Prefesor Edl. dadurch etwas, dass Du die Schattenseiten, welche vielleicht seine Vermuthungen, meinen Charakter belegen, zu verschweigen suchest, gesetzt dafs ich zur Sprache kommen soll. — Lebe wohl. Genüsse gesund den Herbst, welchen nicht fröhlich genießen kann Dein aufrichtiger Freund Stanko Vraz.“

To je filološki program, ki ga je hotel uveljaviti Vraz kot slovenski pisatelj! Pisan je v času, ko sta že bili pretekli skoro dve leti, kar je Vraz zaman iskal plodov svoje ilirske Muze v „Danici“.³⁾ Da je Prešeren koj odgovoril, bogve, kam bi bil krenil Vraz. Toda 2. septembra 1837 so začele izhajati v „Danici“ „Djulabije“, Prešeren pa je še vedno molčal in povzročil *Vrazovo peto pismo z dne 19. novembra 1837*, čigar začetek, doslej le deloma v prevodih odlomkov uporabljen,⁴⁾ slove:

„Theurer Freund! Wenn ich Dir nicht wegen Deiner Verdeithigung (!) meines Leumundes bei Professor Edlauer verbunden wäre, so würd' ich auch dieses Schreiben als einen Act der Gnade betrachten, weil Du⁵⁾ aber gedachtem Herrn die Angriffwehre in soweit abgestumpft hast, dafs er sich nach einen halbständigem Schein-Kampfe zurückzog und mir die fünf Städte überliefs, deren ich zum ferneren⁶⁾ Vegetiren im Lande der Jura (nicht des Jura) unumgänglich benöthige — so mufs dieser Brief als eine moralische Pflicht dahingehen. —

¹⁾ Fr. Edlauer, profesor za kriminalno in naravno pravo, znanec Prešernov še menda izza dobe, ko je bil adjunkt juridične fakultete na Dunaju; prim. ČZN VII. 196.

²⁾ Nedatiran koncept ene take Vrazove prošnje za mesto v kaki kanceliji na deželi se je ohranil v njegovi ostalini: prim. Fr. Petračič, Vienac, X. 562.

³⁾ Prim. ČZN VII. 325 - 6.

⁴⁾ ČZN VII. 199—200; LZ XXX. 557.

⁵⁾ „mich“ je tu prečrtan.

⁶⁾ Izprva: fortvegetiren.

Wie Du aus dem vorangehenden Periodengebäude ersiest, so bin ich im zweiten Jahre etc. — Der juridischen Pflicht gegen Dich und Herrn Kasteliz entbind' ich mich auch, indem ich Dir neun Gulden überschicke mit dem Ersuchen 3¹⁾ davon Herrn Kasteliz als den Rest für die drei vollen im noch nicht bezahlten Exemplare der Zhbeliza, der Gott bald wieder einen Frühling erstehen lassen möge, zu übergeben." Nadaljevanje išči v LMS 1875, 164—6 in Děliah V. 161—5. Pod postskriptom Bleiweis-Petračičeve objave, ki je v resnici postskriptum k Vrazovemu pismu Kastelcu z dne 10. junija 1837²⁾ se skriva: „P. S. Ich habe Dir abermals alles untereinander geschrieben, wird³⁾ es wol da je besser aussehen? Ab...⁴⁾ secundo alite!⁵⁾“

Z Vrazovim petim pismom je prišel nov element v to korespondenco: poganjanje za in proti ilirizmu. Pozabiti se pa ne sme, da se Vrazovi dati o svojem prestopu v pismu z dne 19. novembra 1837⁶⁾ s prejšnjimi pismi ne dado spraviti v sklad.⁷⁾

V prvi polovici 1838 je poslal Vraz Prešernu in Smoletu potom Gajeve tiskarne po en izvod Kollárjeve „Wechselseitigkeit“⁸⁾ kakor vse kaže, brez kakega pisma Prešernu. **Prešerna** pa je izzvalo še le Gajevo pismo Korytku z dne 8. julija 1838,⁹⁾ da je pisal **19. julija 1838** Vrazu **četrto** pismo, kjer ga je zahvalil tudi za „Wechselseitigkeit“.¹⁰⁾ Da Prešeren Vrazu med 5. julijem 1837 in 19. julijem 1838 ni pisal, sledi iz sledečih dejstev: 1. šele sedaj zahvaljuje Prešeren Vraza za denar, ki mu ga je poslal ta 19. novembra 1837; 2. Vraz piše v naslednjem pismu Prešernu, da je izkušala [Prešernova] roka že dolgo njegovo potrpežljivost.¹¹⁾

Na Prešernovo četrto pismo je odgovoril Vraz s *šestim* pismom z dne *1. avgusta 1838*,¹²⁾ toda odgovora je pričakoval zaman. Ko so izšle sredi avgusta 1839 „Narodne pēsni ilirske“,¹³⁾

¹⁾ Izprva: 4.

²⁾ Prim. Prijatelj, LZ XXII. 544—5.

³⁾ To ni čitno v izvorniku.

⁴⁾ Ab ... ostali del besede ni čiten; najbrže je daljša beseda, morda latinska.

⁵⁾ Prepis je kolacijoniral prof. dr. Fr. Ilešič.

⁶⁾ V izvorniku pisma z dne 19. nov. je: „Seit dem Jahre schreibe ich ...“, potem je nad „dem“ pripisan „v.“, in to je Bleiweis izvedel v „vorigen“.

⁷⁾ LZ XXX. 557.

⁸⁾ Prim. LZ XXX. 558.

⁹⁾ Zapysky Nauk. Tov. Im. Ševčenka LXXXVI. 113—4.

¹⁰⁾ LMS 1877, 161—3.

¹¹⁾ LMS 1875, 166.

¹²⁾ LMS 1875, 166—68; Dēla V. 428—32; PS. ob robu v IMK XIX.

89 sl. (complete ČZN VII. 362).

¹³⁾ ČZN VII. 330.

je poslal Kočevar po Vrazovem naročilu 15 izvodov tudi Prešernu, da jih razpeča.¹⁾ In ko tudi poročilo o usodi te pošiljatve ni hotelo in ni hotelo priti, je podregal Vraz Prešerna s *sedmim* listom z dne 7. septembra 1840.²⁾ Sedaj se je končno Prešeren zganil ter odgovori 26. oktobra 1840 s *petim* pismom kot postskriptom Smoletovemu pismu Vrazu z dne 20. 26 VIII 1840.³⁾ Fr. Marković sicer piše, kakor da je poslal Vraz Prešernu v tej dobi Kollárjevo „Slavy dceru“, Prešeren jo pa v pismu odbijal,⁴⁾ in to ponavlja za Markovičem tudi Fr. Ilešič.⁵⁾ Če bi bilo to res, bi moralo eno Prešernovo pismo iz te dobe manjkati. Toda Marković je le Prešernovo četrto in Vrazovo šesto pismo napačno razumel in zamenjal Kollárjevo „Wechselseitigkeit“ s „Slavý dcero“. Da Prešeren Vrazu med 19. julijem 1838 in 26. oktobrom 1840 ni pisal, se sme sklepati z gotovostjo iz sledečih stavkov v šestem Vrazovem pismu: „Že dve leti nisem prejel od tebe niti zloga. Ah, najina korespondenca je že dolgo časa pretrgana. Kdo je temu kriv? Najbrž tvoji juridični stanovski posli.“ Zelo verjetno pa je, da je bilo Prešernovega molka krivo tudi tisto Gajevo pismo Korytku z dne 4. decembra 1838, v katerem je prepovedal Gaj Prešernovemu prijatelju v svojem in vseh zagrebških slavistov imenu vsako bližanje.⁶⁾

Na Prešernovo peto pismo je ogovoril Vraz dvakrat: prvič dne 7. decembra 1840 v obliki naročila Smoletu,⁷⁾ ki se sme smatrati za njegovo *osmo* pismo Prešernu, drugič z *devetim* pismom z dne 15. decembra 1840.⁸⁾ Prešernov odgovor bi se bil moral ozirati na sledeče momente v Vrazovih pismih: 1. na obrambo in razlago ilirskih tendenc; 2. na usodo Vrazovega pisma Smoletu z dne 3. decembra 1840, ker je bil Smole med tem umrl; 3. na vprašanje, kaj se naj zgodi s Smoletovo zbirko narodnih pesmi, ki jo je bil poslal ta Vrazu 31. oktobra 1840;⁹⁾ 4. na prošnjo, naj pripomore Prešeren narodni biblioteki v Zagrebu do Smoletovega izvoda Valvasorja; 5. na vprašanje, ali hoče plačati Prešeren „Narodne pèsni ilirske“ v denarju ali s „Krstom“, „Vodnikom“, „Matičkom“ in „Varhom“. Toda doslej se ni našel niti kak tak Prešernov list niti dokaz, da je res eksistiral.

1) LMS 1875, 158.

2) LMS 1875, 168–70; Dèla V. 190–194.

3) ZMS IV. 191–2.

4) Stanko Vraz, Izabrane pjesme XXIV.

5) Prešeren in Slovanstvo, 10.

6) LMS 1875, 173–4.

7) ZMS IV. 202.

8) LMS 1875, 170–2; Dèla V. 198–203.

9) Prim. ČZN VII. 164.

Naslednje ohranjeno pismo iz korespondence med Prešernom in Vrazom je Prešernovo pismo z dne 29. julija 1843,¹⁾ ki je Prešernov odgovor na dvoje Vrazovih pisem, ker pravi v njem Prešeren: „Na Tvoje mi drago pismo z dne 26. t. m. Ti bodi povedano, da se je mlajša Metkina hčerka omožila . . . Pismo iz leta 1841. objednem s spremstvom 5 fCM plačal.“ Vrazovo pismo iz l. 1841. karakterizira v Prešernovem odgovoru le stavek o spremstvu 5 fl; iz okoliščine, da je bival Vraz med 4. aprilom in 19. majem 1841 večinoma v Ljubljani,²⁾ se mora sklepati, da je pisal Prešernu med 19. majem in 31. decembrom, sicer bi se bil o usodi pošiljatve osebno informiral. Bolje se da rekonstruirati iz Prešernovega odgovora Vrazovo pismo z dne 26. julija 1843, ki je obsegalo po vsej priliki vsaj sledeče točke: 1. pozdrav za hčerko krčmarke „Pri Metki“; 2. vprašanje, ali je dobil Prešeren l. 1841. Vrazovo pismo z denarjem; 3. pozdrav za dr. Chrobatha in vprašanje, je li prejel ta Korytkovo zbirko o običajih in navadah Kranjske, katero mu je bil vrnil s pimom z dne 24. marca 1843;³⁾ 4. vprašanje, jeli izvršil neki gospod Tangl pri doktorju Chrobathu neko naročilo, radi katerega mu je bil pisal; 5. prošnjo, naj mu pošlje Prešeren Korytkova izdanja: 2 lista narodnih noš, portret Vodnika in Čopa, dalje 4 zvezke Korytkovih „Pesmi krajntkiga naroda“ in pa kopijo Ziljanke iz Korytkove zbirke; 6. prošnjo, da mu pošlje Prešeren neko rusko knjigo, ki jo naj Kastelic poišče; 7. vprašanje, kdo je Bleiweis; 8. kak izraz nezadovoljnosti z Gajem. Iz vsega pa sledi: 1. da je pisal Vraz Prešernu med 1. januarjem 1841 in 21. julijem 1843 samo omenjeni dve pismi; 2. da Prešeren med 4. aprilom 1841 in 29. julijem 1843 ni pisal Vrazu nobenega pisma. Tok korespondence počenši s Prešernovim odgovorom na Vrazovo pismo z dne 15. decembra 1840 je torej po vsej priliki ta: **Prešeren** je odgovoril na osmo Vrazovo pismo ali **med 15. decembrom 1840 in 4. aprilom 1841** pismeno (s šestim pismom) ali pa **med 4. aprilom in 19. majem 1841** ustno, verjetnejša pa je zadnja eventualnost. Med **19. majem in 31. decembrom 1841** je pisal Vraz svoje *deveto*, a ker ni dobil odgovora, **26. julija 1843** svoje *deseto* pismo, na kar je odgovoril **Prešeren 29. julija 1843** s **šestim (sedmim)** pismom. Kot dopolnilo tega pisma je pisal **Prešeren 12. decembra 1843** Vrazu **sedmič (osmič)** ter mu poslal obljubljeni Ziljanko.⁴⁾

¹⁾ ZMS IV. 186-7.

²⁾ Prim. Prijatelj, ČZN VII. 169, 173.

³⁾ Prim. Kres III. 427-8; LZ XXX. 367.

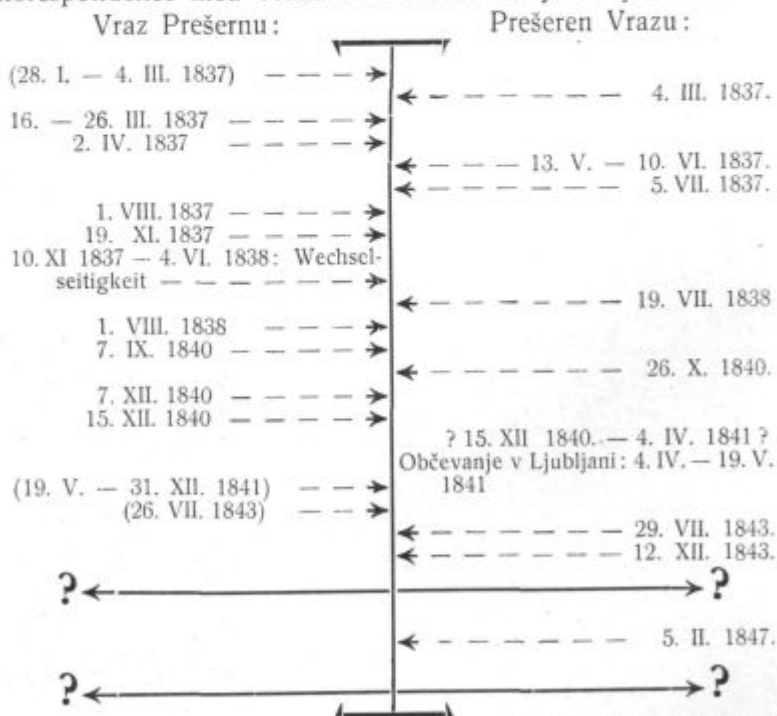
⁴⁾ Prešernov Album 821.

Da bi *Vraz* na nobenega teh dveh pisem ne bil odgovoril, je precej neverjetno. Za odgovor na vprašanje, jeli potem Prešeren zopet odgovoril in jeli sta si prijatelja v letih 1844—46 tudi dopisovala, pa manjka vsakega migljaja. Zadnje ohranjeno **Prešernovo** pismo z dne **5. februarja 1847**, s katerim je poslal Vrazu „Poezije“,¹⁾ pove le toliko, da Prešeren Vrazu med 1. septembrom 1846, ko je dobil advokaturu v Kranju, in 5. februarjem 1847 ni pisal, ker mu javi svoje premeščenje še le tega dne. Da bi ga *Vraz* za „Poezije“ ne bil zahvalil, je zopet zelo neverjetno. In to Vrazovo pismo bi bilo tem interesantnejše, ker bi vsebovalo morda Vrazov odgovor na — Narobe Katona!

*
*
*

Kronološki red

korespondence med Vrazom in Prešernom je torej sledeči:

Z gotovostjo se sme trditi, da manjkajo pisma, ki jih je pisal Vraz Prešernu med 28. januarjem in 4. marcem 1837, med 19. majem in 31. decembrom 1841 in pa dne 26. julija 1843.

¹⁾ O. c. 823.

Da je odgovoril Vraz Prešernu na pismi iz l. 1843., da se je torej ta Vrazov odgovor izgubil, je precej verjetno, manj verjetno je, da bi bilo eksistiralo in se izgubilo kako Prešernovo pismo iz časa med 15. decembrom 1840 in 4. aprilom 1841, čisto neverjetno pa je, da bi si bila dopisovala Prešeren in Vraz že od l. 1834. in bi torej manjkala vsa korespondenca iz let 1834—36. Od 4. marca 1837 pa do 15. decembra 1840 se klobčič v ohranjenih pismih nemoteno razvija, kako Prešernovo pismo iz l. 1838 torej ne manjka.

Najživahnejša je bila izmenjava pisem v prvih šestih mesecih po Vrazovem drugem posetu Ljubljane, ko so bile skupaj prebite ure in skupno zasnovani načrti novima pobratimoma še v lepem spominu in ko je Prešeren še mislil, da gre njuno literarno stremljenje za istim ciljem: da se usposobi slovenski jezik za dostojno posodo vsem utrinkom poetove duše in se pritegne na ta način slovenska inteligenca v interesno sfero materinščine.

Črna pičica ostane na obeh: Vraz Prešerna o svojem boju pred prestopom med čiste „Ilire“ ni obveščal in proti pobratimu v tem odločilnem momentu svojega literarnega razvoja ni bil tako odkritosrčen, kakor je ta lahko zahteval, Prešeren pa se je prepustil prehitro komodnosti in odlagal celo na „filološke nazore“ v Vrazovem pismu z dne 1. avgusta 1837 z odgovorom, čeravno si je moral priznavati, da pobratim odgovora nestrpno pričakuje.

Dodatek.

Gori omenjeni list z dne 10. junija 1837., namenjen Kastelcu, je Vraz izrecno naslovil na Prešerna: *Seiner Wohlgeboren dem Hochgeehrten Herrn Franz Salesius v. Preschern Doctor utriusque juris, abzugeben in der Amtskanzlei des Herrn Hof und Gerichtsadvokaten Dr. v. Krobath zu Laibach.* Vraz je poslal list Prešernu morda zato, da bi ga oba vzela na znanje — saj se je tikal obeh — morda pa tudi zato, da bi Prešeren malo podrezal zaspanega Kastelca. — Morda je ta naslov kriv, da je Bleiweis konec lista prilepil k Vrazovemu listu na Prešerna z dne 19. nov. 1837 (in pri tem kratkomało črtal zadnjo opombo o Prešernu, ki ga je morebiti motila).

V nastopnem priobčujem v dodatku k razpravi dr. Kidriča ta Vrazov list, ki ga hrani sedaj ljubljanska licejska knjižnica:

Verehrter Freund! Ich bin wirklich sehr in Verlegenheit um eine Waffe Ihr hartnäckiges Stillschweigen zu durchbrechen. Oft vermag ein gleichmäßiges Verhalten stumme Zungen zu lösen, jedoch dessen kann und will ich mich nicht bedienen, weil es zu langwierig ist, und es mir wahrlich /: Sie werden es bezweifeln wollen :/ nicht um mein Individium zu thun ist, sondern um unsere Sache — um die Sache der Slovenität, welche nur bei unserem reciproken Eifer gedeihen kann. Was ist die Ursache daß wir uns in der Schreibweise so weit ent-

fernen d. i. daß oft Ich Sie oft Sie mich nicht verstehen? Die Ursache mag wol einzig und allein in dem einfachen Grunde liegen, daß Sie mich weder fragen wohin Ich will, noch mir eine Antwort geben, wenn ich Sie zu fragen wage, welche Bahn Sie einzuschlagen gedenken. — Ich weiß, daß Sie dringende Geschäfte von einem ausführlichen mit Gelehrsamkeit wollgepfropften Schreiben abhalten, aber Sie sind auch versichert, daß es sich dabei nicht im Geringsten um schwierige Gelehrsamkeit handelt, sondern daß meistens die Beantwortung durch ein Paar Worte — durch ein Ja oder Nein abgethan werden könnte. — Sie können sich gar nicht vorstellen wie sehr ein nicht beantworteter Brief entmuthigen kann, indem er nebst dem daß er vielen peinlichen Vermuthungen Raum giebt — oft an den jugendstlichen (!) Hoffnungen verzweifeln macht. Durchzählen Sie gefälligst die von mir seit dem J. 1834 erhaltenen Zuschriften, und fragen Sie Ihr Gedächtniß wie viele Sie mir beantworten haben und Sie werden gewiß diese kleine Aufwallung meines Blutes freundschaftlich entschuldigen. Ich hab' Ihnen durch die Post geschrieben, nachdem ich vergebens über ein Monat auf eine Antwort auf mein an Herrn Dr. Preßern von 4. April datirtes Schreiben gewartet, — Sie inständigst bittend, mir kurz anzuzeigen, ob Sie den versprochenen Wein, dessen Absendung mir mein Schwager angezeigt, erhalten, ferner ob unserm Freunde Dr. Preßern obiges Schreiben sammt einer Beilage von Volksliedern und 5 fl C. M. als Rechnung der überschickten Slovenika's zugestellt werden ist? — Überschicken Sie mir gefälligst fernere drey vollständige Zibelizen und ein einziges 4. Bändchen, d. h. also 13 Zibelizen — wo möglich durch Herrn Jurist Sertich in Begleitung wenigstens einiger nothwendigen Zeilen; damit ich mich doch einmal überzeugen kann, daß Ihnen „mosh befeda“ nicht allein dem Klange nach bekannt ist. Wenn Sie die Materialien für das 5. Bändchen schon zusammen tragen sollten, so bitte ich Sie wohl sehr, nichts von meinen noch unreifen Producten anzunehmen, mit etwaiger Ausnahme der letzthin Herrn Dr. überschickten 4 Stücke, an den zwei Sonetten jedoch — müssen die Schlußverse 13 sylbig werden — aus Gründen die ich wohlwogen auf mich nehme, daher werden sie also lauten:
Am Sonette „Kana“:

Zavež mi barem rano, dok ji kerv ne mine.

Am Sonette „Lepota“:

Da kleknola pred njo bi Diogen in Kato.

Sonst bleibt alles unverändert, wenn nicht Herr Dr. Preßern hie und da eine nothwendige Adjustirung zum Behufe des Kranjischen Lesepublikums für nothwendig erachtete. — Den Betrag für die Zibelizen werde ich Ihnen zum Theil durch

Herrn Sertich überschicken, zum Theil aber, wann ich den Betrag für die auf das Land gesandten werde erhalten haben, — später nachfolgen lassen. — Leben Sie wohl. Ich bitte unseren Freund Dr. et Dichter in meinem Nahmen herzlichst zu grüßen, welchen auch der Herr Baccalaureus und interimier Professor der Philosophie an hiesiger Universität Mikloschitsch grüßen läßt. P. p. Likawcowi ljbam ruce. Der Ihnen stets aufrichtige Stanisl. Vraz.

Meine Adresse ist:

An

St. Frafs Privatstudierender der Rechte zu Gratz,
wohnend auf dem Glacis T. 507 bei Herrn Prof. v. Quas.
Gratz am 10. Juni 1837.

Herr Dr. Šafarik hat mir geschrieben und mich um ein Orts-Fluß- und Bach-Nahmensverzeichnis Steiermarks ersucht, mit dem Wunsche, ich möchte ihm nach Möglichkeit ein Fluß und Bach-Nahmensverzeichnis Krains zu Stande bringen. Ich könne (!) Niemanden, der mir allenfalls das entwerfen könnte, als Sie un Herr Preßhern. Die Erfüllung dieses Wunsches hängt daher nur von Ihnen ab.

Das Neueste ist hier [ist] die Bildung eines Fondes zur Herausgabe Slovenischer Bücher. Das Präsidium und die Kassa führt ein begeisterter Slovene H. Dominkoš der als Steuercontrollleur einen großen Einfluß auf das Land nimmt. Die Bücher erscheinen mit čehoilirischer Orthographie. Wir bitten Sie und Hr. Preßhern um Beiträge.

Naj natisnem tu še Vrazovo pismo Smoletu z dne 3. dec. 1840 iz Bistrice, ki ga tudi hrani ljubljanska knjižnica:

Hochgeehrter Freund! Ich habe Ihre 2 Briefe sammt dem Manuscripte Ihrer Volksliedersammlung wirklich erhalten. Sie ersuchten mich in einem der Briefe, Ihnen sogleich den Empfang Ihres Manuscriptes zu annonciren. Vergeben Sie, daß ich es so spät thue. Ich befinde mich bereits seit einem Monathe zur Wiederherstellung meiner angegriffenen Gesundheit auf dem Lande, und es kamen mir die Sachen viel später in die Hände. Aus eben dieser Ursache muß ich Sie inständigst um die Verlängerung des Termins bitten, welchen Sie mir gestellt haben, Ihre Handschrift bei mir behalten zu dürfen. Ich bin hier (so zu sagen) ganz auf mich beschränkt. Nur einen Freund habe ich der mir behülflich seyn könnte; aber er ist als fungierender Stuhlrichter von seinen Berufsgeschäften zu sehr in Anspruch genommen, und so bleibe ich bei der schreibung der Lieder allein.

Ich finde in Ihrer Sammlung mehrere Lieder in Duplo, ja sogar in Triplo. Dürfte ich nicht ein Exemplar von solchen Stücken zurtückbehalten, um mir das wirklich langweilige Ab-

schreiben zu ersparen? Ich werde es jedoch nur mit Ihrer Einwilligung thun. —

Von Ihrer Auflage des Varh, Matiček und Vodnik hat weder Hirschfeld noch Suppan etwas erhalten. Unsere feurigen Patrioten sind darüber sehr aufgebracht; ja einige haben sogar in der Danica gegen diese Unterlassung die Stimme erhoben. Ihre Buchändler sind wirklich nichts weniger als solid. Sie wollen nur gegen Vorausbezahlung Bücher versenden. So indiscret ist (wie ich glaube) schwerlich eine Buchhandlung irgend einer andern Provinzial-Hauptstadt Österreichs. Den Handel belebt mehr der Credit, als das baare Geld. — Da ich nicht in Agram bin, so kann ich Ihnen gegenwärtig nicht genau den Betrag angeben, den man hier per Druckbogen in Tausend Exemplaren ohne Papier bezahlt. Ich kann Ihnen vorläufig nur so viel melden, daß ich bei der Drucklegung meines letzten Werkchens „Djulabie“ für den Druckbogen (16°) in 1000 Exemplaren samt Papier (Velin) 12 fl bezahlte. — Ich habe gehört daß Herr Korytko mehrere Nationaltrachten des krain. Volkes aufgenommen und einige davon sogar hat lithographiren lassen; wenn das wahr ist, so würden Sie mich ungemein verbinden, wen Sie mir von jeden der herausgekommenen Blätter ein Exemplar verschaffen wolten. Auch das Portrait von unseren unvergeßlichen Zhóp soll erschienen seyn; auch das wünsche ich zu besitzen (verstehet sich) ohne Ihrer pecuniären Kosten.

En del pisma je priobčil dr. Ivan Prijatelj v ZMS IV., 202, vmes je izpuščenih par besed; glasi se namreč v izvorniku: .. daß sie fortbestehe, und reichliche Früchte trage. Nur wünschen wir, daß Sie eine die Panillyrische Literatur ...

Könnten Sie mir nicht berichten, wer der Verfasser des Aufsatzes ist, der unlängst im illyr. Blatte unter dem Titel „Die Slawen“ erschienen ist? Der Herr Verfasser giebt viel zu viele gute Eigenschaften den Slawen, daneben aber auch zu viel Unvortheilhaftes. Er hat wahrscheinlich aus deutschen Quellen geschöpft, wo mit Slawen: Anten, Gothen, Vandalen, Sarmathen untereinander gewürfelt findet; welche letzteren (Völkerhorden) nach den neuesten Forschungen slawischer Historicker und Ethnographen keine Slawen waren. Das Studium aller slaw. Dialecte ist unserer Jugend nicht genug anzuempfehlen. Der Verlasser wird wahrscheinlich ein junger wohlmeinender Krainer seyn, der aber auser Krainisch nichts mehr slawisch kennt, sonst würde er nicht mašovanje von mož ableiten. Mašovanje kommt von dem slaw. msta (Rache), mstit (zürnen). — Leben sie recht wohl.

St. Vraz.

S tem je objavljena korespondenca, kolikor je hrani ljubljanska licejska knjižnica kot korespondenco Vrazovo-Prešernovo.

Dr. Fr. Ilešič.

Prispevki k zgodovini našega preporeda.

Priobčil dr. Fr. Ilešič.

I.

Slovenci med hrvatsko in kranjsko deželo.¹⁾

To so iztočnoštajerski Slovenci. Za njih je bil napisan abecednik, ki ga je † prof. Žitek izročil kanoniku dr. Jos. Pajku.

Po vseh znakih sodim, da je ta rokopis iz predvrazove dobe. Nov dokaz je, da se je iztočni Štajer takrat smatral za (da tako rečem) posebno narodnost, ki s Kranjsko ni v bližji zvezi nego s Hrvatsko.

Naj opišem malo rokopis!

Naslov se glasi:

ABC
KNIZHICA

za

Slovénce med hrovachko, ino krajnsko

Dezhélo

z-enim

od obojih potrebno raslochenim Glasom néhternih Ch'rchk za volo lézhilhega, ino zaftoplivéishéga Pisanja, ino Branja.

Na drugi strani je pod abecedo: Opomin za Vúchenike. Rasloček navadnega Glafa néhternih Ch'rchk. C, c, vfigdar ino povfodi kak krajnsko Z, z, ali nemfhko \mathfrak{Z} , \mathfrak{z} . Ch, ch, kak krajnsko Zh, ch, ali nemfhko \mathfrak{Z} š, \mathfrak{z} š. — E, é, z-eno Chogico to oftro, kak nemfhko \mathfrak{E} , e. — E, e, pres Choge to blechecho z-odpréjtimi Vústami. — S, í, s, víakfhni vsfigdar kak ofter Es. — Sh, fh, sh, to oftro, kak nemfhko \mathfrak{S} š, \mathfrak{f} š. — Z, z, ti gladek s, kak sé. — Zh, zh, to gladko, kak krajnsko sh. — aj, oj, uj, eu, eo, io, au, se imajo zrechti kak ftojýjo, Samo p'r éj, ali éi se j ali i kumaj zachúje.

¹⁾ Ta izraz kaže, da v dobi Vrazove mladosti še nikakor ni bila prodrta zavest o enotnosti naroda štaj. slovenskega in kranjskega. Prim. izraz Šerfov: „Ein Krainer kann nicht das windische kroatische u. s. f. mit dem Krainischen verbinden.“

Table zlogovnice so urejene očitno slično kakor ena vrsta abecednikov Felbigerjevih časov (1774—1805), gl. „O pouku slov. jezika“, str. 9. Pri zvezi „B'r“ je opomba: „P'r totih ino vechih takfhnih stoy odzgorah ena Chogica na méfto Samglasnika, ki se véj kélko Ch'rchk se p'r Ch'rchkavanji (Pufhtabiranji) vküp v-eno Zrechenje (Sylbo) vféti ima.“

Izmed besed, ki služijo zlogovanju, naj omenjani: Aga, bejlo, céna, déjte, mooja, menka, Sooze, Bedaasti, bogaati, Fauhlyja, G'rmlavca, Kadionca, Zhoodniki. — V stavkih še nahajajo: Pauc, Mozjhjani, Chréjve, navuchio, Vüra kole, Kúroflep, vrezó (= vrezal), fegno, Metionca, Zhmauc, Hmeo (= hmelj?), mujejo (= umijejo), Latvice ino Dojionce, zvujati (= zuvijati), Tkalci, arjavo, Mürke, zmladleta, Jaushje.

Vsebina stavkov, kjer se nahajajo te besede, spominja 1. dobe Rottenhannove (od 1805—1825 ali 1830).

Očitvidno naj bi bilo do str. 27 rokopisa vse natisnjeno s tiskanimi črkami; zakaj na tej strani je opomba: „Dieß folgende mit Schriftbuchstaben“. In tu nahajam besede: Metén, püva, Sojo she pa drüge Félle Antv'rhari.

Na koncu teh stavkov (nazornega nauka o opravih staršev) je:

Vyzhanje

P'r Ch'rchkavanji (:Pufhtabiranji:) ino Branji.

1. Zrechi vfakfšno Ch'rchkó zastoplyvo, ino ki fe k-chasi od drúgih raflochi.
2. Raslochi dobro v-Glafi, é, e, éj, — éu, eo — i, y — u, ü — s, z — fh, zh.
3. Sponi fe, ki tebi p'r néhternih Zdrüгимglasnikih tota Chogica 'kazhe, kera na méfto Samglasnika ftojo, kélko njih v-eno Zrechenje vféti imash, kak: k'rst no.
4. Chi en Zdrüгимglasnik méd dvéjma Samglasnikoma Stojy, gâ vfémi k-prihodnem Zrechenji; gdéj fta dva, tam talaj; gdéj fô t'rje ali vech, vfémi le tega zadnega k-prihodnem.
5. Vsi tisti Zdrüгимglasniki, kéri p'r Zachétki ene Beféde vküp Stojyjo, oftanejo túdi v-Sredyni vküp, kak ft, fht, fhp, zhm, gl, tr, kv, nj, ino tak dale.
6. Kak je ena Beféda is vechih vküp zastavlena, tak se túdi ima talati.
7. Gdéj nad Besédo eno takfšno Stréhico ~ najdesh, tam fe sponi, ki je Beséda fk'rchena; kak poftavim; mî, na méfto meni — û na méfto tebi; gâ — njega, ino tak dale.
8. aa, ali oo, je Znamenje natégjenega Glasa.

Nato pridejo povesti, moralizujoče, kakor na pr. v enem tipu Felbirgerje dobe, tako: „Potêrpeshtyvoft“, „Vmanjost“, „Kmet“ (želod, tikev).

Za povestmi pride nauk o številu.

Vuzhitel: Videk snafh ti fhteti?

Vid: Ja, Gošpod Vuzhitel.

Vuzh: Pa bi fi snal tudi sasnamnati kelko fi nafhtel?

Vid: Jaf bi pazh proti na kaj zhêrzhke delal.

Vuzh: Moj lubi Videk! s tem bi tebi nebilo veliko pomagano; da bi htel vediti kelko fi nafhtel tak bi mogel zherzhke prefhteti al pa rejzhi drugazh; zhres tō bi ti s-zherzhkanjom ikoro telko profhtōra potrebuval, kak s-ftiftimi rejzhmi kere bi fteti htel. Jaf pa bodem denef vam ene snamena pokasal, s-kerimi le enimi fi vnogo prefhtetih rejzhnih sa-snamnati sna, tote fojo:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 0. ino pomenijo po redi; ena, dve, tri, fhtiri, pet, fheft, seden, ofen, devet. Kolze samō sa fe nepomeni nizheza, pa k drugim pêrtavleno pomeni nar ménje defet. Tote se imenujejo glavne * fhtevylke; zhi nje vkup vftavlah, tak fnafh s-njimi od ene do ftotine od tote do jesare, od jesare do jesare jesarov, ino fhé dale fhteti, ino snamnavati, poftavim tak:

(Tu učitelj napiše številke do 100.)

Vid: To je refen flo dobro, no haflyvo.

Vuzh: Antonek! da bi vnogo rejzhi pred feboj mel, ino bi mogel vediti kelko njih posofeb je, pa bi vedil tam njih je telko, to telko, tiŧti njih mā telko, toti telko, kaj bi ftiril?

Ant: Jaf bi pazh vfaklho poŧebe fhtel.

Vuzh: Té bi fi kêrvavo plazho saflushil, poglej tō bi ti snal s-fhtevilkami hitro porazhuniti, in tō fe bote od sdaj tudi vuzhyli, namrezh razhuniti. Jaf pa bodem vam dal enega pomozhitela k-razhuni, kerega vfaklhi dobro is glave vediti more, toti je:

Razhunni Pomozhitel.

(Sledi poŧtevanke do 100 in pa latinske številke.)

Vishar.

Sa srekavanje ino branje.

1. Is rezhi vfaklho zhêrzhko saftoplyvo, ino zhêrstvo, ki fe lahko od drugih raslozhi, kak b, p, d, t, f, v, g, k, g.

* zifre.

2. Mej posebno pafko na e, é, ê, na ā, no ō.
3. Zhi eden sdrugimglafnik méd dvejma famglasnikoma ftojy, ga vsemi k-prihodnem, zhi dva rafdeli nji, zhi têrje ali vezh le sadnega k-prihodnem.
4. Sklejeni sdrugimglafniki, kerî pêr sazhetki ene befeyde vkup ftojyjo, oftanejo tudi na srejdî vkup, kak gl, tr, ít, dn, tl, kl, kn, nj, i. t. d.
5. Kak je ena befeyda is drugih vkup saftavlena, tak fe tud rasdeli.

Po gori navedenih jezičnih zgledih se bo dal dognati kraj, od koder je bil pisec doma. Vse kaže na štajersko Po-dravino med Mariborom in Središčem.

II.

Danjkov „furtim“ iz l. 1831.

a)

V literarni zapuščini Jakoba Košarja, sošolca in zemljaka Stanku Vrazu in Fr. Miklošiču (* pri Sv. Juriju ob Sčavnici 1814, dijak v Mariboru 1824—1830, filozof v Gradcu 1830—1833, † kot sekovski knezoškofijski kaplan 1846) se nahaja seznamek 75 oseb, duhovnikov, učiteljev in (2) profesorjev.

Seznamek se nanaša na slovenski del sekovske škofije, na 10 dekanij, ki so bile takrat združene pod okrožno dekanijo mariborsko (dekanija Maribor, Marenberg, Sv. Lenart v Slov. Goricah, Jarenina, Hoče, Slivnica) in okrožno dekanijo ptujsko (dekanija Ptuj, Zavrč, Velika Nedelja, Ljutomer) ter na dekanijo Luče okrožne dekanije Deutschlandsberg.

Imena krajev, ki so tiskana ležeče, sem dodal jaz po „Personalstandu der Sekular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums Seckau 1832“ (Abgeschlossen am letzten November 1831).

Evo zaznamek:

Dechante.

And. Stojiper	Zavrč.
Joh. Reglitsch	Ptuj.
Thom. Jereb	Slivnica.
Mich. Špejsteh	Hoče.
Fr. Leich	Sv. Lenart.
Ign. Frasching	Luče.
Jof. Bichler	Maribor.
F. F. Gollob	Jarenina.

8 Dechante

Pfarrer.

Andr. Tscherniwes	<i>Kapela pri Radgoni.</i>
Alo. Wanner	<i>Sv. Križ pri Ljutomeru.</i>
Geo. Deutscher	<i>Sv. Nikolaj pri Ljutomeru</i>
J. Schwarz	?)
Geo. Wagner	<i>Ormož.</i>
Ant. Seltschegg	<i>Sv. Barbara pri Borlu.</i>
Bl. Kofji	<i>Leskovec.</i>
Joh. Domaingo	<i>Margareta pri Ptuj.</i> ²⁾
Phil. Kurešch	<i>Sv. Lenart pri Veliki Nedelji.</i>
And. Tschulegg	<i>Polensak.</i>
Ant. Krempl	<i>Sv. Lovrenc v Slov. goricah.</i>
Josef Fuscheniagg	<i>Sv. Juri ob Ščavnici.</i>
Joh. Schulla	<i>Sv. Andraž v Slov. goricah.</i>
Ant. Koroschak	<i>Sv. Vrban pri Ptuj.</i>
L. Cassian	<i>(Ptuj).³⁾</i>
Sim. Fowoden	<i>(Ptuj).⁴⁾</i>
Wil. Tacher	<i>Sv. Peter in Pavel v Ptuj.</i>
Dsw. Grill	<i>Hajdin.</i>
Joh. Kurnigg	<i>Marjeta na Pesnici.</i>
Mich. Kefrep	<i>Sv. Peter in Pavel pri Gamlici</i>
Jgn. Bellebil	<i>Arnfels.</i>
Geo. Gollob	<i>Sv. Juri pri Svičini (Witschein).</i>
Math. Trajsh	<i>Gornja Sv. Kunigunda.</i>
Jak. Standegger	<i>Kamca.</i>
Fr. Zwetto	<i>Lembah.</i>
Cap. Harman	<i>Sv. Peter pri Mariboru.</i>
Jak. Markowitsch	<i>Sv. Martin pri Vurbergu.</i>
Geo. Donau	<i>Vurberg.</i>
Jof. Wiffag	<i>Barbara pri Vurbergu.</i>
Flor. Murto	<i>Sv. Rupert v Slov. Goricah.</i>
Fr. Murto	<i>Sv. Trojica v Slov. Goricah.</i>

30 Pfarrer.

¹⁾ L. 1831. je bil Ivan Schwarz župnik v Fehringu, Simon Schwarz kaplan v Riegersburgu, Ivan Schwarz kaplan v Jarenini, Martin Schwarz (1831/32 bogoslovec 4. letnika v Gradcu, Josip Schwarz pa dekan v Mahrenbergu. Izmed teh bi prišla v poštev le jareninski kaplan in marenberški dekan; ker pa je Josip Schwarz že izza l. 1827. dekan v Marenbergu, ni lahko misliti, da bi njega bil kdo pomotoma uvrstil med župnike. Jareninski kaplan Ivan Schwarz je bil l. 1830. še kaplan pri Sv. Antonu v Slov. goricah, l. 1828. provizor v Rušah s Šerfom kot kaplanom. Misliti je torej najbrž na tega Ivana Schwarza; Ivan Schwarz „Stür. Worovetz“ je l. 1816/17. bil v 5. šoli v Mariboru.

²⁾ V shematizmu je Josip Domaingo župnik pri Sv. Marjeti poleg Ptuja. „Josip“ je tudi v drugih shematizmih, tako v shematizmih za l. 1831. in 1833. Leta 1826. in 1827. je bil ta Josip Domaingo kaplan pri Sv. Marjeti, l. 1828. in 1829. pa vikar v Vurbergu. — Eduard Domaingo, korar v Borovi, 1831. vikar pri Sv. Juriju v Waldbachu, ne pride v poštev.

³⁾ Ignacij Cassian je bil že jeseni 1826. „Curmeister und einstweiliger Benefiziat der Leebischen Stiftung“, očitno torej naslednik Antona Krempla, ki je bil „chorimagister“ do 11. sept. 1826. Od l. 1827. počeniš je bil kormešter Cassian „einstweiliger Benefiziat der Stiftung zum h. Dismas“; tako se imenuje še tudi l. 1831. in 1832. Cassian torej l. 1831. prav za prav ni bil župnik!

⁴⁾ beneficijat Golobove ustanove v Ptuj.

Kaplâne.

Gr. Sorman	Qrmož.
Joh. Schrey	Schwanberg (?) ¹⁾
Math. Terenz	Sv. Anton v Slov. goricah.
Gr. Rogmuth	Velika Nedelja.
Pet. Schijhegg	Sv. Barbara pri Borlu.
Bl. Klementjčitj	Zavrč. ²⁾
Mart. Tscherniwetz	Sv. Juri ob Ščavnici.
Ant. Scherz	Sv. Juri ob Ščavnici.
Jof. Serianz	Ptuj.
Fr. Tschch	Ptujška Gora.
Bl. Vaupotitj	Cirkovce. ³⁾
Joh. Rotter	Luče.
Jak. Schalamun	Suče ali Sv. Križ pri Ljutomeru? ⁴⁾
Mich. Bessler	Ahrenfels.
Marf. Glaser	Karlau (Gradec). ⁵⁾
Thom. Bugščitj	Sv. Trojica v Slov. goricah.
17 kaplâne.	

Schullerer.

Andr. Schäß	
Bl. Dominik	
Kollaritj	
Math. Paweu	Sv. Lenart pri Vel. Nedelji? (Gratzer Zeitung 3./5. 1832.)
Wisiagg	Sv. Juri ob Ščavnici? (Lapajne, Zgod. št. Slov. 246).
Kornbüchel	(Josip) pri Sv. Jurija na Ščavnici?
Peršchag	Kotoman? (Izza l. 1835 učitelj pomočnik pri Sv. Juriji ob Šč.)
Regholetj	Fran, pri Sv. Antonu („Stanko Vraz u školama“ str. 80).

¹⁾ Andrej Schrey je bil l. 1831. župnik pri Sv. Ivanu v Schwanbergu, prej pa (1826—1830) v Eibiswaldu. Drugega Schreya l. 1831. ni bilo v sekovski v škofiji. Schwanberg je dekanija Sv. Petra v Sulmski dolini okrožne dekanije Deutschlandsberg v mariborskem okrožju.

²⁾ Blaž Klemenčič, „Stir. Negau“, je študiral na mariborski gimnaziji od 1816—1822 (sošolec Marka Glaserja in Antona Šerfa); bogoslovje je zvršil l. 1828., kaplanoval je najprej v Leskovcu, med dec. 1830. in nov. 1831. je pa prišel v Zavrč, a se v shematizmu 1832 nakrat imenuje Matija, tako tudi v shematizmu 1833. Ta „Matija“ je očitvidno pomota shematizma. Shematizem 1840 ima zopet Blaža Klemenčiča, župnika v Kamci.

³⁾ Filip Vaupotič je bil tega leta kaplan v Cirkovcah; l. 1826. je kaplanoval pri Veliki Nedelji, l. 1832. je bil že župnik v Cirkovcah. Markus Vaupotič je bil v onih letih lokalkurat pri Mariji Snežni. Blaža Vaupotiča ni bilo. Misliti je torej gotovo na cirkovskega kaplana.

⁴⁾ Eden Jakob Šalamun je l. 1831. bil kaplan v Lučah, eden pa pri Sv. Križu poleg Ljutomera.

L. 1826.—1830. je bil Jakob Šalamun „providierender Kaplan“ pri Sv. Martinu v Sulmski dolini, gotovo oni, ki ga l. 1831. nahajamo v Lučah; zakaj tisti Jakob Šalamun, ki je bil l. 1831. pri Sv. Križu, je bil tam vsaj že l. 1826. in še 1832., torej nepretrgano vsaj 1826—1832.

Na katerega izmed teh dveh je misliti, ne morem dognati. Oni prvi Šalamun, kaplan v Lučah, je bil rojen 1799 pri Sv. Bolfanku v Slov. goricah.

⁵⁾ Nastopil je službo kurata v Karlovu l. nov. 1831, prej je bil kaplan Pri Sv. Parbari v Slov. Goricah.

Neulitsch.	
Blochel.	
Roito.	
Rosmann.	
Hammer.	
Maurus	Fran? (1827./28. učitelj pomočnik v
Slivnici.
Niedorfer.	
Zwersky.	
Tscheritsch.	
Schmerr	1830 učitelj pri Sv. Urbanu pri Ptuju,
1832 v Vurbergu (Gratzer Ztg.).
18 Schulmeister.	
Suppantitsch Humanitäts Professor,	
Kol. Quast prof. d. slow. Sprache 2	
Prof.	
75 Personen.	

Izmed navedenih so v „Gratzer Zeitung“ one dobe kot šolski prijatelji imenovani dekani: Meglič, Jereb, Leich, Fashing, Pichler, Golob; župniki: Manner, Deutscher, Selišek, Kosi, Domanjko, Čulek, Cvetko; kaplana: Klemenčič, Glaser.

b)

Iz katerega časa je ta seznamek? Že ime mariborskega profesorja Zupančiča svedoči, da ni sestavljen po jeseni l. 1831.; zakaj takrat je Zupančič ostaval Maribor, premeščen v Koper. S tem se tudi zлага činjenica, da v seznamku še ni nobenega izmed bogoslovcev, ki so l. 1830./31. dovršili četrti letnik bogoslovja (na pr. Muršec, Kostanjevec, Korošak, Breznik itd.). Terminus post quem non je torej poletje 1831.

Bogoslovci četrtoletniki 1828/29 so v seznamku navedeni že med kaplani (tako Črnivec Martin). Ostane nam torej razdobje 1829—1831. V tem okviru pa je najodločilneje to, da je Juri Donau v seznamku naveden že med župniki; Donau pa je bil po shematizmu, ki kaže stanje svečeništva koncem novembra 1830, kaplan v Ptuju, a l. 1831. je že župnik v Vurbergu.

S tem je dognan tudi terminus ante quem non: namreč december 1830.

Seznamek je torej sestavljen med decembrom 1830 in avgustom 1831 (v prvi polovici leta 1831).

c)

V kak namen je bil sestavljen ta seznamek? Nahaja se seznamek v ostalini Jakoba Košarja, učenca Danjkovega, ki je v dijaških letih pisal, kolikor nam je ohranjenega, le v danjčici. V ostalini istega Košarja se nahaja tudi rokopis „Dainko's Con-

ferenzen über die in der Beilage vom P. T. Herrn Allitsch, ihm in der Verwindischung des Machnerschen Nahmenbüchleins für Landschulen aufgelasteten Verstöße"; to je vloga na vlado, s katero je zavračal Danjko nasprotnike svojega pravopisa.

Rokopis našega seznamka in Danjkovih „Konferenc“ v Košarjevi ostalini je očitvidno isti. Iz tega sklepam, da je seznamek v zvezi z ono Danjkovo akcijo.

Pa v kaki zvezi?

Ko je Danjko zvedel, da se je večina referentov (Kreml, Harman, Alič, Slomšek) izrekla zoper njegov prevod Machnerjeve knjižice, je romal od župnika do župnika ter je dosegel, da se je večina duhovnikov in učiteljev slovenskega dela sekovske vladikovine s podpisi izrekla zanj; pretvezel jim je bil namreč, da lavantinski ordinarijat in celjsko okrožje odobravata njegov izdelek. Izjave na ta način za sebe pridobljenih mož je poslal guberniju v Gradec ter jih spremljal z vlogo o neporabnosti metelčice in o prednostih njegovega pravopisa (6. junija 1831). Vloga je obsegala dva dela: „Des Peter Dajnko Detail“ in („Dajnkos“) und der Mitarbeiter Konferenzen"; posnel jo je prof. Košan v Izvestju mariborske gimnazije 1890, in sicer prvi del od str. 15. – 18., drugi del kratko na str. 18. Košarjev rokopis obsega samo prvi del, a ima naslov drugega dela, torej „Konferenzen“. Očitvidno je ta Košarjev rokopis sestavljen pred 6. junijem 1831 kot nekaka priprava za končno vlogo.

In baš tako je priprava za ono končno vlogo z dne 6. junija 1831 tudi naš seznamek, pisan od iste roke. Kaže nam torej očitvidno imena onih mož, ki jih je Danjko hotel pridobiti (ali pridobil?) zase. To je torej organizacija čet, s katerimi je Danjko „furtim“ zmagal.¹⁾

d).

Vredno je tudi pogledati, koga vse ni v seznamku.

Izmed dekanov slovenskih dekanij manjkata: dekan Jos. Schwarz, dekan marenberški, in dekan Mihael Jaklin, dekan ljutomerski. Iz marenberške dekanije ni v seznamku niti enega duhovnika,²⁾ manjkata pa tudi oba ljutomerska kaplana, namreč Matija Großkopf in Jos. Kotzmut, vobče izmed 16 duhovnikov te dekanije 10.

¹⁾ Košan si v arhivu graškega ordinarjata ni prepisal imen tistih, ki so dali Danjku podpis, pač pa se spominja, da je na vlogi videl „lepo vrsto duhovnikov in učiteljev“.

²⁾ Za dve izmed teh župnij, namreč za Cirkovce in Ptujsko Goro sta imenovana kaplana Vavpotič in Čeh.

Župniki.

Okrožna dekanija mariborska:

| | Število
župnij oz.
lokalij | Število
manjkajočih
župnikov |
|--|----------------------------------|------------------------------------|
| Dekanija Maribor | 10 | 3 |
| Dekanija Marenberg | 9 | 9 |
| Dekanija Sv. Lenart v Slov.
Goricah | 8 | 6 |
| Dekanija Jarenina | 7 | 5 |
| Dekanija Hoče | 6 | 4 |
| Dekanija Slivnica | 7 | 5 (3) |
| | <hr/> 47 | <hr/> 32 (30) |

Okrožna dekanija Ptuj:

| | Število
župnij oz.
lokalij | Število
manjkajočih
župnikov |
|----------------------------|----------------------------------|------------------------------------|
| Dekanija Ptuj | 10 | 2 |
| „ Zavrč | 5 | 2 |
| „ Velika Nedelja | 8 | 3 ¹⁾ |
| „ Ljutomer | 9 | 6 (5) |
| | <hr/> 32 | <hr/> 13 (12) |

Primeroma manj jih manjka v okrožni dekaniji ptujski nego v mariborski.

V okrožni dekaniji mariborski mu je bila najugodnejša dekanija Maribor, najneugodnejša (ker pač obstranska) dekanija Marenberg.

V okrožni dekaniji ptujski mu je bila najugodnejša dekanija Ptuj, najneugodnejša dekanija Ljutomer (Jaklinov vpliv?)

Poprek pa je izmed 79 župnikov in dekanov na seznamku jih nekaj čez 30, torej manjšina.

Ako prebrojimo vse duhovništvo poedinih dekanij, najdemo to-le razmerje:

V dekaniji	mariborški	je izmed 18 dušnih	pastirjev v seznamk	7
„	marenberški	„	„	11
„	lenarški	„	„	13
„	jareninski	„	„	11
„	hoški	„	„	11
„	slivniški	„	„	10
„	ptujski	„	„	18
„	završki	„	„	10
„	velikonedeljski	„	„	13
„	ljutomerski	„	„	16
				7
				3
				2 (?)
				2
				3
				10
				5
				6
				6 (7 ?)

¹⁾ Danjko je na vlogi z dne 6. jun. 1831 podpisan še kot kaplan radgonski; torej še ni bil dekan velikonedeljski, ko se je pisal naš seznamek. Pred njim je bil dekan velikonedeljski Pichler, ki je na to prišel v Maribor; po smrti dekana Lešnika (9. I. 1830) do prihoda Pichlerjevega je mariborsko dekanijo opravljal jareninski dekan Golob.

Izmed 136 duhovnikov je v seznamku 44; toda to razmerje ne pomeni mnogo, ker so kaplani pri Danjkovem vprašanju prišli gotovo le v drugi vrsti v pošteve.

Pač pa se tudi iz tega razvidi, da se je Danjku v ptujski dekaniji godilo primeroma najbolje.

*

Sličen „furtim“ se poroča o Danjku tudi še v poznejši dobi. Danjko je kot dekan bil okrajni šolski nadzornik in kot tak je imel besedo v učiteljskih skupščinah, ki so se začele l. 1848. Pa Danjko se je nekoč ognil vzajemnega razgovora; „Südslawische Zeitung 1851, št. 184 poroča o „nekem čudnem učiteljskem shodu pri Veliki Nedelji,“ češ, dekan P. D. je baje sestavil neki spis, se vozil z njim od župe do župe, pobiral podpise in je poslal to kot „protokol učiteljske skupštine“ deželni šolski oblasti — za to pa je dobil pohvalni dekret („Slov. Bčela“ 1851, 79/80).

III.

Natečaj za stolico slov. jezika v Gradcu l. 1834.

Ko je St. Vraz študiral v Gradcu, je zavzemal tam stolico slovenskega jezika oz. je bil učitelj slov. jezika Koloman Kvas. Kar je postal Vraz v Gradcu, je postal sicer poleg Kvasa in kljubu Kvasu, vendar je za razjasnenje ozadja Vrazovemu razvoju važna tudi Kvasova stolica slovenskega jezika.

Provizorno je to stolico imel Kvas že izza l. 1823. Toda 14. avg. 1834 je dovolil cesar, da se to mesto sistemizira s 400 fl. C. M. iz stanovskega domestikalnega fonda. Vsled tega je bil dne 26. sept. konkurz za slov. razpisano za dne 18. decembra t. l.¹⁾

O tem natečaju sem našel v večinoma še neobjavljenih korespondencah več podatkov in to naj priobčim tu-le:

Dne 17. septembra 1834 je poročal gub. svetnik kanonik Krauß svojemu prijatelju dekanu Danjku pri Veliki Nedelji: „Ich berichte Ihnen, daß die Lehrkanzel der windischen Sprache mit sistemisierten 400 fl. C. M. errichtet ist; es wird der Concurs dafür ausgeschrieben; vielleicht meldet sich einer der geistlichen Literaten aus Ihrer Gegend.“

Ta Kraußov list je Danjko poslal mestnem kaplanu in katehetu radgonskemu, Antonu Lah u, pristašu svojemu, danjčičarju.

Dne 26. nov. 1834 je pisal o tej stvari A. Lah Danjku. Nato mu je Danjko dne 2. dec. odgovoril tako-le: „Ist es Ihr

¹⁾ Krones, Geschichte der Karl Franzens Universität, str. 151.

lebendiger Ernst, den Concurs für die windische Lehrkanzel zu Gratz am 18. d. M. mitzumachen, so habe ich Ihnen dagegen nicht das Geringste einzuwenden. Man wünscht sogar, daß dieser Posto von einem Priester besetzt werde — wegen der Theologen. Nur der 10jährig provisorische Profeßor Hr. Quaß wird mit den stärksten Competenz-Gründen vortreten, sonst würden Sie bald den Vorzug behaupten, denn schwerlich wird sich ein Priester aus der Diözese dazu entschließen. Der Diabolus tentator — od. Concursfragenmachermeister, war etwas unvorsichtig, darum wollen Einige schon in Voraus wissen, was beyläufig gefragt wird; aber dieses Wissen wird sich am Prüfungstage so bewähren, wie beim Lotto-Ziehen die vorausbekannten Nummern, darum dürfen Sie auf die Fragen wirklich recht begierig seyn. Ungeachtet dem aber schrecken Sie Sich nicht ab, an jenem Tage in Gratz beym Kanzley-Tischlein einzutreffen. Fünffmal leichter wird dieser 400 f. C. M. Concurs immer seyn, als nur eine 400 f. C. M. gebirgige Pfarre. Und wenn Sie dem Herrn Gubernialrath Krauß Ihr Compliment machen kommen, so werden Sie auch leicht abnehmen, wie man für den Herrn Quaß gestimmt ist; die Landstände werden vermutlich für den Herrn Quaß arbeiten; denn aus Ihrer Casse fließt das Solarium, und die windische Literatur soll nicht einseitig, d. i. nicht bloß theologisch, sondern auch profan werden, theologische Slovenisten, sagt man, gibt es ohnehin schon, aber juridische, medicinische, oeconomische windische Schriftsteller sind noch nicht geboren, also ist ein weltlicher Profeßor an diesen Fache nothwendiger. Kurz man zieht darüber los, wie bey der Frage, ob der Staat in der Kirche, oder die Kirche im Staate ist . . .“

Danjo je poznal položaj in Lahu ni zbuja! preveč nad.

O tem konkurzu je pisal dne 18. dec. 1834 znani danjčičar Ant. Šerf, takrat provizor v Središču, v Gradec Marku Glaserju¹⁾: „ . . . Heute sollte der Concurs für die windische Kanzel in Gratz seyn. Ich hörte, daß sich Herr Lach unser geliebter, ja was sag ich, vielgeliebter College und Dein Augapfel, auch bey diesem Concurse einfinden sollte, was mich sehr freuen würde, wenn es wahr wäre, und er die Kanzel erhielte. Schreibe mir doch bald, ob es wahr ist, und wer alles diesen Concurs gemacht hat, wie er ausgefallen, und wer wahrscheinlich diese Professur erhalten wird. Herr Dominkusch, Steuerkontrollor beym Gubernio, war heute bey uns in Polstrau,

¹⁾ Pismo je nemško, a naslov je slovenski, vsekakor zanimiv pojav. Pisal je nemški, ker je mislil in se izražal laže nemški, a svoje rodoljublje je hotel pokazati vsaj v — etiketi. Naslov (v danjčici) se glasi: Središe. Visokovrednemi, Visokopoctivanemi, Visokozvüčenemi Gospodi Marki Glazari, naj vrednešemi Dühovnemi vozničkemi Radovniki v' Gradci.

und erzählte mir, daß sich viele um diese Kanzel melden, auch Ausländer, welche man freylich nicht brauchen könnte. Ein Krainer' kann nicht das windische kroatische u. f. f. mit dem Krainischen verbinden; aber ein Wende kann und versteht alle diese Dialecte. Es wäre daher am besten, daß ein windischer Priester dieses Fach bekäme, damit die Theologen auch einen Unterricht in der windischen Grammatik, im Style und in der Redekunst erhielten . . .¹⁾

Imena vseh konkurentov nam dosle niso znana. Nekatera so znana iz korespondence Vrazove.

Dne 26. „listognoja“ = novembra 1834 je znal Vraz Gaju poročati („Gradja Jugoslav. Akad., VI, str. 308): „Konkurs na stolici Slovenskega jezika u Gradzi je na 17. gruden (dec.)²⁾ postavljen. Meni snani konkurenti so: Murko, Kvas, Mikloshizh, Zav i neki drugi neimenitni deztki, alj med njimi mene ne.“

Odločitev o slovenski stolici se je zavlekla. Še dne 6. avg. 1835 je pisal Miklošič iz Gradca Vrazu (Vienac 1883), češ, Kvas ima jako malo nade, da bi postal profesor slov. jezika; svečeniki so proti njemu. Robič je presojal elaborate in rekel, da je Kvasov najslabši. Miklošič ne more razumeti, kako more mož, kakor je Robič, soditi kaj takega, ter misli, da bi za to trebalo malo več znanja našega jezika, nego ga ima Robič. Boljši bi bil za to še Danjko. A kaj hočemo, ako se naša zemlja hoče uničiti . . .

In vendar je dobil mesto dotedanji „provisor“ Koloman Kvas.

¹⁾ „Kranjec“ je bil Šerfu še „inozemec“, obratno mu je „slovenščina“, t. j. govornica Slov. Goric in hrvaščina enota, ki jo stavi poleg „kranjščine“.

²⁾ Danjko navaja 18. dec.! Tudi Šerf navaja 18. dec. in to je po Kro-nesu pravi datum.

O koleri na Kranjskem.¹⁾

Poljudna razprava.

Sestavil Franc Kobal.

Že nekaj let nam v poletnem in jesenskem času dnevnik skorodan na dan zopet donošajo vesti, da se je kolera nenadoma pojavila zdaj tu zdaj tam, v velik strah ne samo tamošnjega prebivalstva, ampak tudi sosednjih pokrajin. Nas južne Avstrije te vesti izvečine niso vznemirjale, ker smo se zaradi oddaljenosti od okuženih in ogroženih krajev čutili precej varne. Kajti večinoma je razsajala kolera po širnem ruskem carstvu ali pa po balkanskih državah. Drugače pa je bilo prošlega 1910. leta, ko je kolera nenadoma prestopila severovzhodne avstrijske meje in se je pojavila celo v osrčju naše države ter pretila, da potrka tudi na naša domača vrata. Tedaj je ob časniških vesteh marsikomu v strahu zatrepetalo srce: videl je že, kako mu izpod domačega krova odnašajo mrliča za mrličem, kako mu ud za udom izumira rodbina in družina. In ta njegov strah so le še bolj utrjevali oblastveni oklici, govoreči o tem, da seveda ni izključeno, da se kolera pojavi tudi v naših krajih, in podajajoči kratka navodila, kako se treba v slučaju njenega izbruha ravnati. Pa naj so tudi ti oblastveni oklici zatrjevali, da se dandanes kolere ni več tako zelo bati in da so oblastva ukrenila vse, kar jo more zabraniti, omejevati in udušiti, ljudstvo svojega strahu vendarle ni pustilo docela. Kajti nepoučenost o bistvu kolere in o modernih uspešnih sredstvih proti njej je vedno še tolika, da ljudje rajši verjamejo besedam starih ljudi, ki so doživeli prejšnje njene moritve, nego pa oblastim, ki „vse to le kar tako govoré“. Je pač taka, da je ljudem v mozgu ostalo še dokaj strahu iz prešlih let, ko je kolera v istini kruto divjala tudi po naših krajih. — Nič drugače ni bilo letos, ko se je kolera plazila ob zapadni in južni meji naše domovine in pretila, da vsak hip zarohni tudi po naših gorah in poljanah.

¹⁾ Za prijazno pregledovanje rokopisa na tem mestu presrčno zahvaljujem gospoda dr. Demetra Bleiweisa viteza Trsteniškega. Pis.

In tako, mislimo, ne bo napačno, ako ob tej priliki pogledamo, kako je kolera svoje dni gospodarila po naši ožji domovini Kranjski.

Ker pa se je v pravo umevanje položaja treba po možnosti ozirati na vse odločujoče činitelje, se v tej razpravi ne bomo smeli omejevati na suho podajanje številk njenih žrtev, ampak se bomo morali ozirati tudi na mnenja, ki so tedaj vladala glede bistva te bolezni, na včasih kaj zelo smešna varstvena in zdravilna sredstva, kakršna so rodila tista izvečine povsem neutemeljena, na prosto izumljena mnenja, na vsakčasne zdravstvene razmere i. t. d. i. t. d. Na ta način bomo to šibo božjo ob roki tiskanih in deloma pisanih virov na njenih potih po naši domovini spremljali od prvega njenega pojava pa do danes. Da ta zgodba ne bode presuhoparna, bomo vpletli tudi marsikateri smešen dogodek, kakor ga nam sporočajo naši viri.¹⁾

Upamo, da bomo s tem spisom, ki pa nikakor ne aspirira na predikat dovršenosti, ustregli tem bolj, ker se o zgodovini kolere na Kranjskem doslej še ni pisalo.

Ker nesmiselnosti, ki so jih glede kolere počenjali naši predniki, ni mogoče dodobra presoјati, ako sami ne vemo, kako je pravzaprav z našim ljudskim strahom, s kolero, nam ne preostaja nič drugega, nego da pogledamo, kaj je o koleri zanesljivega dognala moderna zdravilska veda. Tako si bomo za pogled v prošlost razbistrili oči, poučili se pa bomo tudi o tem zdaj tako perečem vprašanju.

Moderna veda govori o koleri tako-le:

Kolera je huda bolezen, ker jih izmed sto za njo obolelih ponavadi umre 40—50. Loti se samo človeka, nikdar

¹⁾ Viri: Kolera. Potrebno poduzhenje sa kměta, kako naj fam tebe in tvoje ljudi te strafne bolesni obvaruje. V' vprašhanjih in odgovorih. V' Ljubljani, 1831. Natifnil Eger; — Dr. Flor. Sentimer (iz Kranja): „Die Cholera heilbar!“ Quedlinburg & Leipzig 1836; — Dr. Raim. Melzer (zdr. v Ljubljani): „Die asiat. Brechrühr als Volkskrankheit“, Wien 1856; — Dr. W. Kowatch, Stadtphysikus und Magistratsrat (v Ljubljani): „Denkschrift des Laibacher Stadtphysikates betreffend die sanitären Übelstände der Landeshauptstadt Laibach und Vorschläge zur diesbezüglichen raschen u. billigen Abhilfe an die zuzufolge Gemeinderathssitzung vom 18. Juni 1875 einberufene Sanitäts-Enquete“; — Dr. Keesbacher: „Gesundheit in Krain“, 1883; — Dr. Franz Zupanc: „Krain und seine öffentl. Gesundheit vom Jahre 1881 — incl. 1890 (1893); — dr. K. Vesela, zdravnik iz Postojne, prošnja na deželno vlado za podelitev mesta c. kr. dež. zdravstvenega svetnika iz l. 1859.; rokopis v muz. arhivu; — tiskan letak iz l. 1836.: Franz Graf von Hohenwart: „Vorschläge zur Heilung der wüthenden Cholera-Anfälle“; — „Illyrisches Blatt“ letniki 1830, 31, 32, 37, 49; „Laibacher Zeitung“ letniki 1831, 32, 36, 37, 49, 50, 55, 66, 86; — „Novice“ letniki 1847, 49, 51, 55, 73; — „Mittheilungen des hist. Vereins“ letnika 1853 in 67; — „Besednik“ 1872; — „Slov. Narod“, 1886; — „Laib. Wochenblatt“, 1886.

živali. Za človeka pa je tem nevarnejša, ker je nalezljiva. Tistega, ki jo je našel, najprej nekaj dni muči huda driska. Telo se začne prazniti z neznansko hitrostjo, blato in izmečki so čimdalje redkejši, zvođeneli, riževi vodi ali redkemu močniku podobni. Bolnika se poloti neznosna žeja, ki je pa ne more ugasiti, ker gre neprestano vse od njega in ker svojpot bljuva. Ker gre toliko tekočine od njega, mu jame telo upadati, da se v kratkem času kar izsuši; poteze mu postanejo šiljaste, glas je hripav, poti se bolnik čim dalje manj, čim dalje manj je slin in jokati se ne more, ker ni solz: vse je izsušeno. Telesna toplota je manjša in manjša, žila skoro nič več ne bije, ni dolgo, ko zastane popolnoma. In tedaj pristopi k bolniku bela žena smrt. — Še huje je, ako iz telesa ne gredo tista riževi vodi podobna izločila; v tem slučaju imamo opraviti s takozv. „suho kolero“ (Cholera sicca), ki pa se pojavi le poredkoma. — Ni pa v vsakem slučaju tako hudo, kakor smo opisali zgoraj. Mogoče je namreč tudi, da se kolera pojavi edinole v obliki hude driske ali pa v obliki driske, združene z bljuvanjem, pa brez drugih spremljajočih pojavov. V tem slučaju okrevaajo bolniki ponavadi že v par dneh. So pa tudi težji slučaji (n. pr. gori omenjeni slučaj suhe kolere), ko umro bolniki v nekaj urah, ne da bi jih sploh bila napadla huda driska. Umro namreč za zastrupljenjem. — Marsikdo okreva, tudi če ga je napadla huda kolera: pojenjavajo driske in bljuvanja, bolniku zopet začne krepkeje biti žila, zopet se začne potiti, zopet se mu pravilno zbirajo sline in dane so mu solze. Včasih pa se sredi takšnega zboljšavanja bolezen nenadoma prevrže na slabo: tresti ga začne mrzlica ali pa hudo oboli na ledvicah in umre.

Kolera (njeno ime izvajajo nekateri iz grške besed *χολή* = žolč, drugi iz hebrejske besede *Cholē ra* = huda bolezen) svojega pravega domovja nima v Evropi, marveč v Aziji, in sicer v Vzhodni Indiji, zlasti ob ustju reke Ganges. Iz tega svojega domovanja pa prihaja nenasitna ta morilka — prav kakor so nekdanj Turki hodili v naše kraje morit in plenit — v Evropo, da si tam našanje svojo mrtvaško žetev. Noč jo prinese, noč jo odnese, ne hodi po velikih cestah, ne vozi se po rekah, danes je tukaj, jutri tam, ali koderkoli je ustavila svoj korak, odmeva za njo jok in stok, povsodi je za seboj pustila najžalostnejše sledove: cele vrste svežih grobov. V svoji domovini Indiji mori in davi že izza davnih časov, v vzhodno Evropo pa je prvič prišla šele 1821. leta, in sicer po tej-le poti: zapustivši svoje domove, je preko Perzije in Astrahana krenila proti Volgi; ob tej orjaški reki pa se je ustavila. Drugič se je odpravila na pot v Evropo l. 1826.: najprej je porazsajala po Bengaliji, potem pa jo je (1829) iznova udarila proti Volgi, jo

prekoračila in se kot nepričakovan in vse preje nego ljub gost nenadoma javila prebivalcem Moskve. Ko se je tam nekoliko oddahnila, se je spustila prvič, v kolikor je to znano zgodovini, nad zapadno Evropo: preko vse evropske Rusije je prišla v Avstrijo in Nemčijo, od tod pa je prestopila na angleški otok in na Francosko, odkoder se je s potniki vred čez ocean pripeljala v Ameriko. Očitno se ji je morala Evropa na tem njenem potovanju zelo prikupiti, kajti odsihmal jo je posečala ob vsaki priliki in nepriliki in jo poseča še današnje dni, včasih celo v družbi slabejše svoje sestre, kuge, z malimi izjemami se držeč prvotnega svojega pota: preko Rusije.

Zgodovina trdi, da je kolera prvič prišla v Evropo 1821. odnosno 1829. leta. Pismouki pa so trdili drugače: da se je v Evropi zglašala že pred več tisoč leti. To svojo trditev, ki so jo zabeležile tudi naše „Novice“ (1855), so opirali na besede sv. pisma Eccl. 37, 33 in pa 31, 33, kjer se kolera opisuje kot posledica nezmernosti: „In multis enim escis erit infirmitas et aviditas appropinquabit usque ad choleram“, in pa na Ciprijanovo pismo kristjanom iz 3. stoletja po Kr., v katerem tolaži plahe in zbegane in jim priporoča srčnost kot najboljšo sredstvo proti hudi boleznii, ki je tista leta kruto morila po rimski državi in se l. 252. pojavila tudi v Kartagini. Dolgih 15 let je davila Rimljane in divjala tako grozno, da so ljudje v silnem strahu bežali od bolnikov in od mrtvecev, ki so v celih kupih nepokopani ležali po cestah in ulicah in razširjali neznosen in smrtonosen smrad. Popis tedaj med Rimljani razsajajoče boleznii pa se bistveno krije s popisom kolere, kakor smo ga podali zgoraj. — Malavašič in Bleiweis nista mogla prav verjeti, da bi bilo v zgoraj omenjenih slučajih misliti na pravo ali azijsko kolero. Treba namreč vedeti, da razločujemo dve vrsti kolere: kolero, ki ima svoje pravo domovanje v Aziji in se zato imenuje azijska ali prava kolera (*cholera asiatica*) — govorili smo o njej zgoraj — in pa kolero, ki ima svoje domovanje pri nas in se zato imenuje domača kolera (*cholera nostras*). Ta poslednja izdaleka ni tako nevarna, kakor je njena azijska sestra. Nastopa pa v obliki hude z bljuvanjem združene driske, kakršna se po naših krajih tako pogostoma pojavlja v poletnem času med odrastlimi kakor tudi med dojenčki. Domača kolera pomori razmeroma le majhen odstotek obolelih. — Malavašič je torej bil mnenja, da je tista leta le prav hudo razsajala *cholera nostras* ali po njegovem „bljuvodriska“ (nem. „Brechruhr“), o kateri, kakor pravi Malavašič, govori že oče medicine Hipokrat es (roj. krog l. 460. pred Kr.) v 5. knjigi takole: „Neki mož v Atenah je dobil bljuvodrisko. Bljuval je, driska ga je gonila in velike bolečine je trpel. Bilo je nemogoče, mu drisko in bljuvanje ustaviti in

izgubil je tudi svoj glas; črno se mu je delalo pred očmi in oči so mu upadle. Krč ga je vil, ki se je v črevih začel in se v želodcu ustanovil. Kolcalo se mu je. Driska je bila huja kakor bljuvanje. Po životu je bil mrzel kakor led." Nadalje navaja Malavašič, da je že Hipokrates razločeval suho koleru (Κολερα ξηρά) in vlažno (Κολερα brez pristavka). Istotako, pravi, sta kolero poznala že stari zdravnik Aretes in Galenos (roj. 130. po Kr.), ki jo je popisal na podoben način.

Mi se ne bomo spuščali v raziskavanje učenega vprašanja, ali je takrat po Evropi morila naša domača ali je po njej žela prava ali azijska kolera, marveč se hočemo držati tega, kar je zanesljivo dognala zgodovina. Ta trdi, da je prava ali azijska kolera — in samo le-te morilke pustošenja po Kranjskem hočemo zasledovati — v zapadno Evropo prvič privedljala l. 1829. po Kr. Od tedaj pa do danes štejemo šest večjih njenih navalov na Evropo: ob prvem navalu (1829—1838) je tekom 9letnega divjanja po vsej Evropi pomorila skoro milijon ljudi. Utrujena od tolike moritve, se potem ni več prikazala v Evropo dobrih 8 let. V drugič je prihrula l. 1846. in pustošila do l. 1859., torej celih 13 let, neusmiljeno daveč tudi po slovenski zemlji, po Kranjski, Koroški in Štajerski. Tretjič je v divjem plesu zaplesala po Evropi v letih 1864—1875. V nekoliko dneh je iz Arabije po morju dospela v južno Evropo in se v nekoliko tednih razpasla po vsej celini. Ta slučaj je tem bolj zanimiv, ker je sicer za svojo pot iz azijske Rusije, od koder je po navadi prihajala, v Evropo rabila po več nego leto dni. — Četrto so jo l. 1884. v Evropo zanesle francoske ladje, ki so iz Indije prišle v Toulon in v Marseille. Od tod je zadivjala po Italiji in po Španski, oglasila pa se tudi po naših krajih. — Petič je v Evropo pridrla preko Astrahana in Rusije l. 1892. in pustošila zlasti po Nemčiji, Belgiji in Francoski. — Šesti njen naval na Evropo pa štejemo poslednja leta.

Prava kolera tedaj ni v Evropi doma, temveč v Aziji. Da bi se za stalno naselila v Evropi, ji ni dano. Kajti čeprav se je kje v Evropi vgnezdila, za dalj časa na istem kraju ne more strpeti, marveč je liki Ahasver obsojena na večno potovanje. Stvar je namreč takšna:

Kakor vsaka bolezen, ima tudi kolera svoj vzrok, bolje rečeno, svojega povzročitelja, in sicer majčkeno, majčkeno, za prosto oko sploh nevidno glivico, nekoliko zakravljeni paličici podobno, ki jo imenujemo komabacil (bacillus = paličica, komma = vejica). In kakor vzklije žitno seme le tedaj, če je zasejano v rodovitna tla, umre pa, če obleži na pusti skali, tako more tudi ta glivica živeti in kaliti le tedaj, če je prišla v zanjo ugodna „tla“. Te glivice ali, da jih imenujemo

s pravim imenom, ti komabacili ali vibrioni pa imajo to lastnost, da rasto in se množe z neverjetno hitrico, ako so prišli na dovolj topel kraj (16—40°), ako do njih prihaja zrak in ako so na vlažnem. Vлага pa ne sme biti kisla, kajti kisline, zlasti proste, jih hitro pomore.

Če torej pride tak komabacil v človeški želodec in če v le-tem slučajno ni zmanjkalo navadnega želodčnega kislega soka, je komabacilu odklenkalo: v par urah je mrtev. Na ta način je naša želodčna kislina — zakaj, to bomo videli kasneje — eden najuspešnejših naših varuhov pred kolero. Zato nam bode razumljivo, zakaj nam zdravniki, kadar preti kolera, svojpot dopovedujejo, naj gledamo na to, da si s preobilim zauživanjem jedi in pijače ne skvarimo želodca.

Kaj hudo denejo tem bacilom tudi prevelika toplota in pa kemična takozv. razkužujoča ali dezinfekcijska sredstva: dvoprocentna karbolna kislina ali pa sublimat 1:2000 jih zanesljivo umori v malo minutah. Istotako jim vzame življenje suša: na človeški roki izumro približno v dveh urah, na suhih predmetih, oblačilih itd. poginejo v 24—48 urah. To dejstvo si moramo zlasti zapomniti, ker nam jasno izpričuje, da je izključeno, da bi se mogli kolerni bacili v obliki prahu, kot suha tvarina torej, vzdržati v zraku. Videli bomo, da so prej mislili, da se povzročevalci kolere nahajajo v zraku, ki ga vdihavamo, in da je torej zrak tisti činitelj, ki pravzaprav raznaša kolero. Da je ne more raznašati zrak, so neovrgljivo dokazali neštevilni poizkusi.

Torej so gotovi odnošaji (mráz, suša, brezračnost) in gotove snovi (kisline, karbol, lizol, sublimat itd.), ki te bacile umore. Hvala bogu, da je tako, kajti sicer bi bili kolernim bacilom izročeni na milost in nemilost. Tako pa jih lahko odpravimo, kjerkoli so se naselili. Treba le, da razkužimo ali dezinfikujemo s takimi sredstvi prav vse, kamor so se utegnili bacili naseliti. Zlasti vestno se morajo umivati vsi tisti, ki bolniku strežejo ali prihajajo z njim v neposredno ali posredno dotiko.

Nasprotno pa za komabacile ni ugodnejših „tal“, nego je vlaga. V vlagi, zlasti v vodi, kakršno rabimo za pijačo in za ostalo domačo rabo — (Če ni prekuhana! Saj smo povedali, da jih velika toplota umori!) — in pa v človeških izmečkih se drže dolgo časa. Prav tako ohranijo vso svojo življenjsko moč v svežnjih vlažnega perila, vlažnih cunj itd., ki so zaradi tega najnevarnejša gnezdišča kolernih povzročiteljev in najopasnejši njeni raznašalci.

Potemtakem nam bo razumljivo, odkod dejstvo, da se kolera najraje pojavlja v krajih, ki imajo slabo vodo ali pa tla, po katerih ali v katerih postaja voda, največkrat še celo pomešana z gnojnico, ki se je iz slabo napravljenih greznic

razlezla po zemlji. Razumljivo nam bode, kako to, da se kolera najraje pojavlja na poletje, ko se je pomladanska voda že razlezla po zemlji in je zrak primerno topel, ali na zgodnjo jesen, ko pada mnogo dežja in rose in toplota še ni ponehala. Zanimivo je, kar je dognal učenjak, ki je preštudiral 341 izbruhov kolere po raznih krajih Evrope. Dognal je, da se kolera najraje pojavlja v mesecih od maja do konca novembra (271 izbruhov), dočim se je v zimskih mesecih (december do konca aprila) pojavila samo 82krat. Razumljivo nam bode tudi, zakaj skoro redoma prizanaša krajem v gorah in zakaj celo v enem in istem večjem mestu vse huje mori v tistem delu, ki stoji na vlažnih tleh ali ima slabo oskrbljena tla (slabo kanalizacijo, slabo pitno vodo itd.) nego v tistem, ki je na skalnatih tleh ali je v zdravstvenem oziru sploh bolje oskrbljen. Očividno je njena sila odvisna od kakovosti tal, od vodnih odnošajev, od čistote i. t. d. Da je temu res tako, je spoznal že Pettenkofer, ki je v obrambo proti koleri v prvi vrsti zahteval zdrava tla, osušenje tal in odstranjevanje vseh nečistih odpadkov človeškega gospodarstva, kanalizacijo, preskrbo s čisto vodo, odstranitev greznic in sploh vsega, kar utegne onezdraviti tla, na katerih stoje naša domovanja.

Omenjeni povzročitelj prave ali azijske kolere ima pa še neko drugo, z našega stališča zelo hvalevredno svojstvo: to namreč, da se na evropskih tleh nikakor ne more udomačiti. Najsi se je tudi naselil tu ali tam, v reki, v tolmunu, v vlažnih tleh: trajno se na evropskih tleh ne more vzdržati pri življenju. Živi nekaj časa in si ohranja svojo morilno moč, potlej začne razpadati, nič več ne more povzročati bolezni, končno pa pogine. Stalno more prebivati edinole v Indiji, in še tam le ob Gangesovem ustju, kjer je menda na celem svetu edini kraj, ki je ustvarjen, proklet ali blagoslovljen tako, da more trajno preživljati kolerne bacile. In tako kolera v Evropi, potem ko je enkrat ugasnila, ne more izbruhniti vnovič, če njenih povzročiteljev ni kdo na novo zanesel vanjo. In v istini kolera še ni izbruhnila v Evropi, ne da bi jo bil kdo zanesel.

S tem pa smo prišli do drugega važnega kolerinega svojstva, do njene nalezljivosti.

Znano je, da za kolero nikoli ne zboli en sam človek: koder je zbolel eden, jih zboli in umre mnogo, če niso zdravniki še pravočasno posegli vmes. Kolera je torej nalezljiva ali kužna bolezen. Je pa tem nevarnejša, ker se ne širi korak za korakom, temveč v skokih: celo vrsto hiš ali celó vasi in mest preskoči in nenadoma izbruhne tam, kjer so se je najmanj nadejali: naenkrat je je polna vsa krajina. Zato jo imenujemo ljudsko ali epidemično bolezen ($\epsilon\pi\iota\delta\eta\mu\omicron\varsigma$, razširjajoča se po vsem okraju) in govorimo o kolernih epidemijah

Nastane vprašanje: Kako pa se kolera prav-zaprav naleze?

Zdravniki-učenjaki nam odgovarjajo tako-le:

Kakor je l. 1883. dokazal nemški zdravnik dr. Robert Koch, ki je kolero proučeval v Egiptu in v njeni indijski domovini, treba le, da pride kolerni bacil v človeško črevo. Ker je vlaga v človeškem črevesu kakor zanalašč zanj ustvarjeno gnezdišče, se bacili v črevesu razmnože z neznanško hitrico in povzročijo one hude driske in bljuvanja, o katerih smo govorili zgoraj. V druge dele telesa se kolerni bacili ne razširjajo, zato pa tem huje delujejo v črevesu. Najbrž zadostuje že en sam tak bacil, da končno, ko se je zaplodil in razmnožil v nešteto množico oprod, spravi človeško življenje v nevarnost.

Z izmečki pridejo ti „izpitani“ bacili zopet na dan in v vodo, med perilo, v greznice in bogvedi kam povsod. Tako se jih lahko nabereš neposredno ali posredno. Neposredno jih moremo nalesti, ako se brez potrebne previdnosti dotikamo za kolero obolelega človeka, njegovih izmečkov, njegovega perila, njegove obleke, posode, ki jo uporablja i. dr. Posredno pa jih moremo nalesti, ako pridemo v dotiko s predmeti, na katerih ali v katerih so se kakorkoli naselili vibrioni, to je, s predmeti, s katerimi je prišel v dotiko okužen človek. Pridejo na obleko, na orodje, na roke, od tod v usta in če so enkrat tam, so že skoro docela na dobrem: treba le, da se srečno zmuznejo skozi želodec, oprezno se izogibajoč svojemu smrtnemu sovražniku, želodčni kislini, in da srečno dospo v črevo. Le redkoma se pripeti, da bacili potem, ko so dospeli v črevo četudi zdravega človeka, ne povzročijo bolezni. Zgodi se to le tedaj, če je dotičnik posebno trdne narave. V tem slučaju grede bacili od njega, ne da bi mu bili kaj zlega prizadeli, izvzemši morda hudo drisko. Pripomniti pa treba, da bacili, ki pridejo iz človeka, v katerem so se začasno nastanili, ne da bi mu povzročili kaj hujšega, za drugega človeka niso, prav nič manj nevarni nego njihovi tovariši, ki prihajajo iz koleri zapadlega človeškega trupla. Človeka, ki nosi v sebi bacile, pa ne zbolijo za kolero, imenujemo bacilonosca. Bacilonosci torej niso nič manj nevarni nego za kolero najhuje oboleli ljudje. — Posebno nevarno je sadje, sočivje, mleko, surovo maslo, sveži sir, s katerimi treba ravnati nadvse previdno. Ne jej teh stvari surovih, v kolikor se dajo skuhati, ali pa se jih rajši izogiblji! Zlasti se varuj nekuhanega mleka. V obče ravnaj previdno z vsemi predmeti, ki prihajajo iz okuženih krajev! Nevarna razširjevalka kolere je tudi voda. Vode, v katero so utegnili priti človeško blato, človeška voda, kuhinjski odpadki ali druga nesnaga in ki torej ni čista, se moramo strogo izogibati. Sumljiva je voda, ki jo s sesalkami (vodnjaki) dvigamo iz tal pod obljudenimi

kraji, ker vanjo bržčas ponica nesnaga človeškega gospodarstva, nadalje voda, ki jo dotakamo iz močvirij, tolmunov, tekočih rek, če ni skrbno precejena (filtrirana), zlasti nevarne pa so vode, na ta ali oni način onesnažene z odpadki okužencev. Ne velja to samo o vodi, ki jo rabimo za pijačo. Saj se okuževalci prav tako lahko primejo posode, ki jo s tako vodo umivamo, perila, ki ga izpiramo, poda in oprave, ki jo čistimo, od tam pa preidejo na nas same. S tega stališča je poudarjati, da misli povsem napačno, kdor meni, da je za svojo varnost storil dovolj, če sumljive vode ne pije razen prekuhane, dopušča pa, da se s prav isto vodo ravna v kuhinji ali sicer v gospodarstvu. Saj se mu kaj lahko zgodi, da je posoda, iz katere uživa razkuženo vodo, umita v vodi, ki jo je dodobra okužila! Voda iz vodovodov je, kar je lahko umljivo, ker prihaja iz studencev in se pretaka po zaprtih ceveh, navadno zdrava, izvzemši slučaj, da je kraj njenega izvira sam nezdrav ali da se je medpotoma kakorkoli okužila, kar pa se ne zgodi tako izlahka. Zelo opasna je lahko voda potokov in rek, zlasti pa plovnihi veletokov. Tekoče vode, v katere izpraznjuje obrežno prebivalstvo svoje gospodarske odpadke, morejo postati pravcata gnezdišča kolere, ki so tem nevarnejša, ker so obrežniki ponavadi z vodo v neprestani dotiki, bodisi da jo pijejo, da jo rabijo v gospodinjstvu ali da se v njej umivajo.

Ker se ti bacili, kakor smo zgoraj pokazali, kaj dobro drže v vlagi, v vodi itd. in ker se vlaga hitro razleze po tleh, če niso dovolj trda, je razumljivo, kako to, da se kolera razširja s toliko hitrico in docela nepričakovano, kakor da je eksplodirala. — Posredne razširjevalke kolere so končno tudi živali, zlasti muhe, ki tako rade posedajo prav tam, kjer bi jih najmanj bilo treba. Znani so slučaji, v katerih so kolero zanesle uprav te božje stvarce. Poglaviten razširjevalec kolere pa je in ostane človek, bitje, ki mu je pred ostalim stvarstvom mimo drugih dodeljena tudi ta prednost, da more edino on oboleti in umreti za kolero.

Dočim nalezemo kugo, če le pridemo v okuženčevo ozračje, nalezemo kolero le tedaj, če se po svoji nepazljivosti nalezemo od bolnika izmetanih kolerabacilov. To treba zapomniti.

Iz vsega, kar smo o svojstvih komabacilov ali vibrionov navedli prej in kar smo povedali pravkar, je torej jasno, da kolera ne more nastati, če ni bacilov, in drugič, da se kolera naleze edinole na ta način, da pridemo v dotiko z bacili, odnosno jih nalezemo. Kakor pri mnogih drugih boleznih je končno tudi pri koleri tako, da se tistega, ki jo je enkrat srečno preстал, za nekaj časa ne loti izlepa. Kdor pa še ni docela okreval in ravna nepredvidno, ji lahko takoj zopet zapade iznova.

Najboljše sredstvo proti razširjenju kolere je osebno in javno varstvo. Ker se bomo, zasledujoč kolero na Kranjskem, morali ozirati tudi na vprašanje, kaj so naši predniki ukrepali, da bi se kolere obvarovali, je potrebno, da pogledamo, kaj nas moderna zdravilska znanost uči v tem pogledu.

Trditev, da se posameznik koleri najlaglje izogne, če se pravočasno odstrani iz okuženega kraja, velja — pa le deloma — samo tedaj, če se je dotičnik odstranil, še predno je nalezel bolezensko kal. Povsem pogrešeno pa je, če nekateri zdravniški spisi odstranitev priporočajo na prvem mestu, pogrešeno zategadelj, ker se v občem pobegu ne da nadzirati, kdo je docela neokužen, in se torej ne da preprečiti razširjenje kolere, drugič pa sploh ni nujno, bežati pred kolero. Kdor ravna z vso potrebno opreznostjo, se je lahko obvaruje tudi sredi okuženecv. Beg pred kolero tudi radi tega ni umesten, ker se pač vsakdo v svoji domačiji, v svojem navadnem živlenskem redu laglje ubrani kolere nego pa med tujimi ljudmi, ki so ali pa niso dovolj oprezni. In kdo mi jamči za to, da kolera, ki skače kakor konjiček na šahu, ne priskaklja za mano, pa naj pobegnem kamorkoli? Končno pa je skrajno nemodro, izdajati parolo: „Bežimo!“, ker zbuja taka parola le še večji, pa povsem neupravičen strah. Strah je zlasti pri koleri škodljiv, kakor je ob koleri škodljiva vsaka duševna razdraženost. In zato uči moderna veda: Naj kolera v tvojem kraju divja še tako zelo, ostani! Če si oprezen, se ti ne bo zgodilo nič hudega. Treba pa vestno gledati na to, da smo zmerni v vsakršnem uživanju, da se varujemo motenja prebave in prehlajenja. Svojega navadnega življenjskega reda naj nihče na noben način ne izpremeni. Izogiba naj se vsakdo bolnikov, zlasti pa naj ne uživa stvari, ki rade povzročajo grižo (češplje, kumare, dinje). Vse jedi morajo biti dobro prekuhane, prav tako tudi pitna voda.

Priporoča se kozarec dobrega rdečega vina, malo ruma ali dobro uležanega piva. Mnenje, da je dobro, če se ob koleri zauživa mnogo opojnih pijač, je krivo. Kdor ni vaje rdečega vina, temu rdeče vino lahko škoduje. Vinopivcem je nujno priporočati zmernost. Mošt, mlado vino in prekislo vino škodujejo, prav tako tudi mlado ali skisano pivo. Vobče se opaza, da koleri najrajši zapadejo alkoholiki. — Vsakdo naj vestno gleda na snago. Roke naj si izmija večkrat na dan, zlasti pa pred jedjo, s prekuhano vodo in z milom. Kdor ima opraviti s kolerabolniki, se umivaj z lizolovo ali karbolovo raztoplino in menjaj obleko. Če se je pojavila tudi le lahka driska, pokličiči zdravnika, ker utegne postati hujša in opasna, lezi v posteljo in popij nekaj čašic črne kave ali melisnega čaja.

Glede javnega varstva so države določile to, kar je sklenil veliki mednarodni zdravstveni zbor v Dresdenu dne 15. aprila 1893, in sicer:

Čim se le sumi, da je kdo obolel za kolero, treba to nemudoma javiti oblastim in treba dotičnika strogo ločiti od vseh drugih stanovalcev ali ga izolirati (osamiti). Vse, karkoli je bilo ž njim v dotiki, se mora vestno razkužiti, zlasti njegovi izmečki, posoda, stranišče. Zanalasč za slučaj kolere sestavljene posebne krajevne zdravstvene komisije morajo strogo gledati na snago cest, ulic, trgov in javnih vodnjakov, nadzirati izčiščevanje pretokov, grezišč, stranišč in gnojišč, nadzirati prenočišča, javna stanovališča itd., pa tudi zasebna stanovanja, zlasti delavska. Nadalje je ob takih časih strogo prepovedati vsakršno zbiranje večjih ljudskih množic, kakor n. pr. sejme, romanja, procesije itd., kakor tudi vojaške vaje. Ker se bacili radi oprijemljejo sadja, sočivja in perila, je uvoz takih stvari iz okuženih ali sumljivih krajev zabraniti. Mrliče, za kolero umrle, treba umiti s sublimatom in spravljati v posebne prostore; razpostavljanje mrličev in večji pogrebi so prepovedani. Manj vredno mrličevo zapuščino je požgati, ostalo pa v vroči pari ali v suhi vročini razkužiti. Zlasti pa naj zdravstvene komisije ljudstvo mirijo, ker je nepotrební strah najhujši pospeševatelj kolere. V ta namen naj priobčujejo primerne pouke in navodila.

Države, ki so med seboj v dogovoru glede boja proti koleri, si morajo neprestano natančno poročati o njenem stanju. Da se po možnosti zabrani njen prehod iz države v državo, morajo na vseh obmejnih postajah, skozi katere gre glavni promet, biti urejeni zdravstveni uradi za nadziranje potnikov in njihove prtljage. Za kolero obolele ali sumljive potnike morajo pridržati in jih nemudoma izolirati in spraviti v bolnice, njihovo prtljago pa vestno razkužiti. Seveda veljajo te varstvene odredbe samo za potnike, ki dohajajo iz okuženih ali sumljivih krajev. Perilo, stara in obnošena obleka, rabljena posteljina, cunje itd., ki prihajajo iz takih krajev, sploh ne smejo v državo. Za njihov prevoz skozi državo veljajo posebna določila. Uvoz korespondenc, tiskovin, knjig, časnikov i. sl. ni prepovedan, niti jih ni treba razkuževati. Železnične vozove treba razkužiti. — Slična določila veljajo za postaje ob plovnih rekah, za pomorska pristanišča itd.

Če se vestno izpolnjujejo vse te varstvene odredbe, se nam modernikom ni bati, da bi se kolera nevarno razširila. Koliko take odredbe zaležejo, ako se v resnici natančno izvajajo, kaže dejstvo, da je v dobro zavarovani Nemčiji v letih 1892. do 1894. za kolero umrlo samo 9000 ljudi, dočim jih je v istem času na Ruskem ugrabila kolera krog 800.000.

Bolnika, ki je zapadel azijski koleri, zdravijo zdaj s tem, da mu dajejo kalomela,¹⁾ ki s krepkim odvajanjem iz bolnikovega črevesa odganja morilne bacile, obenem pa razkužuje črevo, nadalje opijeve preparate ali salol, ki omejuje prehudo, sušečo drisko; italijanski zdravniki vlivajo v črevo mlačnega razpuščenega tanina in druge razkužujoče tekočine. Vrh tega povijajo bolnike v tople rjuhe, jih drgnejo ali mažejo z gorkim oljem; včasih koristijo tudi gorke kopeli. Proti neznosni žeji dajejo koščke ledu, proti bljuvanju in boleznim krčem v mečah brizgajo pod kožo morfija. Čim manj bolniku bije žila, tem hujših dražil mu dajejo (vina, močne kave, ledenomrzlega šampanjca) ali mu vbrižgavajo kafro ali eter. Da se mu preveč ne strja kri, mu pod kožo vbrižgavajo večje množine kuhinjske soli.

Da končno sklenemo to poglavje, dodajmo še to, da se kolera le poredko loti ljudi od 6.—20. leta, dočim kaj rada napada dojenčke in starejše ljudi. V posameznih rodbinah, v posameznih hišah oboli ponavadi samo nekaj oseb. Povprek težko oboli za kolero 2—3% prebivalstva, dočim je lahkkih slučajev kolere mnogo več.

* * *

Dandanes kolera za dobro urejeno državo izdaleka ni več tako strašna, kakor je bila svoje dni, ko še niso prav nič zanesljivega vedeli, kaj je pravzaprav, kaj jo povzroča, kaj jo raznaša in kako bi se je uspešno branili. Razumljivo je, da je kolera tedaj med prebivalstvom povzročala velikansko zbežanost in tolik strah, da je bežal, kdor je le mogel. Mnogokrat so še celo oblastva izgubila glavo, ob vso razsodnost so bili zdravniki in duhovstvo. In tako se je le premnogokrat dogodilo, da ni bilo ne zdravnika, ki bi zdravil, in ne strežnika, ki bi stregel ubogemu bolniku, prepuščenemu sebi in velikemu svojemu trpljenju, pa tudi duhovnika ne, ki bi ga tolažil. V obče treba priznati — o tem govore naši viri soglasno — da je duhovščina za hudih kolernih epidemij storila mnogo dobrega tako bolnikom kakor zaostalim sirotam. Težavnejše je izprva bilo stališče zdravnikov. Kajti prvič sami niso prav vedeli, kaj in kako bi, in drugič jih je bilo tako malo, da tudi najpožrtvovalnejši ni mogel s pridom zmagovati ogromnega posla. Vsi skupaj, z mestnimi, občinskimi, deželnimi in državnimi gosposkami vred, pa so se le premnogokrat pošteno ubadali povsem zaman, ker so se vse njihove dobro mišljene naredbe izjalavljale ob neukosti in trmi naroda. Pri nas nič manj, nego drugod. K vsemu temu pa se je pridruževalo še to, da so bila

¹⁾ Prečiščenega živega srebra.

mesta kakor vasi v zdravstvenem oziru skrajno zanemarjena. Dobre volje, te zdravstvene nedostatke odstranjati, izvečine ni manjkalo, manjkalo pa je potrebnih denarnih sredstev. Saj so bile deželne kakor državne blagajne skoro večno prazne, ker so domalega vse dohodke požirale neprestane vojne.

Najhuje je pač bilo v letih 1830. in 1831., ko je kolera prvič privedljala v Evropo.

Tista leta je namreč na Balkanu besnela rusko-turška vojna (l. 1829. mir v Jedrenu) in kakor večkrat v tistih časih, je tudi tedaj za vojsko v deželo privedljala kuga. Morila je tako grozovito, da so še l. 1831. novembra meseca v Bukareštu noč na noč vozili cele vozove mrličev iz mesta. Iz Valahije so jo koncem l. 1829. zanesli tudi v Brašov (Kronstadt) na Erdeljskem, in sicer se je bila poskrila v staro ponošeno obleko.

Na poletje l. 1831. pa se je v Moldaviji nenadoma pojavila druga bolezen, ki sicer ni bila prav nič podobna kugi, ki pa ni morila z nič manjšo neusmiljenostjo. Tako je početkom junija meseca v Jassyju požela do sto ljudi na dan, sredi istega meseca pa že do tristo oseb na dan. Preplašenost prebivalstva je bila velikanska, poročila pa, ki so prihajala iz nesrečne dežele, so še ostali svet vznemirjala do skrajnosti, in to tem bolj, ker nihče ni prav vedel, kakšna je ta šiba, s katero je bog tako neusmiljeno tepel uboge Valahe.

Slaboten žarek so v temo tega vprašanja poslala poročila iz Peterburga. Povedala so namreč, da po širni Rusiji pustoši kužna bolezen, ki se je bila že l. 1821. priklatlila do Volge in ki se imenuje Cholera morbus. Strah, tako so govorila ruska poročila, ki ga zbuja ta kruta morilka, je nepopisen. Ljudje si ne vedo pomagati. Pravijo, da je dobro, kaditi s klorovim apnom ali s tobakom, in zdaj prekajajo s temi kadili vse hiše, da bi se obvarovali groznega gosta. Ruska vlada je sicer ukrenila vse, kar bi utegnilo pomagati, vendar so bile doslej še vse njene naredbe brez uspeha, ker nihče ne ve, kaj in kako. Da, niti to še ni dognano, ali je cholera-morbus nalezljiv ali ni. Edino to je dognano, da najbolj divja med revnejšimi sloji.

In ker so se popisi bolezní, ki je morila po Valahiji, ujemali s popisi morilke po Ruskem, je bilo ugotovljeno, da v obeh državah straši in davi cholera-morbus in da menda proti njej pomaga kajenje. Drugega se ni vedelo nič. Pač, eno še; to namreč, da dela ta nepoznana morilka prečudne skoke, da se nenadoma prikaže na kraju, kjer so se je najmanj nadejali.

Med učenim svetom se je seveda takoj začel hud prepír. Vsakdo se je delal, kakor da v resnici ve kaj zanesljivega, v istini pa so vsi ti učenjaki na slepo ugbali.

Vse je kazalo, da je divji cholera-morbus svojo pot naravnal proti zapadu. Kaj čuda torej, če se je Avstrijcev polotil smrtni strah. Cesar Franc I. je sicer takoj zaukazal, da naj oblastva store vse, karkoli bi moglo avstrijske dežele in kronovine obvarovati preteče nevarnosti, toda kaj so hotela oblastva ukreniti, ko niso vedela, s kakšnim sovražnikom jim je opraviti?

Ker je na podlagi vedno zopet dohajajočih poročil o velikanskem številu žrtev, ki jih zahteva neznani cholera-morbus, jelo prevladovati mnenje, da preti avstrijski meji kugi podobna bolezen, je cesar zaukazal, da je proti preteči koleri uporabljati vse tiste varstvene naprave, ki so bile nekdanj v veljavi proti kugi. Do tega ukrepa so ga dovedle izkušnje na gališki državni meji. Ko se je namreč „pod imenom cholera-morbus znana bolezen“ koncem l. 1830. iz ruskega carstva jela bližati avstrijski meji, je bil cesar zaukazal, ob državni meji ukreniti vse, karkoli bi utegnilo neznani morilki zabraniti vstop v avstrijsko ozemlje. In res so gališka oblastva navidezno pogodila sredstva, ki so za nekaj mesecev koleri zastavila pot. Kajti na zimo je kolera pojenjala in že se je zdelo, da so jo ob avstrijski gališki meji užugali. Nastalo je prepričanje, da so kolero ubranile edinole tiste stroge obmejne odredbe. Komaj pa je prišla topla pomlad, kolera ni le začela razsajati s podvojeno silo, temveč je z drznim skokom preskočila tudi avstrijsko mejo in nenadoma začela svoj mrtvaški posel po Galiciji, kjer je kmalu kaj neljubo presenetila Levovčane. Seveda so bili vsi prepričani, da se je to moglo zgoditi le zato, ker meje niso bile zadostno zastražene in ker se sploh ni ravnalo dovolj previdno.

Zdaj je bilo treba odločnega nastopa. Da bi se z združenimi močmi ukrenilo kaj v resnici uspešnega, je cesar zaukazal, za Galicijo sestaviti posebno zdravstveno komisijo, ki naj ima v svojih rokah vso politično moč deželne vlade in vso vojaško moč generalnega poveljstva. Opremljena z različnimi specialnimi pravicami, naj ta komisija posluje na podlagi opravielnika proti kugi, o katerem hočemo podrobneje izpregovoriti kasneje. Iz previdnosti je cesar nadalje zaukazal, slične zdravstvene komisije sestaviti tudi za Erdeljsko, Ogrsko in za moravsko-šlezijijski gubernij. Vrhovno vodstvo vseh teh komisij je poveril centralni dvorni komisiji na Dunaju, katere prvomestnik je bil predsednik dvornega vojnega sveta (feldcajgmajster grof Gyulai).

Te svoje ukrepe je dal cesar razglasiti po vsej državi, hoteč prebivalstvo pomiriti. Dosegel pa je ravno nasprotno. Ljudstvo se je še bolj razburjalo, ker je bil nekdo raztrosil vest, da namreč ni nič res, da bi sploh kje bila kolera, da so

si vso povest o koleri naprosto izmislili vlada sama in pa visoki stanovi, ki bi z bajko o moreči koleri radi prikrili grozno dejstvo, da so iz gotovih vzrokov dali zastrupiti javne vodnjake, živila in pijače, da so vsa zdravila, ki jih vlada in njeni zdravniki tako toplo priporočajo, sam strup in da zdravnikom in duhovnikom ne gre za nič drugega nego za to, da bi na povelje visokih stanov in vlade s strupom odstranili vse neljubo ljudstvo. Najsi so bile te govorice še tako nesmiselne, ljudstvo jim je vendarle verjelo, kakor že v obče raje verjame lažnivemu klevetniku nego pa besedi iz modrih ust. In tako se je zgodilo, da so na Ogrskem te govorice tako razkačile ljudi, da so seljaki zgrabili za orodje in v velikih trumah navalili na plemstvo in na duhovščino. Morili so, požigali, rušili in plenili in uganjali najkručejša grozodejstva. Šele ko je vlada poslala nadnje vojaštvo in uveljavila preki sod, se ji je posrečilo, jih ugnati.

Sredi junija meseca se je kolera naenkrat pojavila tudi na Ogrskem in davila tako okrutno, da je do svojega konca (aprila 1832), torej tekom 10 mesecev v 4965 krajih po vsej Ogrski za kolero vsega skupaj zbolelo 530.339 ljudi; od teh jih je umrlo 298.541, ozdravelo 237.408, dočim jih je bilo ob imenovanem roku še bolnih 2390 oseb. Ali se bomo zdaj še čudili, če so se je ljudje prav tako bali kakor kuge?

Zanimivo je, kar nam iz tistih časov pripoveduje pismo iz Pešte. Pravi namreč: „Ko je po Pešti začela razsajati kolera, so droguisti in lekarničarji razprodali neverjetne množine najrazličnejših zdravil. Po vseh gostilnah, v gledališču, po vseh kavarnah, vinarnah in pivarnah se je govorilo samo o dveh stvareh: o koleri in sredstvih proti njej. Vsakdo je imel drugačen recept in vsakdo je bil prepričan, da ima najboljšega; ta je imel na želodec položeno blazinico z dišečimi snovmi, drugi je s sabo nosil stekleničico z vonjavami, zopet drugi je imel s sabo „tolovajskega kisa“ (Räuberessig), s katerim se je pridno mazal po obrazu; videl sem celo nekoga, ki si je bil krog telesa povezal posteljno blazino znatne velikosti, tako da so se mu kljub žalostnemu času vsi smejali. Marsikdo, ki prej vina ni pokusil, ga je zdaj popival za zdravje“ in (tako smemo nadaljevati) marsikdo, ki ga je rad pil, se ga je tiste dni še z večjim zadoščenjem dodobra navlekel, ker je imel izgovor, da vino pomaga proti koleri. Pa ne samo na Ogrskem, temveč tudi po naših krajih, kakor se to razume po sebi in kakor se bo to tudi še izpričalo.

Hudo je kolera gospodarila tudi po Galiciji: kajti od početka (od maja meseca) pa do srede novembra, ko je ugašala, je za njo obolelo 259.805 ljudi; od teh jih je umrlo 97.654, ozdravelo pa 162.083, dočim jih je ob imenovanem roku še bolnih bilo samo 68.

Čim je cesar zaznal, kako pustoši kolera po gornjem Ogrskem, je nemudoma sklical svet, ki mu je sam predsedoval in ki je sklenil te-le ukrepe: Da se po možnosti zabrani nadaljnje razširjanje kolere, naj se nemudoma poleg vojaškega kordona,¹⁾ ki je razpostavljen ob reki Soli do njenega izliva v Vislo, razpostavi še drug vojaški zdravstveni kordon, ki začeni od imenovanega kordona zasede črto ob moravski meji (da bo varoval mejo proti koleri, ki bi iz Gališke utegnila udariti na Moravsko) in dalje po črti ob meji nižjeavstrijski, notranjeavstrijski, kranjski in avstrijsko-primorski (da bo te kronovine ščitil pred kolero, ki bi utegnila priti iz Ogrske). Na vsej tej črti morajo biti na primernih krajih prirejene kolibe za kontumaciranje,²⁾ morajo biti prirejeni rasteli³⁾ in naprave za prekajevanje pisem.⁴⁾ Na ta način je varno zastražiti vso mejo proti Galiciji in Ogrski. Za ves promet iz obmejnih kronovin veljajo predpisi za varstvo proti kugi. — Nadalje je cesar zaukazal tudi za Češko, Nižjeavstrijsko, Stajersko, Koroško in Kranjsko pod predsedstvom guvernerjev (dež. predsednikov) sestaviti posebne deželne zdravstvene komisije, kakršne so tedaj že imele kronovine Gališka, Moravska, Ogrska in Erdeljska. Končno mora vsako glavno mesto imenovanih dežel sestaviti še posebno krajevno zdravstveno komisijo.

Ker smo že večkrat omenili, da je cesar zaukazal, naj se proti preteči koleri uporabljajo vse tiste varstvene naprave, ki so bile nekdanj v veljavi proti kugi, je že skrajni čas, da natančneje razložimo, kakšne so bile te naprave.

Ker se očitno pravilnik proti kugi iz l. 1770., na katerega se opirajo cesarski ukazi iz l. 1831., ni dosti razlikoval od pravilnika iz l. 1625., ki ga je izdal cesar Ferdinand II., naj tu sem postavimo, kar je o vladinih naredbah proti kugi v 18. stoletju napisal Ant. Koblar.⁵⁾

Kadar je deželi pretela kuga, so „na gotovih krajih, posebno ob deželni meji in pri večjih mestih, postavljali kolibe za kontumac. Zastrazili so mejo proti okuženi deželi z vojaki (vojaškimi zdravstvenimi kordoni). Ostro je bilo prepovedano,

¹⁾ Crta, obstoječa iz vojakov, razpostavljenih v določenih razdaljah. Njihova naloga je, stražiti načrtano mejo. Op. pis.

²⁾ Kontumaciranje obstoji in tem, da se kdo oblastveno prisili, za gotovo dobo ostati pod oblastvenim, v našem slučaju, pod zdravstvenim nadzorstvom. Op. pis.

³⁾ Rasteli [nem. Rastell iz ital. rastello = rastrello, „das Gattertor“] so bile zastražene pregrade, ki so bile kakor n. pr. dandanes naše mitnice, po mejah razpostavljene povsodi, kjer je v deželo držala cesta ali pot ali plovna voda. Kako so v rastelih poslovali in pa

⁴⁾ o prekajevanju pisem bomo izpregovorili malo niže. Op. pis.

⁵⁾ Izvestja muz. dr. za Kr. 1891, p. 45.

stopiti čez mejo po malih gorskih stezah. Zato so taka pota zasekali ali sploh napravili nehodna. Ako dotične mestne ali zemljiške gosposke tega niso izvršile, plačati so morale globe. Vse ladje na rekah, ki niso stale pod nadzorstvom, ležale so vedno na suhem. Posebno pazno so stražili vojaki pri jezovih, da niso ljudje uhajali. Vsak tujec je tedaj moral priti po glavni cesti. In koliko ceremonij je prestal, predno ga je straža pustila potovati dalje. Pri njegovem prihodu na mejo se je najprej zakuril ogenj, da je plamen švigal med njim in med stražo. Od daleč so obojni vpili, kaj da hočejo. Bolni popotniki in taki, ki so prišli iz okuženega kraja, so se zavrnili. Zdravi so se pa morali izkazati s spričevalom ali „fede“, da so nesumljivi. Potem so šli po šest tednov v kolibo za kontumac, predno so smeli iti dalje. Če je kdo v teh kolibah obolel za kugo, so ga prepeljali v 200 sežnjev oddaljeno bolnico, vsi kontumacovani so pa znova morali nastopiti svoje priprtje. Kadar je prišla pošta, obesiti je morala vsa pisma na dolgo ranto in jih tako pomoliti čez mejo deželni straži. Ta je pisma odprla in jih dobro prekadila nad brinjevim plamenom ali pa nad očetnim soparom, da je zadušila v njih kužnino, in potem ja je sama zapečatila in odposlala. Kontumac je prestalo tudi razno blago. Platno so na meji preprali in posušili. Suhe sadeže, kavo, riž itd., so presušali po šest tednov; zavitke so oprali ali pa sežgali in naredili nove. Prepovedano je bilo, prevažati kože, kožuhovino in plahte. Denar so zdrgnili, ker papirnatega še niso poznali, z milom in soljo, češ, da je denar najbolj nevarna stvar, zato, ker gre med ljudmi in se ga od potnih rok najlažje prime kuga. Še celo zaboje pušk so na meji odprli in s puškami streljali, da so razkužili cevi in potem so jih položili v nove zaboje.“

Tako so torej poslovale obmejne straže proti kugi v 18. stoletju.

Ko je l. 1831. našim mejam pretila kolera, zdravstvene mejne straže niso postopale nič drugače. Saj smo ponovno slišali o cesarjevem ukazu, da se jim je ravnati po starem opravilniku proti kugi (Pestreglement). Dodamo naj samo še nekoliko podrobnosti, ki jih posnemamo iz navodil za obmejno zdravstveno stražo na bavarsko-avstrijski meji iz l. 1831. Saj je brez dvoma, da so ista navodila vobče veljala za vse obmejne zdravstvene straže.

Bavarsko ministrstvo za notranje zadeve in finance je 24. junija 1831 glede obmejne straže proti Češki in Avstrijski določilo to-le:

„Potnikom, živini in blagu, ki prihajajo iz Rusije, iz Poljske ali iz Galicije, je prehod čez bavarsko mejo le na določenih, imenoma navedenih krajih dovoljen, pa tudi na teh

le tedaj, če se izkažejo s popolnoma veljavnimi potnimi listi ali z izpričevali, da je od tedaj, ko je oseba, živina ali blago zapustila dotični kraj, preteklo najmanj 20 dni ali pa da je na meji zgoraj imenovanih dežel prebila kvaranteno¹⁾. Kdor hoče čez mejo spraviti perje ali peresa, žimo, ščetine, lan, konopljo, surove kože in kožuhe, usnje, juhto in kožuhovino, platno, vrvi, bombaž ali druge take stvari, v katere se rad ulovi kolerni strup, mora še po vrhu z oblastvenim izpričevalom dokazati, da so vse te stvari na meji imenovanih dežel razkužili."

Na Kranjskem sta bila l. 1831. glavna rastela ali cestni pregradi na Dolenjskem, na kranjsko-hrvatski meji, in sicer pri Jesenicah in pri Metliki. Uredili so ju zaeno z vojaškim obmejnim kordonom meseca julija l. 1831. na ukaz ilirske zdravstvene komisije, ki je pod predsedstvom deželnega guvernerja imela svoj sedež v Ljubljani in je poslovala v mestni magistratni posvetovalnici. Ta dva rastela pri Jesenicah in pri Metliki sta bila velikega pomena, ker sta bila prirejena na potih, po katerih se je razvijal zelo živahen promet z žitom in s soljo. Ker je iz Hrvatske preko meje hodilo tudi mnogo živine, so pri teh pregradah priredili tudi kopeli za živino. Kdor je svoje živinče hotel spraviti čez mejo na Kranjsko, ga je moral tako globoko pognati v vodo, da je živinčetu prišla čez glavo. Šele ko ga je tako razkužil, ga je smel gnati dalje.

Videli smo, kaj vse ni smelo čez mejo na Bavarsko. Na kranjsko-hrvatski meji pa so bili v tem oziru še vse drugače strogi. Kaj se je l. 1831. brez zadržkov smelo spravljati čez mejo, razvidimo iz seznamka, ki navaja, česa ni smatrati za „struponosno“ in veleopasno: apno, balzam, bob, cimet, citrone, čebulja, češplje, čokolada, datlji, diamanti in sploh žlahtni kamni, drva, fige, fižol, gobe, jadreniki, jajca, kadilo, kamenje sploh, nagrobni kamni, mlinski kamni, kava, kemikalije, kovine, kremen, mah, marmor, maslo, surovo maslo, mast, maža, med, melone, meso, presoljeno in prekajeno, orehi, orodje in orožje vsake vrste, ostrige, panji, pipe za tobak, pločevina, prtljaga, puške, raki, ribe, sadje, semena, sir, sladkor, slama, smodnik, solata, steklo, steklenice, razni strupi, šparglji, ure, vino, vitriol, zelje, železo, žito, žganje itd. itd. — Kdor je hotel kaj plačati, je moral kovinast denar iz dalje vreči v posebno posodo, v kateri je bila razkužujoča tekočina, papirnat denar pa je moral zatakiniti v precep na koncu dolge palice in ga pomoliti čez mejo, kjer so ga lepo čedno na ročni prekajevalnici razkužili, predno je smel v deželo. — Za vse te posle ob meji ni bilo plačevati nikakih pristojbin, nasprotno je deželni guverner Josip Kamilo grof Schmidburg 4. avgusta 1831 nastavljenecem

¹⁾ Toliko kakor kontumac.

obmejnih zdravstvenih uradov pod strogo kaznijo prepovedal, sprejemati kakršnakoli darila. Strogo je bilo prepovedano, gnesti se krog teh pregrad, ker se je bilo bati, da bi se kdo v gneči ne zmuznil čez mejo, ne da bi ga bila obmejna komisija ogledala. Potujočih rokodelcev, beračev, ljudi, ki so prišli po odgonu, in pa takih, o katerih se ni dalo natančno dognati, kdo in odkod so, sploh niso puščali skozi pregrado, istotako tistih ne, ki niso mogli izkazati toliko imovine, da bi se mogli ves čas kontumaca preživljati. Take so kratkomalo zavrnili, naj se denejo, kamor hočejo. — Kdor se je hotel razgovarjati s človekom, ki je bival onstran meje, je moral k pregraji priti med 9.—12. ali pa med 2.—5. uro. Pogovarjati pa sta se morala iz tolike daljave, da sta morala dobro kričati. — Prav tako so bili za čezmejni trgovski promet določeni gotovi dnevi in pregrajski semnji. — Vsi posli ob pregraji so se smeli vršiti edinole pri belem dnevu, od jutra pa blizu do mraka. Preveč blizu pregraje ni smel, kdor od komisije ni imel v to izrecnega privoljenja. Vso korespondenco (pisma itd.) so, ko so jih prejeli na dolgi lati, preluknjali in nad ročno prekajevalnico razkužili.

Gorje tistemu, ki bi se ne pokoril strogim predpisom za obmejno poslovanje! Zapadel bi ostrim paragrafom cesarskega zakona od 21. majnika 1805. leta, ki določa, da je v okrajih, od kužne bolezni ogroženih, vsako dejanje, ki bi utegnilo kužno bolezen povzročiti ali raznesti, smatrati za težek prestopok. Zakrivi ga: 1. kdor brez dovoljenja prekorači kordon; 2. kdor se izogne kontumacu; 3. obmejni nastavljenec, ki svojih dolžnosti ne izpolnjuje vestno; 4. kdor prikriva pretečo nevarnost itd. Stražam je bilo naročeno, naj na mestu ustrelje vsakega, ki bi brez dovoljenja prekoračil kordon in se kljub trikratnemu pozivu ne hotel umakniti. Prav tako je ravnati s tistim, ki bi hotel rabiti silo. Sicer pa se tak prestopok kaznuje s hudo 5—10letno ječo. Kdor bi brez dovoljenja kordon prekoračil zgolj iz neprevidnosti, naj jih dobi s palico, povrhu pa ga je še za nekaj časa zapreti. — Obmejnega nastavljenca, ki svoje dolžnosti ne vrši dovolj vestno ali pa ki sprejema napitnine, spušča ljudi preko meje, izdaja zdravstvena izpričevala proti predpisom, zdravnik, ki se sicer zaveda, da se je pri svojem ravnanju z bolniki okužil, a se vendarle iz lastne volje ne poda v kontumac, zapade ječi od 1—10 let. Če bi se ljudstvo ob zelo nevarnem času predpisov proti kugi ne hotelo držati, je nemudoma razglasiti preki sod. Kdor po razglasitvi prekega sode hudo greši proti kužnim odredbam, tistega je ustreliti.

Kontumac je bil ponekod (v Trstu) določen na 40 dni, ponekod na 20 dni. Sčasoma so ga znižali na krajšo dobo.

Tako tedaj so ravnali ob mejah, državnih in deželnih pa tudi okrajnih, predno jih je še kolera prestopila.

Kadar pa je kolera mejo že prekoračila in se pojavila znotraj meja, je bilo, kar se razume po sebi, izpolnjevati vse drugačne zdravstvene odredbe. In sicer so se morali v okuženih krajih vse dotlej, dokler se ni izkazalo, da je kolera nekaj povsem drugega, nego je kuga, prav tako ravnati po naredbah, ki jih je bila vlada svoj čas uveljavila v obrambo proti kugi. O tem, kako se je prebivalstvo vedlo v že okuženih krajih, nam Koblar (l. c.) pripoveduje tako-le:

„Če se je prikazala kuga v mestu ali vasi, prišla je naglo straža in nihče ni smel več stopiti iz okuženega kraja in nikdo ne čez prag hiše, koder je bil na vratih narejen z apnom bel križ — znamenje, da notri že roji morilka. Zaprli so vsakega, kdor je količkaj prestopil postavo. Po sobah in ulicah se je zapovedalo pridno snažiti. Hiše so prekaljali z brinjem in po dvoriščih so kurili grmade . . . (Za verno ljudstvo) se je v lopi pred cerkvijo postavil oltar in ljudstvo je nekoliko oddaljeno bilo zbrano pod milim nebom k najsv. daritvi. Lahko se misli, kako so ljudje v taki stiski klicali na pomoč Boga in svetnike in delali slovesne obljube (kakor ob velikem potresu v Ljubljani leta 1895. — Op. pis.). Za kužne patrone so si izbrali Marijo Devico, sv. Roka, ki je sam poskusil, kaj je kuga, sv. Boštjana, sv. Barbaro, sv. Rozalijo in druge. Po raznih krajih so postavljali tem svetnikom na čast oltarje in nove cerkve . . . (tako n. pr.) v Dravljah pri Ljubljani . . . (katero so) zgradili . . . ob strašni kugi l. 1646. . . . (Čudno oblečen je bil mašnik, ko je prišel kužne previdet:) Bilo je tudi med njimi nekaj srčnih, ne boječih se smrti pri izvrševanju svojega poklica . . . A ni se čuditi, če je koga prevzel strah, da je pobegnil, kakor n. pr. motniški vikarij l. 1646., ko je videl polovico svoje fare okužene. Bila je taka plašnost (tudi kasneje ob divjanja kolere — Op. pis.) le redka izjema. Mnogo duhovnov se je radovoljno oglasilo za duhovno pastirstvo med kužnimi, dasiravno so slišali, kako smrt pobira njihove sobrate. Kadar je kuga toliko duhovnov pomorila, da se je začelo čutiti pomanjkanje, odredilo je škofijstvo, da se smejo deliti sv. zakramenti s posebnimi pripravami, ako se jih kdo hoče poslužiti. Dandanes, ko smo že pozabili, kaj je kuga, se nam komaj mogoče zdi kaj takega. A takrat so posebne okoliščine prisilile ljubljansko škofijstvo, da je razglasilo sledeče: Duhoven naj nosi, kadar gre obhajati kužnega človeka, obleko iz povoščenega platna in na glavi ima enako kapo, ki mu sega čez vrat. Zjutraj naj užije malo kruha s surovim maslom, potem kozarec sredstva zoper kugo in žličico kisa. Pri obhajilih naj mu na levi roki visi škatlica z dišavami, da se med potjo večkrat namaže; na prsih naj

nosi burzo, v levi roki pa dolgo belo palico s srebrno lunulo na koncu. Po tej palici naj pomoli bolniku od daleč sv. hostijo, vtakniviš jo v lunulo. Strežnik kužnega naj pomaga, nameriti na koncu zakrivljeno palico z lunulo do ust bolniku, ki mora biti proč obrnjen, da ne diha po ljudeh. — Cerkvenik ni nesel v roki samo zvončka, ampak tudi torbo. V njej je bila steklenica hudega kisa, s katerim je škropil po poti in posebno v kužni hiši, dalje posodo z vodo, da se je mašnik umil precej po sv. opraviilu, imel je tudi škatlo z živim ogljem, v desnici pa ugasnjeno baklo. Pred vežo kužnega bolnika je cerkvenik prižgal baklo, katero je držal ves čas duhovniku pred obrazom. Odstranili so se ljudje med spovedjo, ki je bila precej glasna, ker je mašnik stal toliko proč, da je le videl bolnika. Pri postelji premožnega kužnika so gorele še tri bakle, da je njih plamen požiral smrad in strup. Obhajali so kužne tudi tako, da so sv. hostijo položili na pateno in podali bolniku ali pa spustili v kozarec vode, katero je izpil, ali pa poslali mu jo celo v malem korporalcu, kojega so potem sežgali. Kadar je dovršil mašnik obhajilo z lunulo na palici, potegnil je lunulo skoz gorečo baklo, jo snel in nataknil srebrno bunčico ter jo pomazilil s sv. oljem. Tako je po palici bolnika mazilil, a le po eni strani života in potem, navezavši bombaža, istotako izbrisal sv. olje. Tudi tu mu je bolnikov strežnik vodil palico. Če je duhovniku bilo treba krstiti otroka, prinesli so mu ga iz kužne hiše pod milo nebo. Kadar je kdo hotel dati v hiši ali med potjo denar za sv. mašo ali za kaj drugega, povedal je od daleč, kaj da hoče, vrgel cerkveniku denar v posodo s kisom in razšli so se molče. Doma se je duhoven brž preoblekel in vrhnjo obleko prekadil nad ognjem . . .

. . . Kakor pogrebcev, nedostajalo je ob času kuge tudi strežnikov in zdravnikov. Jetnike so izpuščali, da so kužnim stregli . . . (Zdravniki! so bili tedaj le kaj na redko posejani po deželi.) . . . Navadne ljudi so zdravili mazači in brivci po svojem umu z domačimi sredstvi. (Da ob koleri ni bilo nič bolje, bomo videli kasneje. Op. pis.) Zdravniki so se branili, priti h kužnim, da so ponekod morali pripeljati vklenjene. In če so prišli, kako so bili čudno našemljeni in zavarovani, da bi ne našli kuge! Nosili so dolgo haljo iz povoščenega sukna ali platna in velike irhaste rokavice. Obraz so si zagrinjali z obrazino (larfo), ki je imela všito veliko nosnico in steklene očali. V nosnico so nadekali različnih močnih dišav, kakor: limone, melise, mete, pelina itd. Okuženih se nikdar niso dotikali z roko, ampak s palico so jih tipali in dajali ukaze. Bežalo je pred temi „kljunači“ staro in mlado že od daleč.

Pred kužnim mrličem je bežalo vse. Razširjal je tako grozen smrad, da živa duša ni mogla ostati blizu. Najeli so

brž domači kakega pogumnega moža za pogrebca. Prišel je z dolgim akom (železnim kaveljnom na dolgem drogu), da je ž njim potegnil mrliča iz hiše in ga tako tiral do jame, katero so izkopali na vrtu za bišo ali pa na bližnjem polju zunaj vasi. Mrliča je potresel z živim apnom in zagrebel. Cesarske postave, ki so branile razširjenje kuge, so bile sicer ostre, a mnogokrat jih ni bilo mōči izvesti. Za drag denar včasih ni bilo dobiti človeka, ki bi pokopal smrdljive mrliča . . . Kužna trupla so večkrat ležala nepokopana po polju in goščah, da so ja trgali psi in divje zveri, ali pa so gnila tedne in mesece po zapuščenih hišah . . . Na določenem kraju zunaj vasi so bile izkopane jame, kamor so včasih privlekli več mrličev naenkrat. Na blagoslovljenih pokopališčih, ki so ležala takrat še navadno okrog farnih cerkvâ, kužnih niso smeli pokopavati, da bi se bolezen še huje ne razširila med ljudi, prihajajoče v cerkev . . . Kadar je pretila deželna kuga, razglašali ste duhovska in deželska gosposka razne ukaze za nje odvrnitev . . . (Cerkvene oblasti so zapovedovale) molitve in sprejeme in . . . zvonjenje po vseh cerkvah z vsemi zvonovi . . . Še dandanes zvonijo ob sedmih zjutraj z velikim zvonom pri vseh cerkvah po Kranjskem (zoper kugo) . . . Cesarski patenti zoper kugo so se pričenjali z opomini k molitvi in poboljšanju . . . Ljudje naj gredo k spovedi, da se operó velikih grehov. Poleg tega je postava velevala: Ognj se prej ko mogoče od kuge napadenega in beži iz okužene hiše! Vsled tega je bil pregovor med ljudmi: Če gre kuga v deželo, kupi si par močnih čevljev in beži tako daleč, da se ti strgajo podplati. Plemenitniki so res brž pobegnili iz mest in se pozaprli po svojih gradovih, kamor niso zlepa spustili tujca. Če se je gradu bližal berač prosit milodara, streljali so nanj, da so ga odpodili. (Prav tako kakor pred kugo, bežali so ljudje tudi pred kolero in to še celo v 60. letih prošlega stoletja; ne toliko naši ljudje, kakor Italijani, pri katerih so celo zdravniki z begom trgali podplate. Op. pis.) . . . Pač jih je mnogo zapustilo grešna pota, ko je okrog in okrog trkala na vrata črna smrt, ali nekaj hudobnežev je tačas kar zdvijalo, da jih je morala svariti gosposka. Zadnje ure, so menili, morajo vtopiti v samopašnosti in pijančevanju (zlasti ob koleri, ko so jim zdravniki priporočali, naj uživajo vino, in dajali nekakšno licenco za popivanje. — Op. pis.)“

Tako Koblar.

Gosposka je spoznala, da proti kugi ni sredstva razen obrambe. Zato je določila¹⁾ posebne „provisores sanitatis“, ki so imeli po vsej vesti skrbeti za to, da se razširjenje kuge čim najbolj zabrani ali vsaj omeji. Podeljene so jim bile vse

1) Glej: Vrhovec, Die Pest in Laibach, Mittheilungen d. Mus.-Ver. 1899.

tozadevne pravice, nasprotno pa so bili tudi za vse svoje korake odgovorni. Njihov posel je bil nad vse težaven, ker se jim je bilo boriti z dokaj trmastim občinstvom, nevaren pa tudi, ker so bili vse bolj nego drugi ljudje izpostavljeni kugi. Kako so morali paziti na to, da kuga ne prestopi deželnih, okrajnih ali mestnih mej, smo že videli.

Okužene hiše so zaklenili, ključe pa spravili. Če se je bilo bati, da bi stanovalci v takih hišah vendarle poizkušali priti z ostalim svetom v dotiko, so jim hišo zagradili z visoko leseno ograjo. Da bi taki ločenci ne ginevali gladu, so jim hrano, pa tudi zdravila donašali posebni, od gosposke nastavljeni „donašalci“. Donašali so jo v posebnih košarah, ki so jih ločenci po vrveh sprejemali skozi okna. Zdravniki, donašalci, pogrebci, sploh vsi, ki so ravnali s kugo, so na svojih oblekah imeli prišite daleč vidne znake: bele velike križe na roki ali na prsih, tako, da se jih je lahko vsakdo že od daleč izognil. — Posedanje po pivnicah je bilo strogo zabranjeno. — Ker so se jih bali, so berače siloma izganjali, ravnotako krošnjarje. Prepovedano je bilo razpečavanje sadja, pobijali so mačke in pse kot nevarne širitelje kuge, odstranjevali smeti in pocestne odpadke in ostro zapovedali rejo prašičev po mestih. Pravega seveda niso zadeli z ukazom, da je vsakršno mrhovino pokopati daleč zunaj selišč ali pa jo vreči v vodo! Pa kdo je mislil tiste dni, da se kužna kal tako dobro ohranja v vodi in da je voda nevarna raznašalka kužnih bolezni!

Na tak način torej in po takšnih navodilih so se podložniki avstrijskega cesarja, kakor nekdanji njihovi predniki zoper kugo, izprva borili zoper kruto neznanko, ki je l. 1831. z ruskih planot sem prodirala globlje in globlje v osrčje avstro-ogrske države. Poznali so pač njeno taktiko, niso pa poznali njenega orožja, vedeli so, v kakšnih okoliščinah napada, da mori strahovito, da se pojavlja skokoma, da sicer ni prav isto, kar je kuga, da pa ji je, kar se tiče žalostnih učinkov, precej podobna, da je na Ruskem že nekaj časa kakor doma in da ji pravijo cholera-morbus, nihče pa tedaj ni vedel nič gotovega ne o bistvu nove morilke, ne o sredstvih proti njej. Navzlic temu je vsakdo gonil svojo; modrijanov, ki so, dasi niso vedeli ničesar, vedeli vse, je bilo na vseh koncih in krajih polno. Zlasti so se razčeperili zdravilci, ki izvečine niti niso bili izučeni zdravniki, ampak navadni mazači, kakršne je država le prerada nastavljala, ker so ji služili za male denarje. Tem se je zamalo zdelo, da bi oni o koleri ne vedeli ničesar, pa so se postavili in v svet spuščali modrosti, da bi se človek zjokal nad njimi, če bi ne bile tako smešne. Pravici na ljubo pa treba zabeležiti, da se je tiste dni tudi marsikateri zdravnik

grdo zarekel. Če je izpregovoril, ker so ga silile tedanje razmere, mu ne zamerimo, zamerimo mu pa, če je govoril zgolj iz nepoučenosti ali celo iz koristolovstva.

Kolik vtis so l. 1831. in naslednja leta napravljale vesti o koleri, nam z večšo roko opisuje dr. Florijan Sentimer¹⁾ v svoji l. 1836. izišli brošuri „Die Cholera heilbar“. Dr. Sentimer pravi: „Zaman bi v veliki knjigi svetovne zgodovine prebiral vrsto za vrsto, besedo za besedo, našel ne bi v njej zabeleženega ni enega svetovnega dogodka, ki bi bil v toliki meri razburil vse človeške slabosti in strasti in obenem človeško pamet udaril s toliko slepoto, kakor kolera. S slepoto!, da niti najbolj enostavnih, niti polovico cola od oči ležečih resnic ne vidi več. . . Vsak človek, izvzet ni niti eden, niti najzadnji pastirček ne, niti ne najzadnja kuhinjska dekla, ve za sredstvo, ki prav zagotovo z matematično zanesljivostjo pomaga, in vendar umirajo ljudje za kolero povsodi, na vseh koncih in krajih, izprva, ko se je pojavila prvič, skoro vsi, ki so za njo oboleli, pozneje pa dve tretjini ali pa vsaj večja polovica. — Po vseh družbah in razkošnih dvoranah, po vseh gostilnicah in žganjarnicah in nič manj po vseh vojašnicah stikajo z nekako razjarjenostjo ali besnostjo za vprašanjem, kakšna je pravzaprav kolera. Najsi tudi umirajo bolniki povsodi v velikem številu, vendar ne govore o ničemer drugem nego o čudnih posrečenih zdravljenjih. Ne da bi se zadovoljevali s samim besedovanjem in s postrežbo bolnikom, so celo vsi vprek začeli spisavati in priobčevati učene razprave o koleri. Da, celo krasni spol je prijel za pero in si svoje polne, nežne, v jutranjo in rožno zarjo namočene prste pomazal s tinto, samo da bi nam zdravnikom kar najprepričevalneje in čim najjasneje razložil, kaj je pravzaprav s kolero in kako je pravzaprav treba zdraviti. Z eno besedo, besedovalo se je toliko, sodilo toliko in do konca so se izčrpavale možganske sile tako zelo, da jih naposled zlasti damam za nadaljnje sodbe in pametno sklepanje ni preostalo niti za en naprstnik ne, da, niti ne za pol grana. In dandanes (l. 1836.) tudi še ni nič bolje. Ko bi že to veljalo

¹⁾ Ta dr. Florijan Sentimer je bil iz Kranja doma. Rojen krog l. 1785., je svoje študije l. 1804. dovršil na ljubljanskem liceju, l. 1805. pa je prestopil na dunajsko medicinsko fakulteto. Kasneje je študiral v Heidelbergu in prišel v Pariz, kjer se je kot polkovni zdravnik pridružil Napoleonovi „veliki armadi“, s katero je l. 1812. prišel tudi v Rusijo. Ko se je Napoleonova armada v Rusiji razbila, se je Sentimer nastanil v Moskvi, kjer se je tudi oženil. Ko je l. 1831. v Moskvi izbruhnila kolera, je bil dr. Sentimer še tam. Pravijo, da se je tedaj zelo odlikoval kot zdravilec kolere, in v Ljubljani se je raznesla vest, da je kolera v Moskvi ugrabila tudi njega. — Tako je o dr. Flor. Sentimerju na platnico omenjene brošure, ki jo hrani ljubljanski „Rudolfinum“, zapisal Karel Jerin. — Vsekakor je bil ta dr. Sentimer odličen zdravnik, o čemer priča vsaka stran njegove z veliko živahnostjo pisane brošure.

samo o ljudeh, ki z vso to stvarjo nimajo nič drugega opraviti, ki o koleri nočejo nič drugega slišati, naj bi že bilo. Toda, če celo osebe, katerim je izročeno državno zdravstvo in nadzorstvo nad nami, zdravniki, za tistega, ki jim govori o koleri, nimajo drugega nego nevoljen posmeh, potem ni čuda, če gre vse narobe.¹⁾"

Zmeda je bila vseobča. Nihče ni vedel, kaj je kolera, kaj jo povzroča, kaj jo raznaša, zdravil pa jo je vsakdo, vsakdo po svoje.

Naj govori o tem naš temperamentni dr. Sentimer sam:

"Kakor nekdanj Amoniti Molohu, tako so zdravniki izprva koleri darovali najraznoličnejših dišav in žgalnih darov: cele kupe gorečih, smrdečih kupov gnoja in plesnive slame; pa ne samo po dvoriščih, po javnih trgih, marveč tudi po hišah, da, celo v izbah samih; tako, da bi moglo potemneti solnce in da ljudje samega smradu in vonjav končno že več niso vedeli, od kod naj bi sicer še jemali navadni, za vdihavanje potrebni zrak. Profesor Lüders v Kielu je celo govoril, da bi kazalo, požigati cele gozdove in streljati s topovi, da bi se na ta način očistil in pretresel zrak in da bi iz dima od gozdov in iz smodnikovega dima nastala gosta, neprodorna stena, ki bi koleri branila dostop v kraje, katerih dotlej še ni bila dosegla."

— Ob takih predlogih upravičeno vzklika dr. Sentimer: „Povej mi, evropska kultura! kdo je neumnejši, Siamezi ali mi prosvetljeni Evropci, ki še dandanes v Genovi in Livornu n. pr. izkušamo pregnati kolero s požiganjem velikih grmad po vseh cestah in kotih in z živahnim streljanjem s puškami iz oken? Siamezi ali mi, ki potem, ko je ta kužna bolezen, kakor zmerom, pojenjala sama od sebe, vrhu vsega še s trompetami in s pavkami bobnamo v svet in se ustimo, da smo jo srečno pregnali s svojo vedo.“

Dr. Sentimer sam je menil, da zoper kolero ni posebnega zdravila in da ga nikoli ne bo, kakor ga po njegovem mnenju ni proti kugi. Pač pa bi se po njegovem prepričanju dala najti zdravilna metoda, po kateri bi sodelovalo več različnih zdravilnih sredstev in ki bi vestno uvaževala vse na bolezen vplivajoče bolnikove okoliščine. Izvor kolere se nikdar ne bo dal zamašiti, pravi, pač pa se dado ublažiti njeni pogubni učinki: le-tem treba postaviti meje, kakršne narekuje zdrava človeška pamet. Kadar je kolera že znotraj mej, jo treba izkušati premagati in za vselej pregnati nazaj preko zavarovanih mej. Pri njenem zdravljenju treba vpoštevati samo te-le tri

¹⁾ Dr. Sentimer tukaj pač ne govori samo o razmerah na Ruskem. In tudi če govori, smemo vendarle te njegove besede z vso upravičenostjo navesti kot značilne tudi za naše razmere. — To nam kaže ves tedanji položaj.

bistvene točke: 1. treba izkušati ohraniti in oživiti hitro propadajoče življenske sile obolelega; 2. treba ustaviti izmetavanja in 3. zatreti drisko. — Zavzemši proti koleri to stališče, je dr. Sentimer (l. 1836.) ustvaril povsem nov način ravnanja proti koleri, kar je za nas tem večjega pomena, ker je doktor Sentimer rodom Kranjec. To svojo novo zdravstveno metodo, s katero je stopil v nasprotje proti veliki večini tedanjih zdravnikov, pa ne samo avstrijskih, ampak zdravnikov sploh, je obširno utemeljeval v omenjeni svoji brošuri „Die Cholera heilbar“. V podrobnosti se ne bomo spuščali. Sentimer pravi, da bode dokazal, da je njegova „metoda boljša nego vse ostale, to pa zlasti zaradi tega, ker je oprta na pravo mnenje o bistvu kolere. Pa mi pri tej priči v vseh do današnjega dne izišlih predpisih, navodilih, sestavkih in spisih o koleri, v vseh svojih modrujočih besedovanjih in recenzijah pokažite tudi le samo dve ali tri vrstice, iz katerih vsebine bi se dal izvesti omenjeni moj trojni smoter zdravljenja!“ vzklika z upravičenim ponosom dr. Sentimer že l. 1836., z upravičenim ponosom, kajti kasnejša zdravstvena veda je svoje postopanje proti koleri uvedla po prav istih načelih, ki jih je izkušal uveljaviti že dr. Sentimer. Z ozirom na podrobnosti postopanja je čas seveda prinesel marsikaj novega, uspešnejšega, od Sentimerja začrtana smer pa je ostala zmagalka. Dočim je dr. Sentimer povsem pravilno gledal, kako bi omejil ozir. ustavil izmetavanje in drisko in zaviral propadanje telesnih sil, so drugi zdravniki ravnali z bolniki, obolelimi za kolero, kar nekam na slepo srečo, ne da bi se dosti trudili, ukreniti kaj takega, kar bi utegnilo omenjenim trem bistvenim pojavom ustvariti koristno protiutež. Zdravili so na kolero obolele s tem, da so jih drgnili ali jih kopali, da je šel pot od njih; dajali so jim piti leđeno mrzlo vodo in jim nastavljali pijavke, zagrebali so jih v pesek in jim navezavali vreče kuhinjske soli, ovsu, ječmena i. sl.

Naj navedem iz tistih časov nekaj istinitih primerov.

Revizor kraljevega višjega urada tridesetnikov (Oberdreißigamt) v Kašavi, Ferd. Eckmayer je l. 1831. v „Illyrisches Blatt“ poslal pisanje, v katerem kot najuspešnejše sredstvo zoper kolero priporoča krepko drgnjenje z raskavim suknom ali s krtačami. Dobro je tudi, pravi, če se v telo krepko vdrgne akvavit ali špirit in če se na stopala na nogah in med noge polože razgrete opeke, da se telo hitreje razgreje. Obenem priporoča, krog želodca in trebuha pokladati vroč močnik. Ta sredstva so po njegovem zatrdilu izborna pomagala nekemu židu iz Kolomeje. Izumili so ga baje kolomejski židje, med katerimi je po njihovem pripovedovanju kolera divjala že pred 200 leti.

Na str. 106. istega (1831.) letnika poroča „Illyrisches Blatt“, da se proti koleri menda še najbolje obnaša pitje tople vode in

na vsake tri ure 3 grane magisterii Bismuthi z dodatkom sladkorja; puščanje krvi in kalomel pa škodujeta, opij je prenevaren.

Na strani 187. istega letnika se zoper kolero toplo priporoča kurjenje s premogom, češ, ker premogovi plini varujejo vsakršne nalezljive bolezni. Da je to res, najbolje dokazuje London, kjer mnogo kurijo s premogom in kjer se nad mestom ulega tolik dim, da so v tem mestu nalezljive bolezni zelo redke, ker pač ne morejo do njega.

O dveh zelo smešnih načinih zdravljenja kolere nam poročajo „Novice“ l. 1855., in sicer so en način porabili na Ogrskem, drugega pa na Tirolskem. Ko se je namreč v trenčinskem komitatu pojavila kolera, so vaščani neke bližnje vasi do nagega slekli dva fantiča in dva dekliča; fanta so vpregli pred plug, enega dekliča pred brano, eno dekle pa je poganjalo; tako je ta dražestna družba z brano in s plugom oraje in ravnaje okrožala vas, dokler niso bili vsi vaščani za trdno prepričani, da so zdaj prav tako na dobrem, kakor so bili l. 1831., ko jim je takšno zavarovanje tudi pomagalo. — Na Tirolskem pa je neka soseska ostro zaukazala, da nihče ne sme stopiti vanjo, dokler ga niso dobro prekadili. In v resnici so vsakogar, domačina kakor tujca, prekadili do dobra in pri tem uganjali marsikatere burke.

O drugih čudnih sredstvih, ki so si jih izmislili ob poznejših kolernih epidemijah, bom govoril kasneje. L. 1831. so ljudje včasih uganili tako modre, da se je končno že njim samim zdelo preneumno in da je končno res že moral migniti neznan strupen jezik in spustiti v svet zafrkljivo, ki je to vseznalost po vsej zaslugi osmešila. Tudi naš „Illyrisches Blatt“ je l. 1831. priobčil dotični velehumoristični „Porträt eines Cholera-Präservativ-Mannes“ (podoba človeka, ki se je zavaroval proti koleri), ki naj ga tukaj podam v prevodu:

„Kdor si je preskrbel vsa varstvena sredstva proti koleri, mora hoditi našemljen tako-le: Na golem životu mora nositi kožo iz raztegljivega gumija, nad to kožo obsežen smolnat obliž, čez oboje pa mora imeti ovit vsaj 6 vatlov dolg flanelast povoj. Nad srčno jamo nosi bakren krožnik, na prsih pa vrečo toplega peska. Krog vratu ima ovit dvojen, z brinjevimi jagodami in s poprovim zrnjem napolnjen ovoj. Ušesa ima zamašena s celim kosom bombaža, nadevanega s kafro. Pod nosom mu visi stekleničica Vinaigre des quatre voleurs (dehtečega protikužnega kisa¹⁾), da more te dišave vdihavati. Pred usti ima

¹⁾ Vinaigre de quatre voleurs, pravzaprav „kis četverih roparjev“, je kemičen kis, ki dobro služi kot razkuževalno sredstvo (Räuberessig, Acetum aromaticum). Svoje čudno ime ima odtod, ker so ob kugi v Marseillu štirje možje potem ko so se bili s tem razkuževalnim sredstvom proti kugi zavarovali, ropali po stanovanjih kužnih bolnikov.

vejico kolmeža. Nad povoji, ki jih ima ovite krog života, nosi s klorovim apnom napojeno srajco, vrh nje jopič iz bombaževine, nad njim vročo opeko in vrh te „spodnje obleke“ s klorovim apnom napojen telovnik. Na golih nogah ima v kisu prekuhane nogavice iz sukanca, vrh teh s kafro nadevane volnene nogavice, pod stopalom ima z vrelo vodo napolnjene bakrene steklenice, vrh vsega pa ima obute čevlje; nad mečami mu bingljata vrča z vrelo vodo. — To spodnjo obleko mu ogrinja topla volnena, s klorom prepojena vrhnja suknja, nad katero nosi plašč iz povoščenega platna. Glavo mu pokriva prav tak klobuk. V desnem žepu nosi s sabo funt melisnega čaja in pol funta bodeče neže; v levem žepu pa funt bljuvnega korena in pol funta žajblja. Telovnikov žep mu hrani stekleničico kamilčnega olja, hlačni žep pa steklenico kafrinega etra. V klobuku nosi s sabo nekaj meric vrele ječmenove juhe; v desni roki cel brinjev grm, v levi pa celo akacijo. Za sabo vlačí na život pripasano samokolnico, na katero si je naložil 15 vatlov flanele, parni stroj za peko, žehтник, 10 krtač, 18 opek, 2 kožuha in pa sobni potrebnjak.¹⁾ Obraz mu zastira krinka iz testa iz konjske mete, v usta pa si je zatlačil $\frac{1}{4}$ funta kolmeža. Tako oborožen in opremljen je gotov, da se ga bode kolera prav zagotovo — prijela.

Kakor se smemo Slovenci upravičeno postaviti s svojim dr. Sentimerjem, tako se smemo z zadoščenjem ozreti na neznatno brošurico, ki je 1831. l. izšla pri Egerju v Ljubljani in v kateri neimenovan pisatelj v nenavadno lepi, čisti slovenščini, očitvidno gorenjsščini, Kranjcem na poljuden način daje „potrebno poduzhenje sa kméta, kako naj fam sebe in fvoje ljudi te ftrafhne bolesni obvaruje.“²⁾ V učena vprašanja glede bistva kolere se pisatelj ne spušča, ker očitvidno ne mara z lažnivo vseznalostjo govoriti o stvareh, ki jih ne ve, pač pa daje povsem modre nauke „od tega, kar moreš fšuriti, de kolere ne boš dobil“, in „od tega, kar moreš fšuriti, kadar je kolera she v' tvojim kraji, ali zhe imaš bolesen morebiti she fam“. Ne bode napak, če podamo tukaj nekaj beležk iz redke brošurice, ki se po svoji treznosti tako ugodno razlikuje od splošne žlobudravosti tistih let in je tudi v drugih ozirih zanimiva. Podajmo jih prepisane v gajico, pravopis pa naj ostane neizpremenjen.

„Vem, de ste že veliko od bolezni kolere slišali govoriti. Sej vse zdaj od nje govori, gospod in kmet, visoki in nizki, mladi in stari. Pa kdo bi tudi ne govoril, če slišimo, de je že toliko tavžent ljudi umerlo od nje, in de boizen če dalje

¹⁾ „Bequemlichkeitstuhl.“

Op. pis.

²⁾ Kolera. Potrebno etc. — V' vprathanjih in odgovorih.

35 str.

Op. pis.

bližeje prihaja. — Kakor se je bila po Ogerskim razširila, so naš ljubi Cesar hitro začeli skerbeti, tudi Krajnce in Korošce te nesreče obvarovati; zato je na Hrvaški granici veliko soldatov, ki nobenega človega ne puste skozi, kateri, kakor per kugi, ni dvajset dni na kontumaciji perderžan, zato de se za gotovo vé, de ne bo v' našo deželo bolezní zanesil. Vsa obleka, kar je ima kdo na sebi, in vse blago se očedi in očisti, de se kdo od nas od kaj taciga bolezní ne naleze.*

„Kolera je grozovitna bolezen, ki se je človek od človeka naleze, ali pa jo tudi dobi, če se tacih reči dotikuje, ktere so okužene . . . Mogoče je se je obvarovati . . . če se vse to stori, kar jo zaderži, in vse to pusti in ne sturi, kar jo perpelje, in če se človek nobene reči ne dotakne, kar je od te strašne bolezní morebiti že okuženiga . . . Od premrazenja bolezen na enkrat dobite . . . Če imate kak požirk žganja, je dobro, de ga požrete (zjutraj), preden greste iz hiše . . . posebno brinovca, pa malo dobro zapečeniga kruha . . . Žgance z gorkim mlekom smete tudi kositi¹⁾, tudi kuhan krompir, pa glejte, de ne bo še nezrel ali pa spriden in gnjil. Pa vender tudi zdraviga krompirja ne smete preveč jesti, in dobro je, de ga vselej solite. Močnika (soka, podmeta) ali kaše smete jesti kolikor hočete. Vselej pa morete ali kaj močniga ali pa kaj gorkiga kositi. Prav dobro je, če piskerc kamilčniga, melisniga ali metniga tè spijete, tega si vsak še tako reven kmet napravi . . . Kisliga zelja pa vohrovta in druge zelenjave ne smete kositi, tudi ne kisliga mleka in sadja, kar nekteri radi sturé. Vsak dan okna in duri hišne²⁾ odprite, de zdrava sapa vanjo pride . . . vežne vrata pa sprednje in zadnje, kadar je bolezen že v deželi, morete zmiraj zaperte in zapahnjene imet, de kak ptujc, ki je morebiti že bolezen dobil, v hišo ne pride . . . Dobro bi bilo, ko bi tudi na sekret ključavnico napravil . . . pred šterno prav dobriga psa perkleni . . . Vse more čedno, čisto, nič ne sme umazano biti. Vse kar prehudo diši, se more iz hiše in iz kamre, kjer spiš, spraviti; posebno ne sme biti v hiši ne sadje, ne kaka kislina, ne kaj družiga taciga . . . Tudi se ne sme mokro perilo v hiši obešati, ali kokuši in druga perutnina terpeti. Gnoj in blato spred hiše in z dvoriša pospravi; zakaj gnjiloba in hudi duh od luž je škodljivo. Luže in gnojnico morete čisto iztrebiti in posušiti, in gnoj daleč od hiše na kup zložiti . . . Kdor ima čevlje in štumfje, ali škorne (štibale), naj jih zmiraj nosi, ali če jih ne more vsak dan nositi, naj jih saj nosi, kadar je mokro vreme, ali kadar mu ni kaj dobro.³⁾ Ne le v nedeljo, ampak vsak dan se lepo in dobro

1) kositi = zajtrkovati.

2) hiša = soba.

3) Podčrtano v izvirniku.

Op. pis.

Op. pis.

Op. pis.

obujte . . . život imejte čeden; umite si večkrat cel život, ne le obraza in rok, z vodo ali pa z gorkim jesiham, to je še bolji . . . Če komu izmed vas per delu na enkrat ni dobro v životu . . . naj hitro domu gre in se v posteljo vleže . . . Ne smete jesti, kadar je kolera v deželi, temuč se varovati pinjeniga mleka, nezreliga, zeleniga sadja, ohrovta, kolorab, kumar in dinj (melon), kisliga mleka, in vsih reči, ktere so kisle in vodene, in ktere želodec prehlade. Tudi zreliga sadja morete manj jesti, kakor scer. Kjer vino raste, ne smejo veliko grojzdja jesti . . . Varujte se pa noviga vina, ki se še ni skisalo, tega smete le malo piti . . . Od vode je studenec nar bolji . . .; če pa nimate studenca, in vodo iz šterne zajemate, morete iz šterne blato iztrebiti, če je že let in dan, kar je niste trebili. Per tem je dobro, če šterno iztrebite, de dva ali tri funte soli vanjo veržete . . . Prav zdravo in dobro za kolero je pa glažek vina, posebno per jedi . . . Tode dobro zamirkajte, ljubi moji! kadar je kolera v deželi, ni nič bolj škodljiviga, kakor pijanost . . . Pijanec kolero gotovo dobi, če v deželo pride, in on le še zmiraj pije; to se je povsod vidilo, kjer je bila že kolera . . . Kdor po noči okoli hodi, kolero posebno rad dobi . . . Posebno se varujte jeze, ona nar bolj škoduje . . . Kadar je kolera tukaj, nikakor po nepotrebnim med ljudi ne hodite, tudi ne v oštarije, in sploh nikamor, kjer je veliko ljudi vkupej . . . Če je tudi bolezen že v tvoji vasi, je ne boš dobil, če se prav skerbno varuješ . . . Ne smete se nobeniga ptujiga človeka, in nobene ptuje reči po nepotrebnim dotikavati, ker je že morebiti okužena . . . Z ljudmi, kteri iz kakiga družiga kraja pridejo, morete varno ravnati, in jih ne hitro v hišo jemati . . . Za božjo voljo vas prosim, če vam je hudo, pustite precej vse delo . . . precej se vlezite v posteljo in se odenite. Vaših domačih kdo naj vam hitro da majhen piskerc gorciga kamilčniga, melisniga ali pa mētniga tē. — Tega tē morete vselej prav gorkiga vsako četert (firtelc) ure eno majhno škedelico, to je kake 3 do 4 požirke piti, za premenjo smete tudi malo vroče čiste župe vzeti . . . ob enim morete pa tudi vroče rute okoli života pokladati; v rute lahko suhe gorke otrobi, ali pa gorek pepel denete, de dalej prav gorke ostanejo. — Pot je vaša sreča . . . Pa morete 12 celih ur tako dobro odeti biti . . . in ta čas nobene kaplje merzlega piti . . . med tem pa, de tako skerbite, da bi se spotili, pošljite po zdravnika . . . De sami bolezni ne nalezete, morete bolnika precej od drugih domačih ljudi odločiti in ga morete samiga v eni kamri imeti, in naj nihče drug vanjo ne hodi, kakor le tisti, kteri mu strežejo. Ti naj mu pa neprestrašeni strežejo in naj se ne boje . . . Ti morejo gledati, de bo v kamri zmiraj čist in zdrav zrak (ljuft) . . . pa naj imajo tudi prav hud jesih per rokah, in ga v pocinjenem piskru zavreti

pusté, in ga na sred kamre na tla postavijo, de se bo kadilo iz njega. To bo zrak v kamri zmiraj zdraviga delalo . . . Pa morete tudi vso obleko, vmazano perilo, čevlje in druge reči vse iz kamre spraviti. Kar bolnik iz sebe da, morete precej pokriti in ven nesti, pa ne na sekret, ampak v globoko jamo, katero nalaš skopljite. Posodo pa, ki jo za to rabite, morete vsak dan večkrat dobro izplakniti, in zmirej na pol z vodo nalito imeti . . . Če ni treba, ne smete nikoli bolnika z golo roko prijemati, in morete tudi obraz od njegove sape in od njegove soparice preč obračati. Kadar ste per bolniku, ne smete sline požirati, ampak izpljuniti; večkrat usta z vodo izplaknite, in ruto pred nosom držite, ki je v jesih pomočena, ali pa brinje zobljite . . . tobakar naj tobak pije, kadar je per bolniku. V kamri, kjer bolnik leži, ne smete ne jesti, ne piti, pa tudi glejte, de ne bote iz tiste žlice jedli, ali iz tiste posode pili, iz ktere je bolnik pil. Kadar od bolnika pridete, si morete hitro roko in glavo z merzlo vodo z jesiham zmešano prav dobro umiti, pa usta si morete tudi izplakniti, in nos iztrebiti, in lase izčesati (skampljati) in šet pa, ali glavnik, dobro izmiti. Tudi je dobro, če se preblečete, in obleko . . . nekaj časa na veter obesite. Le dobro glejte, de v taki postelji, v kateri je kak koleren bolnik ležal, noben drug človek ne bo ležal, dokler je tako ne izčistite, kakor vam bo zdravnik povedal . . . Kar morete še sturiti . . . vam bo že tudi zdravnik povedal. Zdravnika pa morete vselej že per prvih znamenjih bolezní precej pcklicati.“

Tako torej naš brezimni gorenjski bojevnik zoper kolero. Ponatisnili smo vse glavne misli, da pokažemo, kako razumno je učil kmete v času, ko se je uganjalo toliko nesmiselnosti, in pa, ker hrani brošurica poleg kulturnih sličic obilo zlatih naukov zlasti glede snažnosti, ki bi se tudi dandanes še morala poudarjati z nič manjšo upravičenostjo. Zdravnika bo zanimalo, da pisatelj brošurice ne govori o drugih razkuževalnih sredstvih nego o vodi in kisú.

Za zboljšanje javnih zdravstvenih odnošajev se tedaj ni brigal skoroda nihče. Javne ulice so bile nesnažne, tudi po mestih, postajale so po njih luže in pretakala se je po njih gnojnica. Človeški odpadki so padali v odprte greznice, da je dehtelo daleč naokrog, in ker so bile te greznice izvečine le prav slabo izdelane, se je redka nesnaga iz njih kaj lahko razlezla po zemlji. O kanalih ni bilo govora, gnoj in smeti so pospravljali in odvažali le neredno. Če pa je bilo kje kaj kanalov, so bili tesni in tako malo nagnjeni, da se je nesnaga le slabo odtekala. Ob slabem vremenu se je često zgodilo, da se je nesnaga dvignila na ceste in trge in razširjala neznosen smrad. Za dobro pitno vodo je bilo malokje poskrbljeno. Imeli

so skupne javne vodnjake, v katere pa se je zaradi njihove slabe zgradbe le premnogokrat razlezla nesnaga iz greznic. Velik je bil smrad okrog klavnic. Klali so kar v zasebnih hišah, ne da bi bogve kako gledali na snažnost. Za zdrava stanovanja se ni skrbelo. Zlasti nižji sloji so stanovali v beznicah, kakršnih si danes še prav misliti ne moremo. Drug vrh drugoga so prebivali, mladi in stari, zakonski in samci, snaga pa jim je izvečine bila docela neznana. O kopalščih ne more biti govora.

Dočim je Francoska že l. 1802. v Parizu sestavila svoj posebni zdravstveni svet, ki je gledal na to, da so se po državi ustanovljali zdravstveni zavodi in da se je smotreno delalo na zboljšanje zdravstvenih razmer sploh, je Avstrija pač že izza razsajanja kuge imela svoje posebne zdravstvene komisije, ki so bile gubernijem (kasneje namestništvom) ter okrožnim gosposkam (kasneje okrajnim glavarstvom) dodeljene, toda te komisije so poslovale le v posebnih slučajih (kuga, kolera, legar in druge epidemije etc.) in so imele edinole navsvetovalno pravico, izvrševala pa je vse zdravstvene naredbe vlada sama. Sestajale so te komisije iz deželnega zdravstvenega poročevalca ali deželnega zdravilskega svetnika in iz 4 do 6 od vlade imenovanih prisednikov. Pravice do izvrševanja ti sveti niso imeli. Sličen zdravstveni svet je bil prideljen ministrstvu.

Očitno je torej, da je bilo v obče za zdravstvo kaj slabo poskrbljeno. Nihče se ni zmenil zanje, izvzemši, če je porazsajala ta ali ona epidemija. Pa kako naj bi v tem slučaju v resnici izdatno zalegle tudi najboljše zdravstvene naredbe, če je primanjkovalo zdravilskih zavodov, zdravnikov in potrebnega denarja. Neorganizovano zdravilstvo te dobe ni moglo in ni moglo ukreniti nič trajno uspešnega. — Mesta z lastnim statutom so pač imela po enega ali tudi po več mestnih zdravnikov, ki so jih navadno imenovali mestne fizike, bili pa so do malega tako revno plačani (prejemali so 300—400 glđ. letne plače), da so hočeš nočeš morali zane-marjati svoj fizikatski posel in si pomagati z zasebnim zdravljenjem, če so hoteli živeti. Razumljivo je, da niso mogli z vnemo delovati na zboljšanje zdravstvenih razmer dotičnega mesta in najsi bi njihove instrukcije še tako poudarjale to stran njihovega posla.

O gojenju zdravstva po kmetih se niti govoriti ne more. Zdravnike bi lahko seštel na prste, bolnice pa še laže. Po navadi so po kmetih zdravili ranocelniki, ki pa so bili kaj malo naobraženi, tako da so komaj zadoščali za prvo pomoč ponesrečencem.

Za mesto Ljubljano je strah pred kolero l. 1831. izzval prvo oblastveno zdravstveno instrukcijo, ki pa je obveljala še-le

leta 1836., ko je po Avstriji drugič zaplesala kolera: toliko časa je potreboval ta načrt, predno je mogel, prepotovavši vse višje oblastvene pisarne, postati veljaven.

Na bolje se je v Avstriji obrnilo še le l. 1850., ko se je zdravilstvo povsem preosnovalo, pravzaprav šele uredilo. Tedaj so se po pruskem zgledu tudi pri nas ustanovili stalni zdravstveni sveti, ki so imeli nalogo, poskrbeti za izboljšanje zdravstvenih odnošajev sploh. Toda o tem kasneje.

Ob takih razmerah se torej ne bomo čudili, da je vest o veliki morilki koleri tudi na Kranjskem povzročila velik strah, prav tako, kakor ga je povsodi, kjer se je pojavila kolera. Tako je n. pr. „Preussische Staatszeitung“ še l. 1835. (14. sept.) poročala iz Genove v Italiji: „Naše mesto kaže nad vse žalostno lice. Prodajalnice so zaprte, ulice so prazne. Kdor že mora na ulico, hodi s povešeno glavo, robec stiskaje pred usta, da ne bi vdihal kužnega zraka. Vsak hip naletiš na mrliče ali na umirajoče in kdor pride mimo njih, izpljune in stisne stekleničico z dišavami ali s kafró pod nos. Vendar pa nihče neče verjeti, da se kolera naleze z dotikanjem, in zato strežejo bolnikom brez strahu, pa tudi brez uspeha. Vsa zdravila so brez koristi, ozdravi le tisti, ki je krepkejši, nego je bolezen. Mnogo jih bolezen pobere tekom treh in pol ure, drugi se bore dalj časa. Ali tri četrtine obolelih jih umre. Po vseh trgih požigajo velike grmade, da bi očistili zrak, čeprav doslej še ni bilo uspehov.“ — Da slične vesti, ki so tedaj prihajale z vseh koncev, niso ravno zmanjševale strahu, je jasno.

Zdaj, ko smo obširno govorili o varstvenih odredbah, kakršne je bila zoper kolero zaukazala državna oblast, in pa o zdravilnih sredstvih, kakršne so izumljali tedanji večji ali manjši modrijani, treba, da pogledamo še to, kakšno je bilo njihovo mnenje o bistvu kolere.

Dr. Kowatsch nam v svoji zgoraj navedeni knjigi poroča, da si je večina tedanjega učenega sveta nastanek epidemij, kolere prav tako kakor kuge, izkušala tolmačiti iz takozvanih kozmiško-telurskih vplivov (vplivov neba in zemlje). Govorili so učenjaki o nekaki constitutio pestilens (o strup raznašajočem stanju), o nekem genius epidemicus (o bolezen pospešujočem činitelju) in bili mnenja, da je izbruhe epidemij v prvi vrsti pripisovati posebnemu vplivu solnca in lune, planetov, solnčnih in luninih mrkov, proti katerim se človek seveda ne more zavarovati. Šele ko se je kolera 1831. širila s toliko hitrico in morila s toliko krutostjo, so učenjaki resno začeli misliti na to, ali epidemij morda vendarle ne povzroča kdo drug nego tisti

tajnostni kozmiško-telurski vplivi, ki prav za prav niso bili nič drugega nego doneča beseda, ki pa ni odevala prav nikakega določenega pojma. In začeli so nervozno iztikati za kletim povzročiteljem, tako nervozno, da se je marsikomu ob dobri volji razbil hladni preudarek. Tako se je tedaj pojavila cela nebrojna vrsta najraznoličnejših mnenj in trditev in začel se je prepir, obsegajoč ves kulturni svet, ki se niti tedaj ni hotel prav poleči, ko je 1883 dr. Robert Koch odkril pravega povzročitelja kolere, takozvani komabacil, in ko je bakteriološka veda natančno in nepobitno dognala njegova svojstva.

Leta 1830. so o bistvu kolere in o njeni nalezljivosti vedeli tako malo, da so, kakor pripoveduje dr. Sentimer, na Ruskem 10—15 bolnikov posadili v eno in isto kad in jih kopal v eni in isti vodi. Nič jih ni motilo, da so bolniki v to vodo bljuvali, da so vanjo šli njihovi odpadki in da so skoro vsakega iz nje izvlekli na pol mrtvega. Da bi bil kdo vodo izlil, prinesel sveže pögrete, izpral kad i. t. d., nikomur ni prišlo na misel in bi dalo preveč opraviti. In, pristavlja dr. Sentimer, tako se ni godilo samo na Ruskem, temveč tudi drugod. — Dr. Sentimer sam je bil mnenja, da se kolera ne naleze tako kakor kuga, marveč z dotikanjem; zato ob dovoljni previdnosti ni nevarno, streči za kolero obolelim. Torej je Sentimer učil popolnoma prav, to pa, kakor sam zatrjuje, zato, ker se ni dal preslepiti angleškimi zdravnikom, ki so bili iz Vzhodne Indije v Evropo prinesli najneverjetnejše izmišljotine in laži o koleri. Ti angleški zdravniki so namreč trdili, da kolero razširja neka kužna plinasta snov, nekak mijazma, ki ga raznaša zrak; zato da kolero nalezemo, že samo če pridemo v bližino okuženca ali v njegovo s kužnim mijazmom prepojeno ozračje. Razume se, da je ta trditev ljudi močno oplašila in da se nihče prav ni upal v bližino bolnikovo. Od tod tudi tisti znameniti nasveti, naj se kurijo velike grmade, da se prekadi in očisti zrak, ali celo, da naj se s topovi strelja v kugonosni zrak, da se ta-le prežene. Tako je tudi dr. Hufeland l. 1831. o koleri govoril kakor o nekaki zračni bolezni in o tem, da se kolera naleze po zraku. Značilno je, kaj k temu dostavlja okrajni ranocelnik Josip Kos (Illyr. Bl. 1849). Kos pravi: „Dasi dr. Hufeland trdi, da kolero najbolj razširja zrak, dopušča vendarle tudi to misel, da se kolera poleg tega naleze tudi z neposrednim dotikanjem. Temu mnenju pa oporeka večina zdravnikov, ki trdi, da se kolera sploh ne naleze z neposrednim dotikanjem, da torej ni neposredno kontagiozna bolezen, marveč posredno kontagiozna, s posredovanjem zraka nalezljiva bolezen.“ — Torej večina zdravnikov, če smemo verjeti Kosu, je bila tedaj popolnoma napačnega mnenja! Zato ni čuda, da so bile odredbe tolikrat tako na moč nesmiselne. — V istem

smislu poroča „Ill. Bl.“ 1831. na str. 170, da kolera ne more biti neposredno, z dotikanjem nalezljiva bolezen, ker nalezljivost pri kolero ni pravilo, ampak izjema in napada „prijatelj kolerne nalezljivosti“. Skoro na to pa priobčuje isti „Ill. Blatt“ članek, ki ga je posnel iz berlinske „Theaterzeitung“ in ki ga je bil napisal „nek velezmožen, veleizkušen in visokočisljan berlinski zdravnik“, in trdi, da je „skoro z največjo gotovostjo dognano, da kolere ne povzroča in ne raznaša nikakšna v zraku skrita kužna snov (Miasma), ampak da se kolera širi z raznašanjem neke kužne, v bolniku izzorele snovi, tako da je torej kolera kužna bolezen, ki se nalezje z dotikanjem, bodisi da pride človek v dotiko z okuženim človekom ali z okuženimi predmeti. In v tem spoznanju priporoča dotični zdravnik, stanovanje škropiti s klorovim vapnom in živeti redno, zlasti ne uživati težko prebavljivega mesa. — Kako blizu je bil ta mož temu, kar je veda neovržno dognala še-le dobrih 50 let kasneje! — Da njegove dobre ideje niso bile zmagovite, kaže dejstvo, da je l. 1836. dr. Buzzorini na zboru monakovskih zdravnikov razkladal, da vzroka epidemičnih boleznih sploh in azijske kolere posebej ni iskati v ničemer drugem, nego v vplivu imponderabilij.¹⁾ Vsak pot, ko zasopemo, pride po njegovem mnenju prosta zračna elektrika in skoro neposredno dotiko s krvjo in če na njo vpliva dalj časa, podleže vitalna zmes krvi deloma kemičnemu učinkovanju elektrike, da nastane v krvi nekak kemizem, katerega influira način in množina zračne elektrike in vsled katerega nastane paraliza krvnega življenja. Ta kemizem nam razlaga patogenijo cholere-morbusa in njegove značilne pojave. Iz vsega tega pa sledi, da vse zapiranje mej i. t. d. zoper kolero nič ne more pomagati.

Iz takega učenjaškega besedovanja, ki je tiste dni preplavljalo vso čitajočo Evropo, se je dobro ponorčeval tisti pretkanec, ki je podal to-le definicijo kolere, ki jo je svojim čitateljem v veliko zabavo prinesel tudi „Illyrisches Blatt“ (1832) in ki jo hočemo v prevodu postaviti sem-le:

„Menimo, da bodemo velečastitim čitateljem neposredno in na prosto častitim čitateljem posredno storili bistveno uslugo, ako definicijo te bolezni iz spisov najbolj branih zdravnikov priobčimo v čim najkrajši, jasni obliki. Po njihovih globokomnih raziskavanjih je kolera absolutno contagiozna, na pol mijazmatična, na pol nemijazmatična, parcielno epidemična, totalno endemična, kozmiški-telurska, električno-galvanično-magnetična, siderično-infuzijorelna, tifozno-epileptična, asfikično-eksantemična, kataralno-koliška afekcija živčnega, krvnega, kožnega in črevesnega sistema sploh ali nervi vagi, nervi sym-

¹⁾ Nezaznatnih telesec brez zaznatne teže.

pathici, hrbteničnega živca ali ganglijev spodnjega telesa posebej. Po tej obsežni definiciji bo celo vsakemu lajiku lahko, tega nenaprošenega gosta ob prvem posetu z opijem ali s kalomelom, s kafro ali terpentinovim oljem, s pijavkami ali s puščanjem krvi, s slano vodo, obkladki, vročim pepelom siloma prepoditi iz telesa ali ga s krtačami, obkladki in vdrgavanjem, z vrečami, polnimi moke, ali z blazinami, polnimi zelišč, s toplimi steklenicami in mrzlo vodo ali s kolera-žganjem spodobno izkomplimentirati in ga, v slučaju da bi še hotel ostati v hiši, z ogljikom, s kisikom, s klorom ali s kafrovo paro, z octovo kislino ali dušikovim oksidulom pregnati iz nje.“ —

Prav kakor so si zastran vprašanja, kaj je kolera, kdo jo povzroča, ali je nalezljiva ali ni, in kakšna so sredstva zoper njo, zdravniki in lajiki bili hudo v laseh prva leta njenega rogoviljenja po Evropi, tako so se, kakor bomo videli, prekljali tudi kasneje. Najbolje se je pri vsem tem še godilo lekarnarjem, ki so razpečavali zdravil, kolikor so jih le imeli, in pa koleri sami, ki se za učenjaški bojni žvenket ni menila, ampak je plesala po Evropi, kakor se ji je zljubilo, in srečno priplesala tudi v Galicijo in na Ogrsko.

Vse zgoraj obširno naštete in opisane varnostne odredbe, vse mejne straže, vsi kordoni in rasteli ji niso mogli ubraniti, da ne bi drzno preskočila stavljenih ji meja in se nenadoma, kakor da je pognala iz tal ali padla z neba, pojavila tostran zastražene meje na kraju, kjer so se je najmanj nadejali. Nihče si ni vedel pomagati. Kolika zbežanost je vladala celo na cesarskem dvoru, kažejo cesarjeve naredbe tega leta, ki kmalu preklicujejo to, kar so bile šele nedavno zaukazale.

Leta 1830. je bil cesar ob galiških in nadalje ob ogrskih mejah zaukazal potegniti vojaški kordon in vobče ob mejah, od kolere ogroženih, poslovati tako, kakor da mejam preti kuga. Ker pa se je na spomlad 1831 kolera nenadoma pojavila tostran zastražene meje, je cesar, prepričan, da zoper kolero ni obrambe, zaukazal, da je vse stroge odredbe proti njej (kordone, kontumaciranje etc.) opustiti.

Javnosti ta cesarski ukrep ni bil všeč, ker si je od omenjenih odredb vendarle obetala vsaj nekoliko varstva. Zato so početkom junija 1831. l. vse razveljavljene odredbe zopet postale veljavne. Zopet so kakor za divjanja kuge zapirali in zastraževali okužene hiše in vasi in cele okraje, čim najbolj se je dalo, prekajevali in molili in varovali meje, kolera pa se je navzlic vsem stražam širila bolj in bolj. V Galiciji se je bila kolera tako hudo razpasla, da ni imelo prav nobenega smisla, v tej deželi še nadalje vzdrževati kordone. Saj je vsak hip zdaj na tem zdaj na onem koncu pre-

skočila kordon in mu za hrbtom zaplesala svoj divji ples. Zato so gališke kordone že julija meseca razpustili. — Prav takšne so bile izkušnje na Ogrskem. Tudi tukaj vse stroge odredbe, ki so nekdanj branile kugi, niso mogle ubraniti koleri, da se ne bi pasla iz komitata v komitat. — Komaj je bila kolera izbruhnila v sosednji Galiciji, so že po vsej gališko-ogrski meji potegnili kordon. Toda že 13. junija je kolera ušla preko meje na Ogrsko in izbruhnila, kjer je niso prav nič pričakovali, kajti preskočila je bila dva komitata. — Drugim kordonom se ni godilo nič bolje, tudi onim na Ruskem ne, ki jih je kolera prav tako imela za norca kakor naše. Vse zapiranje deželnih ali okrajnih ali mestnih ali vaških meja ni pomagalo nič, pač pa je povzročalo mnogo sitnosti in težav, ker je oviralo svobodni promet, in sicer, kakor je vse kazalo, brez koristi. „Vse to zapiranje,“ pravi „Illyrisches Blatt“ 1831, „je brez koristi, povsodi pa povzroča sitnosti in bedo, strah in razburjenje, razdira krvne in prijateljske vezi, ki vežejo človeka s človekom. Plašen beži otrok pred starši, beže starši pred otrokom, mož pred ženo, žena pred možem, takoj ob prvem izbruhu bolezn, bolnika pa prepuščajo brez pomoči in brez rešitve njegovi usodi. Tako marsikdo ni bil toliko žrtev bolezn, kolikor je bil žrtev kazni vrednega pritajevanja in popolnega pomanjkanja potrebne pomoči. Vse je razbito, občevanje, promet, trgovina. Zato se ni čuditi, če je prav ista javnost, ki se je bila, zapeljana, prevarana ali slabo poučena, tega zapiranja oklepala kakor rešilne bilke, na vseh koncih, kjerkoli se je pojavila moreča kolera, brez ozira na nasprotja in na nasprotujoča si naziranja glede bistva in kakovosti razsajajoče kužne bolezn, prva jasno spoznala, kje je resnica, in vse te odredbe, katere je bila preje slavila kot rešilne, zavrgla kot pogubonosne. Ta pojav se boče ponavljal povsodi, kjer se tem izkušnjam nočejo vdati, dokler je še čas, in kjer se iz pretiranega strahu trudijo, se v bran postavljati zlu, zoper čigar razširjanje vse zgoraj omenjene naredbe nič ne zaležejo, kakor je to v zadostni meri pokazala dosedanja izkušnja.“

Jasnejših besed obupanost tistih dni ni mogla najti.

Cesar Franc že več ni vedel, kaj naj začne. Rad bi pomagal, pa ni znal. Nihče mu ni vedel svetovati. Saj ni bilo nikogar, ki bi vedel, kaj naj se započne, da se grozni morilki zaustavi pot.

5. septembra 1831. l. je cesar razpustil osrednjo zdravstveno dvorno komisijo in njene posle poveril c. kr. združeni dvorni pisarni.

4. oktobra 1831 je cesar Franc, kakor piše „Laibacher Zeitung“, „v svoji modri skrbi in z ozirom na dotlejšnje iz-

kušnje, da se namreč vse zapiranje hiš in stanovanj, v katerih leže bolniki ali mrtveci za kolero, ne le prav nič ni obneslo, da sta marveč strah in zbežanost, ki se v takem slučaju ponavadi polotita zaprtih rodbin, še povečala duševno razdraženost, kar je razširjanje bolezni le še bolj pospeševalo, zaukazal, da je odslej vsakršno takšno zapiranje opustiti in da se je omejevati edinole na čim najskrbnejšo snažnost posteljnega in telesnega perila in stanovanja. Nadalje: ker kordoni zelo mnogo stanejo (koliko vojaštva je treba za njihovo vzdrževanje, koliko neštetihih stroškov!) in ker kordoni ovirajo trgovino po vsej državi, je odredil, da razen kordonov, ki že stoje, ni postaviti nobenega novega kordona več, da se je marveč omejevati na krajevne varstvene odredbe, kakršne narekuje zdrav preudarek in kakršne so se dobro odnesele.“

10. oktobra 1831. je cesar Franc iz Schönbrunna poslal najvišjemu kancelarju združene dvorne pisarne, ki je tedaj opravljala posle najvišjega zdravstvenega sveta, to-le kabinetno pisanje:

Ljubi grof Mitrowsky!

Ko je epidemična kolera pretila vdreti v Moje države, sta bila narava in način postanka in razširjanja te bolezni dvomljiva.

Zato sta Mi previdnost in preudarnost kakor tudi skrb za zdravje Mojih zvestih podanikov velela, uporabiti vsa tista sredstva, ki so se v prejšnjih mnogoletnih izkušnjah zoper najnevarnejšo vseh nalezljivih bolezni izkazala kot dobra, in zato smo uveljavili predpise opravičnika zoper kugo.

Toda navzlic izpolnjevanju teh predpisov se je kužna bolezen (kolera) širila nevzdržema in proti njej uveljavljene naredbe in naprave so imele za posledico škode, ki so očitno celo dosti pogubnejše nego sila, ki jo je povzročila bolezen. Razširjale so bojazen in strah in plašile duhove.

Zlasti pa je zapiranje v nevarnost stavilo zdravje v zaprtih krajih, uporabljene čete pogostoma izročalo obolenju in pospeševalo bolezen, katero naj bi zaviralo.

Strah pred nevarnostjo okuženja, ki so ga vse te naredbe povzročale in podžigale, je mnoge bolnike spravil ob potrebno postrežbo in je oviral medsebojno pomoč, rešilno oskrbo. Končno so te odredbe ovirale trgovino in promet kakor tudi obrtno gibanje, izpodkopavale so blagostanje posameznikov in zdravim odtegovalle doslejšnjo pridobnino.

Zato sem predpise opravičnika proti kugi v Svojih državah v vseh na kolero nanašajoših se poslih sklenil razveljaviti in obenem zaukazati, da je z ozirom na kolero ravnati po predpisih, veljavnih zoper epidemično nalezljivo bolezen.

Opirajoč se uprav na one izkušnje, ukazujem nadalje, da je vse še obstoječe zdravstvene kordone, stoječe ob mejah posameznih sosednih pokrajin Moje države, razpustiti.

Edinole ob meji onih južnih pokrajin monarhije, katerih izvoz in trgovina je v neposredni zvezi s sosedno italijansko državo in s pomorskimi lukami, naj še vnaprej začasno stoji zdravstveni kordon, in sicer naj ostane zaradi posebnih razmer in ozirov na pomorsko trgovino in na doslej v italijanskih sosednjih državah še vedno vladajoče mnenje in bojazen glede narave in načina razširjanja kolere. S tem kordonom se želim izogniti možnosti, da bi različne italijanske prijateljske sosednje države posamič zapirale meje, in želim vzdržati z njimi promet in važno pomorsko trgovino z inozemstvom motenja in prekinjenja obvarovati dotlej, da na izkušnje oprto mnenje o postanku in razširjanju epidemične kolere zadobi splošnejšo veljavo. Iz prav teh vzrokov sem tudi zaukazal, carinski kordon tostran Trsta kakor tudi onega v ostali svobodni krajini Primorske in Dalmacije preustrojiti v zdravstveni kordon.

Da pa se promet v ravnokar omenjenih odnošajih kolikor mogoče olajša, sem sklenil, da se kontumačna doba za potnike in za blago na vseh zatvornih postajah proti inozemstvu kakor tudi ob kordonih, po domačem ozemlju znotraj meja postavljenih, kolikor jih še stoji, zniža na dobo petih dni. Samo za lombardsko-beneško kraljevino in za Primorje se kontumačna doba začasno določa na deset dni.

. . . . Schönbrunn, 10. oktobra 1831.

Franc.

To cesarjevo pismo je za nas velezanimivo, kajti kaže nam, da se je na cesarskem dvoru mnenje o bistvu kolere bistveno izpremenilo. Spoznali so, da je kolera vse kaj drugega nego kuga in da torej ne kaže, proti koleri uporabljati varstvenih odredb, ki so svoj čas veljale zoper kugo. Pravega sicer tudi sedaj še niso mogli vedeti, vedeli so le, da je kolera brez dvoma nalezljiva bolezen, da zapiranje ne pomaga in da je snažnost najboljše varstveno sredstvo proti njej. To naziranje je moralo tedaj vladati po vsej Avstroogrski, v kolikor je bila prosvetljena, saj smo videli, kako so odpravo strogih naredeb proti kugi zahtevali vsepovsod prebivalci sami. Ni pa to naziranje moglo na površje v Italiji. Italijani, o katerih bomo še večkrat slišali, da se niso držali prepogumno, so se radikalnih protikužnih naredeb držali s krčevitim strahom in se nikakor niso dali prepričati, da so v zmoti.

S tem pismom je torej cesar Franc odpravil vse na predpise zoper kugo opirajoče se naredbe in naprave, znotraj meja svojih držav odpravil kordone in zaukazal, da se je odsihmal z ozirom na kolero ravnati po predpisih zoper epidemično nalezljive bolezni sploh.

Da vsaj nekoliko razumemo obupno splašenost, ki je tedaj vladala po Avstriji, naj navedemo nekaj števil.

Kako je kolera 1831. divjala po Galiciji in po Ogrskem, smo že povedali.

Na Dunaju, kjer je kolera izbruhnila koncem avgusta meseca, je v mestu in predmestjih tekom 4½ meseca (31. VIII. do 15. XII., ko je pojenjala) za kolero obolelo 4058 ljudi; od teh jih je umrlo 2059 (torej dobra polovica!), ozdravelo 1941, ostali pa so bili ob sklepu poročil še v zdravniški oskrbi. — V Pragi je do 5. januarja 1832. na koleri obelelo 1064 ljudi; od teh jih je umrlo 495 (torej nekaj manj ko polovica), ozdravelo 285, v oskrbi pa jih je takrat bilo še 284.

Glasom navedene cesarske naredbe z dne 10. oktobra 1831 je torej odslej proti koleri bilo postopati po predpisih zoper epidemične nalezljive bolezni, ne več po predpisih zoper kugo.

Ti predpisi zoper epidemično nalezljive bolezni, ki datirajo iz leta 1806. in ki so jih takoj priobčili in prebivalstvu države v spomin poklicali vsi avstrijski vladni listi, se v prevodu glase takole:

„Normative z dne 27. februarja 1806 glede ravnanja ob epidemično nalezljivih, zlasti tifoznih boleznih.

1. Sedaj čez večji del Evrope več ali manj razširjeno bolezen¹⁾ povzroča ponajveč že tako dolgo trajajoče vlažno, mokro in celo pozimi tako malo mrzlo vreme. Dogodki v vojski²⁾ seveda tudi znatno pospešujejo njen razvoj in njeno razširjanje.

2. Bolezen potemtakem ni nova, marveč smo jo že videli, kako se je vedno pojavljala ob sličnem dolgo trajajočem neugodnem vremenu in v sličnih okoliščinah. Tudi smemo, ker je letni čas že toliko napredoval in ker že nastopa boljše vreme, zanesljivo upati, da nam bode Bog to bolezen kmalu popolnoma odvezel.

3. Da se pred to boleznijo zavarujemo, ni treba nikakšnih zdravil. Še prav zelo škodovalo bi, če bi si kdo dal puščati kri ali če bi zdrav jemal trebušna in čistilna sredstva ali druga hvalisana zdravila, da bi se te bolezni obvaroval.

4. Treba biti vedrega duha in trdno treba zaupati v Boga; pri tem pa treba živeti redno, opravljati svoje posle, ogibati se nezmernosti v jedi in pijači in vsakršne razbrzdanosti, najvestneje treba paziti na snažnost stanovanja, obleke, večkrat treba menjati perilo. Vsaj enkrat, še boljše po dvakrat na dan odpri okna svojega stanovanja, in sicer med 10. in 4. uro. To odpiranje je tem potrebnejše, čim manjša je soba, čim nižje leži in čim več ljudi biva v njej. Izogibaj se uživanja nezdravih

¹⁾ Namreč legar, ki je 1806. l. divjal po Evropi in ki je izzval pričujoče zdravstveno navodilo. — Z ozirom na legar imajo ti predpisi veljavo menda še danes.

²⁾ 1806. l. Napoleonska vojna.

in pokvarjenih jestvin. Tem je prištevati skoro vse jestvine, katere si za navzočnosti vojnega sovražnika zakopal ali jih skril na zatohel kraj. Če so popolnoma skvarjene, jih uniči, če pa niso, jih moraš, predno jih zaužiješ, razpoložiti na suh, solnčnat kraj in jih večkrat obrniti, da jih zračni pih izboljša in napravi manj škodljive. Zlasti se tudi varuj prehlajenja in ne zamudi, če se čutiš bolnega, takoj stopiti k zdravniku po pomoč.

5. Iz vsega tega je pač razvidno, da tistim, ki so živeli redno in pametno, ni treba prav nič premeniti načina življenja, ker bi si sicer utegnili škodovati.

6. Če se pripeti, da kdo v rodbini oboli, treba obolelega, če le mogoče, spraviti v posebno, prostorno sobo. K njemu naj hodijo samo tisti, ki mu strežejo.

7. S podvojeno pozornostjo treba skrbeti za čistoto bolnikove sobe in postelje. Vsak dan po enkrat ali večkrat treba eno okno odpreti tako, da zračni pih ne more do bolnika. Bolnikove izmečke (otrebke) treba vedno takoj odstraniti iz sobe. Bolnikovo perilo in njegovo posteljno perilo treba večkrat izmenjati s poprej zadostno pogretim, svežim perilom, to pa tako oprezno, da se bolnik pri tem ne prehladi.

8. Ako bolnik ozdravi ali če umre, ne sme njegovega perila, njegove obleke in posteljne oprave uporabljati nihče, dokler ni skrbno oprano in očiščeno in dokler ni obleka, ki se ne da izprati, nekaj tednov visela na zračnem prepihu.

9. Slamo, na kateri je bolnik ležal, treba sežgati na prostem, v sobi pa, v kateri je bil bolnik, morajo okna in vrata nekaj dni biti odprta.

10. Prav tako treba ravnati, če so bili v hiši nastanjeni vojaki, zlasti še, če so bili bolni. Slamo, na kateri so ležali zdravi vojaki, je uporabljati edinole za pognojitev,¹⁾ ono pa, na kateri so ležali bolniki, je pod milim nebom sežgati.“

Tako torej.

Kolika razlika med prejšnjimi strogimi naredbami in temi skoro docela modernimi navodili!

Sicer pa, kakor bomo videli, ni ostalo pri teh ponižnih odredbah, marveč so jih sčasoma sledile še druge, bistvu kolere vse bolj primerne. Ta navodila so bila naperjena v prvi vrsti proti legarju, čigar žalostne učinke so tedaj dobro poznali. Proti koleri so jih uveljavljali zgolj zaradi tega, ker niso vedeli boljših sredstev.

Tako je bilo tisto leto po Avstriji; tako so se odločujoči moške kretali proti koleri, — končno treba vendar že pogledati, kaj so tisto leto počeli pri nas na Kranjskem.

¹⁾ Tudi za to bi se ne smela uporabljati!

Utegnil bi kdo očitati, da smo z naslovom svoje razprave pravzaprav edinole to obljubili, da bomo pripovedovali, kako je bilo v Kranjski, ko je nadnjo prihrumela kolera, zdaj pa govorimo o vsem mogočem.

Proti takemu očitku bi postavili mnenje, da ne more škodovati, če ob tej priliki povemo še kaj drugega, kar se tiče našega predmeta, čeprav leži nekako zunaj začrtanega ožjega okvira, zlasti ker utegne v teh dodatkih kaliti marsikatero poučno zrno. Naposled pričujoče razprave ni smatrati zgolj za zgodovinsko pripoveden, ampak tudi za zdravstveno poučen spis, ki naj marsikomu da nekaj koristnih migljajev za priliko, katere si ne želimo. Kolera se zadnja leta drži v Evropi tako trdovratno in se plazi krog naših domačih meja tako vztrajno, da ni izključeno, da se ne poslovi, dokler ni posetila tudi nas.

* * *

Najsi je kolera 1831. l. še tako hudo gospodarila po Galiciji, Moravski, Nižjem Avstrijskem, Ogrskem in sosednjem Hrvaškem, na Kranjsko je tega leta ni bilo. „Illyrisches Blatt“ iz l. 1832. piše (p. 175), da se je „usodi zdelo, tem krajinam z imenovano boleznijo prizanesti“ in da „se sme upati, da jim bode prizanašala tudi zanaprej“. Žal, to upanje se ni izpolnilo, kajti poslej se je, kakor pravi dr. Keesbacher,¹⁾ prav vsaka v srednji Evropi izbruhla kolerna epidemija dotaknila tudi Ljubljane, seveda tudi večjega dela Kranjske.

Toda kdo je mogel vedeti, ali pride kolera na Kranjsko ali je ne bo? Od njenih grozodejstev prestrašena gosposka, državna kakor deželna in občinska, se je odločila, da za vsak slučaj že vnaprej ukrene vse, da se „Ilirska provincija“ kar najbolje zavaruje proti preteči nevarnosti.

Osrednja vlada je že mnogo prej, predno se je kolera, ki je tedaj morila in strašila po Hrvaškem, približala mejam, za provincijo Ilirijo ustanovila posebno vrhovno deželno zdravstveno komisijo. Poslovati je začela ta komisija dne 12. julija 1831. l., predsedoval ji je deželni guverner Josip Kamilo baron Schmidburg, protomedicus (vrhovni zdravnik) pa je bil gubernialni svetnik Johann Schneditz.

Tej deželni in vrhovni zdravstveni komisiji (Gubernial-Sanitäts-Commission) so bile podrejene številne okrožne zdravstvene komisije (Distrikts- S. C.), ki so svoj okoliš zopet delile v manjša okrožja. Tako n. pr. je c. kr. ljubljanski okrožni urad s cirkularjem z dne 23. avgusta 1831, ki ga priobčujemo, ker je zanimivo, videti razmerje med številom zdravnikov in rano-

¹⁾ Die öffentlichen Gesundheitsfragen der Stadt Laibach, Separatabdruck aus der „Laibacher-Zeitung“ 1880, p. 21. Op. pis.

celnikov, ljubljansko okrožje razdelil tako-le: Glavne občine okolica ljubljanska, Črnuče, Zalog, Dobrunje, Bokavce in Šent Vid, so se pridobile okrajnemu ranocelniku Ivanu Hočevanju v Ljubljani; glavne občine Medvode, Smlednik in Vodice ranocelniku Josipu Steinmetzu v Medvodah; glavni občini Brest in Želumlje ranocelniku Karlu Pintarju na Studencu pri Igu; glavne občine Križ, Mengeš in Kapljasvas ranocelniku Matiji Košci na Klancu; glavni občini Šmartno in Motnik okrajnemu ranocelniku Ivanu Mucku v Kamniku; glavni občini Krumperk in Dolsko ranocelniku Josipu Ahčinu v Dolskem; glavna občina Moravče ranocelniku Jakobu Zalokarju (Sallocher) v Moravčah; glavni občini Lukovica in Št. Ožbolt okrajnemu ranocelniku Mihaelu Taboretu v Prevojah; glavne občine Ponovič, Kandrše in Zagorje okrajnemu ranocelniku Urbanu Tratniku (Trattnig) na Vačah; glavni občini Loka in Stara Loka ranocelniku Josipu Grbcu (Gerbetz) v Loki; glavne občine Poljane, Trata in Stara Oslica okrajnemu ranocelniku Antonu Grbcu (Gerbetz) v Poljanah; glavne občine Sorica, Železniki in Selce ranocelniku Luki Kadivcu (Kadiuz) v Železnikih; glavni občini Kranj in Naklo okrajnemu ranocelniku Luki Pircu (Perz) v Kranju; glavne občine Cerklje, Šenčur in Dvor okrajnemu ranocelniku Francu Ahčinu (Achtschin) v Velesovem; glavni občini Trzič in Loka okrajnemu ranocelniku Ivanu Einwalterju v Trziču; glavne občine Radovljica, Begunje in Bled ranocelniku Lovrencu Schauppu v Radovljici; glavni občini Kropa in Kamna Gorica okrajnemu ranocelniku Lovrencu Pogačniku (Pogatschnig) v Kropi; glavno občino Bistrica okrajnemu ranocelniku Ivanu Kilarju (Küller) v Bistrici in glavni občini Jesenice in Kranjska Gora okrajnemu ranocelniku Pavlu Galoviču (Gallovich) na Jesenicah. Teh devetnajst distriktov so spojili v štiri glavne sekcije, katerih prva, sestojeca iz okrajev okolica ljubljanska, Ig in Smlednik, je bila v vrhovno zdravstveno vodstvo dodeljena okrajnemu zdravniku drju. Pobru v Ljubljani, druga (Krumperg-Ponovič-Brdo-Mekinje) distriktnemu zdravniku drju. Lašanu (Laschan), začasno njegovemu namestniku drju. Pretnarju (Prettner) v Kamniku, tretja (Loka-Velesovo) distriktnemu zdravniku drju. pl. Nagyju v Kranju in četrta (Radovljica-Bled-Bela Peč) distriktnemu zdravniku drju. Papežu (Papesch) v Radovljici. — Na sličen način je bila razdeljena ostala dežela. Vidi se, da je deželna gosposka kranjska mogla v boj zoper kolero poslati le malo zdravnikov, pač pa razmeroma precejšnje, seveda vedno še izdaleka ne zadostujoče število ranocelnikov.

Poleg okrožnih zdravstvenih komisij, katerih je bilo vsega vkup 19 in katerih vsaka se je delila v štiri glavne sekcije, so po večjih krajih na deželi poslovale krajevne zdravstvene komisije.

Krajevne komisije so od 17. julija nadalje poslovale v Postojni, v Idriji, v Vipavi, v Senožečah, v Planini, na Vrhniki, v mestih Kamnik, Kranj, Loka, Radovljica, v trgih Trzič, Gornji in Spodnji Železniki, v Kropi, v Kamni Gorici, v Jesenicah-Savi, v Moravčah itd.,¹⁾ v katere je vsaka občina odposlala po dva zastopnika.

Stolno mesto Ljubljana je seveda imelo svojo posebno zdravstveno komisijo, ki je uradovala v mestni hiši v magistratni posvetovalnici in začela poslovati 20. julija.

Sestavljena je bila takole: načeloval ji je okrožni glavar, c. kr. gubernijalni svetnik Josip Fluck; člana sta bila Anton pl. Frankenfeld, c. kr. prvi okrožni komisar, kot načelnikov namestnik, in dr. Anton Pober kot c. kr. okrožni zdravnik. Prisedniki komisije so bili c. kr. svetnik in župan ljubljanski Ivan Nep. Hradecky, magistratni svetnik Bernard Klobus, mestni sodnik Gašper Kanduč (Kandutsch) in občinski svetovalci. Stalni aktuar je bil Anton Perko. Izredni člani komisije so bili c. kr. korar, tehant in stolni župnik Andrej Albrecht, šentjakobski župnik Zlatoust Pohlín (Pochlin), župnik predmestne fare Marijinega oznanjenja Felicijan Rant, župnik predmestne fare šentpetske Ivan Benedičič in župnik predmestne fare trnove Franc Barlič.

Slične komisije so poslovale drugod. Tako n. pr. je kamniški zdravstveni komisiji načeloval okrajni komisar Alojzij Erazem Murgel, njegov namestnik je bil mestni blagajničar in upravitelj bolnišnice Franc Avarnig, prisedovali pa so mestni župnik in tehant Ivan Prelesnik, distriktnega zdravnika namestnik dr. Pretnar in mestni sodnik Vrban Čerin. — V Kranju je bil načelnik zdravstvene komisije okrajni komisar Ivan Nep. Elsner, nadomestoval ga je graščak Mihael vitez Pagliaruzzi, prisedniki pa so bili mestni župnik, tehant in častni korar Avguštin Sluga, distriktni zdravnik dr. Ludovik pl. Nagy in mestni sodnik Josip Škarja (Skaria). — Trziška komisija je sestajala iz okrajnega pristava Ivana Pogačnika kot načelnika in župnika Ivana Zalokarja (Salohar), ranocelnika Ivana Einwalterja in višjega sodnika Josipa Peharca kot prisednikov. — V Loki je zdravstveni komisiji predsedoval okrajni komisar Matija Dekleva, nadomestoval ga je c. kr. komornik Franc baron Wolkenberg, prisedniki so bili mestni župnik in tehant Leopold Janežič, ranocelnik Josip Grbec (Gerbetz) starejši in mestni sodnik Maks Cebal (Zeball). Komisiji za Zgornje in Spodnje Železnike je predsedoval višji sodnik in rudničar Globočnik, prisedniki so bili župnik Blaž Kersnik, ranocelnik Luka Kadivec in rudničar Andrej Varl. — Radovljiške ko-

¹⁾ Nadrobnejše glej „Laib. Zeitg.“, uradna priloga k 1. sept. 1831.

misije načelnik je bil c. kr. komornik Vincenc grof Thurn, njegov namestnik pa okrajni komisar Mihael Rieger. Prisedovali so farni vikar Kancijan Stibelc, distriktni zdravnik dr. Franc Papež in trgovec Josip Šporn. — Komisiji za Kropo in Kamno Gorico je predsedoval rudničar in višji sodnik Franc Šolar (Schuller), prisednika pa sta bila župnik Jernej Uršič (Urschitz) in ranocelnik Lovrenc Pogačnik. — Komisijo za Jesenice, Savo in Plavž je vodil graščak Franc Kos, nadomestoval ga je okrajni komisar Luka Zupan, prisedniki so bili župnik in bivši tehant Ignac Jugovic, ranocelnik Pavel Galovič (Gallovitsch) in višji sodnik Luka Kerstein. — Moravški komisiji je načeloval graščak Josip Žurbi (Schurbi), prisedovali pa so župnik in tehant Andrej Jeras, ranocelnik Jakob Zalokar (Sallocher) in višji sodnik Andrej Brvar (Berwar). — Poleg navedenih oseb sta v vsakem kraju zdravstveni komisiji pripada še po dva občinska odbornika. Okrajni komisarji, ki niso bili imenovani za predsednika tamošnje zdravstvene komisije, so imeli nalogo, da se nemudoma pouče o vseh ukrepih komisije in da so ji v vsakem slučaju nemudoma na pomoč.

Te zdravstvene komisije, ki so sestajale iz državnih, okrajnih, krajnih ali občinskih zastopnikov ter enega zdravnika in enega ranocelnika, so takoj od početka imele vse polno dela, kajti izvečine jim je bilo poskrbeti prav za vse. Saj ni bilo ne bolnic, ne primernih krajev, kamor bi v sili spravljali bolnike, niti ni bilo dovoljnega števila zdravnikov, niti ranocelnikov. Za to, da bi bila občina zdravstveno urejena, ni bilo poskrbljeno skoro prav nikjer, niti ne v stolnem mestu Ljubljani. Ljudstvo, pažnje na zdravstvenost nevajeno, se ni dalo poučiti in se za ukrepe teh zdravstvenih komisij ni hotelo dosti zmeniti. Pa saj smo o tem že o priliki govorili. Z eno besedo: zdravstvene razmere so bile v obče tako mizerne, da ni čuda, če je po vsej deželi med lajiki, kakor med zdravniki zavladal velik strah, da se Kranjska zaradi zanemarjenih odnošajev ne bode mogla ubraniti kolere.

Odprtih in razdrapanih greznic te komisije prav tako niso mogle odpraviti čez noč, kakor niso mogle čez noč poskrbeti za zdravo pitno vodo, za kanalizacijo ali za zdrava stanovanja. Zato so morale svoje delo omejevati na laže in hipno izvedljive naredbe, ki so pri vladajočih odnošajih seveda morale ostati več ali manj le akademske vrednosti. Izdajale so vedno in vedno zopet zdravstvene oklice in poučne letake, kako se je varovati „bljuvodriske iz jutrovih dežel“.

Ker so ta navodila prav zanimiva, naj podam tukaj izvadek (izvleček) iz letaka, ki je datiran z dne 11. junija 1831 in podpisan od guvernerja Schmidburga in protomedika Scheditza ter ponatisnjen v uradnem listu Ljubljancanke (14. VII. 31.)

Zanimivo je, da je ta letak izšel v nemškem in slovenskem jeziku, kakor napoveduje „Laibacher Zeitung“ v svojem inseratu: „In der Egerschen Buchhandlung in der Spitalgasse Nr. 267 ist za haben: Currende des k. k. illyrischen Guberniums zu Laibach Nr. 16842. Die Belehrung über die (!) Cholera Morbus betreffend in deutscher und krainerischer Sprache, Preis 4 Kr. C. M.“. Žal, da slovenskega izvirnika nismo mogli najti. Pri istem Egerju je istega leta izšlo že zgorej omenjeno „Poduzhenje sa kmeta“, čigar vodilne misli so z vladnim ietakom bistveno sorodne.

Ta letak torej pravi, da divja po nekaterih komitatih Ogrske azijska kolera in da je c. kr. osrednja zdravstvena dvorna komisija zaukazala, meje proti kraljevini Ogrski in k njej pripadajočim provincijam zapreti. Potem popisuje kolero, kako se pojavlja, kako se razvija i. t. d., povsem pravilno, kakor smo jo tudi mi že popisali uvodoma. V drugem poglavju govori o tem, da treba na vsak način zabraniti dotiko med zdravimi in za kolero obolelimi. Bolnike treba ločiti po vseh onih predpisih, ki veljajajo proti kugi. Kontumačne naprave morajo zoper začetni poslovati v vsem obsegu in v vsem obsegu je izpolnjevati vse znane stroge varstvene predpise, ki veljajo zoper kugo. — Spomniti se je treba, da je cesar početkom prvega kolernega navala vsem svojim deželam zaukazal, se ravnati po predpisih zoper kugo, in da je ta ukaz šele kasneje razveljavil. — V tretjem poglavju govori o skrbi za splošne zdravstvene razmere prebivalstva, zlasti pa za zdravje tistih, ki pridejo z obolelimi v kakršnokoli dotiko. Varovati se je prepaha in prehlajenja, „vsaj dvakrat na dan treba bolniško sobo s kisovo paro ali, kar je še bolje, s klorovimi parami prekaditi, ali pa jo dvakrat na dan z razpuščenim klorovim vapnom poškopiti.“ Nikdar naj zdravniki, ranocelniki, duhovniki in bolniški strežniki svojih poslov ne opravljajo s teščim želodcem, ne da bi bili popreje zaužili kaj opojnega. Kolikor mogoče naj se varujejo, vdihavati bolnika obdajajoči ali iz njega izdihavani zrak, ker se zdi, da ni nič manj nevaren okuževalec kakor bolnikova izločila. Tudi naj si vsakdo, predno gre v bolniško sobo, roke umije s kisom, s sabo pa naj vzame stekleničico z razpuščenim klorovim vapnom ali hudim (tudi aromatičnim) kisom, da se z njim omoči krog nosu ali da ga duha. Usta naj si izpere z razredčenim kisom, kolonjsko ali drugo vonjivo vodo. Po končani bolniški viziti se mora preobleči, obleko pa vestno prekaditi. Prav tako oprezni morajo biti grobokopi, ki se morajo po možnosti izogniti vsakršni dotiki s kužnim mrličem. Anatomično raztelesenje se sme vršiti samo s skrajno opreznostjo, in sicer le potem, ko je ves mrlič, zlasti pa odprto črevesje, z razpuščenim klorovim vapnom oškropljeno ali omočeno. —

Da se uniči miazma odnosno kužna snov, treba ravnati natančno tako, kakor se je ravnalo s kugo. Ravnati se je po (zgoraj že navedenih) navodilih, kako treba čistiti vse, karkoli je v neposredni ali posredni dotiki z bolnikom ali kar prihaja iz sumljive strani. Da se zabrani razširjanje kolere, treba vse okužene in vse sumljive osebe strogo ločiti in zavarovati po že zadostno opisanih predpisih. Zabraniti je vsakršno odvzemanje ali odpošiljanje nerazkuženih predmetov, paziti je na to, da nihče ne spi pod milim nebom ali hodi bos, ne je surovega sadja, ne uživa piva ali kvasu (Quaß) v preveliki meri i. t. d. i. t. d.

Seveda se zdravstvene komisije niso omejevale zgolj na objavljane takih varnostnih predpisov, marveč so z vso možno strogostjo morale paziti, da so se v istini tudi izvrševali. To pa je bila kaj težavna naloga, kajti dežela je bila v zdravstvenem oziru tako zanemarjena, da se je le premnogokrat dobra volja razbila ob nepremostljivih nedostatkih. Da bi se le-tem vsaj nekoliko odpomoglo, je deželna gubernijalna vlada ponovno pozvala prebivalstvo, naj po zgledu Dunajčanov z radovoljnimi darili v denarju ali v porabnem blagu priskoči praznim državnim blagajnicam na pomoč, da se bo vsaj za silo preskrbelo, česar treba za varstvene kakor tudi za zdraviliške naprave.

In prebivalstvo se je temu vabilu odzvalo z veliko, hvale vredno vnamo. Dajalo je, karkoli je moglo: denarja, kruha, poljskih pridelkov, stole, mize, postelje, posteljne oprave za zasilne bolnice in za ubožce, mila, soli, lonce, posodo, vsega v obili meri. Kranjski stanovi so zdravstveni oblasti brezplačno dali na razpolaganje svoj grad Podturn pri Ljubljani (sedaj takozv. Tivolski Grad), naj v njem nastani reveže, ki bi vsled kolere zapadli bedi. Poleg tega so ji darovali znaten znesek 1000 gld. v prehranjevanje nadložnih. — Ribniški graščak Josip Rudež je iz svojih obsežnih gozdov brezplačno prepustil ves les, kolikor ga treba za napravo 15 čardakov¹⁾ ob sanitetnem kordonu. Knez Auersperg je prav tako daroval les za napravo čardakov ob poljanskem sanitetnem kordonu na Kočevskem. — Šneberški grad je iz lastnega oskrbel napravo čardakov ob postojnskem sanitetnem kordonu. — Občinski zastop občine ljubljanska okolica je na lasten trošek prevzel oskrbo bolnikov in pa onih, ki bi vsled kolere prišli v bedo. Kajti tudi na te je bilo treba misliti. Saj se je neredko zgodilo, da je kolera iz hiše pobrala najboljše moči, nedoraslim otročičem uropala starše, onemoglim staršem ugrabila edino oporo, delavne sinove, in zaostale pahnila v največjo bedo. — Ljubljanski lekarnarji so sklenili, da bodo, če izbruhne kolera, tako

¹⁾ Čardak (Csartaque) se je v hrvatski Vojaški Granici imenovala deloma iz kamenja, deloma iz lesa zgrajena stražarska koča. Op. pis.

za Ljubljano kakor tudi za ljubljansko okolico zdravila prodajali za polovično navadno ceno. Isto se je sklenilo za postojnski okraj. — Nabiralo se je po vsej deželi in ljudje so, kakor pričajo v Ljubljančanki objavljeni izkazi, dajali radi in obilo. Zlasti mnogo zaslug si je z nabiranjem prostovoljnih darov stekla domača duhovščina, ki je celo raz prižnice ljudstvo v nemala k delu milosrčnosti in — samoobrambe. Tako je bilo po darežljivosti prebivalstva kolikor toliko preskrbljeno za vse slučaje.

Kakor pa je nedostajalo gmotnih in praktičnih sredstev za obrambo in za morebitno zdravljenje kolere ter za oskrbo od kolere nesrečno prizadetih, — država je imela na drugem koncu toliko troškov v iste svrhe, da za Kranjsko pri najboljši volji ni mogla dosti storiti —, tako je nedostajalo zdravnikov in strežnikov.

Zdravniki so bili tedaj tako na redko posejani, da je na vsakega prišlo tako obsežno zdravstveno okrožje, da pri najboljši volji ne bi mogel zmagati vsega dela, tudi če bi imel sto rok, sto oči in sto jezikov, ki bi s potrebno zavestno odločnostjo ukazovali, česar treba. In končno se od okrožnega zdravnika za 400 gld. letne plače res ne sme in ne more zahtevati čudežev. Zato ne smemo zameriti, če je marsikje šlo kaj narobe, če se strogi in dobro zamišljeni zdravstveni predpisi niso izvajali tako točno, kakor bi se bili morali, tem manj, ker se jim je ljudstvo le nerado uklanjalo in jih vršilo samo tako dolgo, dokler ga je kdo nadziral in priganjal, sicer pa se jih je izogibalo in delalo „po svoji pameti“.

Ranocelniki, ki premnogokrat niti izšolani niso bili, nikakor niso mogli biti zanesljiva opora zdravnikom. To je povsem razumljivo in zato se gospoda zdravniki čez nje gotovo niso pritoževali iz konkurenčne zavisti.

Bolniških strežnikov je pomanjkovalo celo v mestih, kaj šele na kmetih! Da bi si jih vsaj za Ljubljano nekaj vzgojili, je dr. Napreth vsak četrtek in vsako nedeljo od 4.—5. popoldne brezplačno predaval v starem licejskem poslopju, in sicer ob četrtnih nemški, ob nedeljah pa slovenski, in jim po končanem strežniškem tečaju dajal veljavna strežniška izpričevala.

Ker tudi za bolnice nista dovolj poskrbeli ne država ne dežela, so skrbeli zanje zasebniki. Kjer ni bilo posebnih bolnic, so napravili zasilne bolnice ali pa najeli primerne prostore. Stanarino so pokrivali iz zasebnih prispevkov, za opravo, prehrano in vso oskrbo so skrbeli zasebni dobrotniki.

Tako torej se je 1831. l. ilirska provinca po predpisih zoper kugo oboroževala na boj zoper kolero.

Oboroževala pa se ni samo na znotraj, ampak si je tudi zastražila svoje meje po tistem načinu, ki smo ga zgoraj opisali, ko smo govorili o obmejnih stražah proti kugi.

Ker je najhujša nevarnost pretila od hrvatske strani, je oblast že 14. julija ob hrvatski meji razpostavila vojaški obmejni kordon, v dolenskih Jesenicah in pri Metliki pa je napravila glavna rastela, ki ju je otvorila 31. avgusta. Kako se je ob teh rastelih postopalo, smo že zgoraj opisali.

Pripravila pa je kordone tudi za notranjščino dežele. Če bi bila sila, bi vsaka občina morala svojo mejo zavarovati s sličnim kordonom in sličnimi varstvenimi napravami. Kolera bi se bila morala boriti za vsako ped zemlje posebej, korak za korakom zadevajoč na novo branečo trdnjavo.

Sčasoma pa se je, kakor smo videli, osrednja dunajska vlada preverila, da vsi kordoni in ves tisti strogi in dragi protikužni aparat proti koleri ne zaleže, in tako so tudi ilirsko obmejno zdravstveno stražo ob hrvatski meji razpustili. Razšla se je 26. septembra 1831. l. ob šestih zvečer. Ob mejo postavljene kolibe so potem razdrli, les pa na dražbi razprodali. Obveljali pa so še predpisi glede potnih listov: vsakdo, kdor je hotel črez mejo, se je moral s policijskim potnim listom izkazati, da prihaja iz nesumljivega kraja. Sicer pa je bil odslej promet neoviran.

Končno naj mimogrede omenimo, da je tiste dni življenje bilo precej ceneno: 1 funt govejega mesa je stal 6½ kr., 1 mernik pšenice pa 3½ gld.

Ilirska provinca je bila torej po svojih močeh pripravljena, kolere pa na vso srečo tega leta ni bilo na Kranjsko. Ljudstvo si je globoko oddahnilo, ko so listi majnika meseca 1832. leta prinesli vest, da je kolera po avstroogrskih krajinah pojenjala, in je hitro pozabilo strah, v katerem je pravkar še trepetalo, pozabilo tako temeljito, da niti njemu niti oblastim ni prišlo na misel, v miru odpraviti kričeče nedostatke, ki so se bili pokazali ob obrambnih pripravah prošlega leta, in poskrbeti za temeljito izboljšanje zanemarjenih zdravstvenih razmer.

* * *

Tako se je zgodilo, da se razmere do drugega navala kolere l. 1836. niso bistveno izpremenile. Sicer je strah iz l. 1831. povzročil, da se je tedaj v Ljubljani prvič izdalo uradno navodilo mestnemu zdravstvenemu osebju, toda uveljavila so se ta nevodila še le l. 1836., ko se je kolera v divjem plesu zasukala v deželo: dotlej so oblasti potrditev teh navodil z vso malomarnostjo zavlačevale, brezskrbno zaklepajoč jih v predale svojih uradnih miz, dokler ni prišla sila. Ta magi-

stratna navodila so natančno določala, kakšne zdravstvene posle imata opravljati mestna fizika, izmed katerih je vsakemu bil odločen poseben del mesta. Ljubljana takrat ni bilo veliko mesto, štela je manj nego 20.000 prebivalcev, tako da je torej vsak mestni fizik imel nadzirati in oskrbovati nekako 10.000 oseb. Paziti sta morala na vse, karkoli je v dotiki z zdravstvom, po možnosti pospeševati zdravstvene naprave in odpravljati, kar je bilo opasnega ali kvarljivega. Umevno je, da ta dva moža nista mogla opraviti bogve koliko, tem manj, ker sta bila vsled slabe plače, kakor pravi dr. Kowatsch v svoji že omenjeni knjigi, prisiljena, skrbeti za svojo zasebno prakso, tako da jima ni preostajalo časa, ki bi ga mogla uspešno posvečevati zdravstvenim razmeram njima določenega mestnega okrožja. Da se v mestu, v katerem ni bilo kanalizacije, ampak se je vsa nesnaga stekala v greznice, ki so ponajveč bile v uprav mizernem stanju, v mestu, ki ni bilo preskrbljeno z dobro zavarovano, zdravo pitno vodo, v mestu končno, v katerem so mesarji klali kar doma po hišah, da se je nesnaga stekala na cesto in da se je smrad od vseh strani dvigal v megleni vlažni zrak, ni dalo dosti dobrega ukreniti, je jasno.

Na deželi pa so zdravstvene razmere ostale prav tako zanemarjene, kakršne so bile prej.

L. 1836. so na Kranjsko zanesli kolero iz Italije prihajajoči avstrijski vojaki.

Vojaštvo je že od nekdanj najnevarnejši razširjevalec kužnih bolezni. „Če vojaška truma,“ pravi dr. Melzer, „v kateri se je razpasla kolera, premeni svoje taborišče, slede novi izbruhi te bolezni v časovnem in v krajevnem oziru natančno njenemu gibanju. Bolezen koraka po isti cesti dalje, po kateri hodi vojna truma, ustavlja se na istih mestih in ob istem času kakor truma, ki po svojem potu razsipava bolezensko seme kakor sejalec žitno seme po polju. Po hišah, v katerih se je truma ustavila, zapušča bolezen in smrt, da se odtod razpase mnogo milj na široko, držeč se od vojne trume začrtane poti. Zbole ljudje, ki jim poprej niti najmanj ni bilo slabo in ki bivajo v hišah, v katerih se ne preje ne pozneje ni zglasila kolera, zbole nenadoma potem, ko so nedavno poprej prišli v dotiko z okuženci. Vse to so dejstva, ki morajo tudi najbolj zakrknjenega nasprotnika prepričati, da je kolera bolezen, ki se naleze z dotikanjem.“

K poslednjim Melzerjevim besedam bi bilo opomniti, da si še 1856. leta, ko je izšla njegova knjiga „Die asiatische Brechruhr“, zdravniki kakor lajki niso bili edini, jeli kolera v resnici nalezljiva bolezen ali ne, in če je nalezljiva, dali se naleze edinole z neposrednim dotikanjem ali jo, kakor kugo,

raznaša zrak. Pa to sporno vprašanje je ostalo tudi kasneje še nerešeno, dokler ni dr. Koch odkril pravega povzročevalca kolere. Zato je ves učeni in neučeni svet imel najprostejšo priliko, prodajati modrost po svoji pameti. Tako je 1836. leta Franc grof Hohenwart, hoteč pomagati svojim kranjskim od kolere trpinčenim sodeželanom, izdal tiskan letak „Vorschläge zur Heilung der wüthenden Cholera-Anfälle“, v katerem je kot najzanesljivejše sredstvo proti koleri priporočal laško olje, sok limon, lipov čaj in melise.

Spremljala je kolera vojaštvo tudi še preko kranjskih meja in zanesla smrt in bedo, jok in stok preko Koroške, Štajerske in Avstrijske noter na cesarski Dunaj.

Po Kranjskem se je kolera razširjala s strašno hitrico. Zadrževala ni, kakor pravi uradni letak ilirskega gubernija, samo po ljubljanskem mestu in ljubljanskih predmestjih, temveč z morečo roko posegla tudi v druge kraje ilirskega ozemlja, na vse konce se šireč z nasilnostjo, ki zbuja strahoto.

Ni čuda, kajti razmere kakor podnebje so bile zanjo več ko ugodne. Zdelo se je, da je majnik, sicer toli radostno pozdravljani pomlajevalec vse narave, za to leto prevzel ravno nasprotno vlogo. Od svojega početka ni prinašal drugega nego nalive in vetrovno vreme, planine pa je prav do vznožja odel v belo sneženo odejo. Na Gorenjskem je še 11. maja po dolinah zapadel nov sneg. Z drugo polovico junija meseca pa je nenadoma nastopila neznosna soparna vročina in iz zemlje, z vlago prepojene, dvigala nezdrave pare.

C. kr. ilirski gubernij je dne 2. julija izdal uradni letak, Currende, obrazložil neugodnost vremenskih vplivov in po nam že znanem načinu klical v spomin, kako se je treba v teh nevarnih časih ravnati. Guverner je bil Josip Kamilo baron Schmidburg.

Najprej se je kolera pojavila v Ljubljani. Dr. Vesel pravi: „Sie war zuerst in der Hauptstadt Laibach bedeutend ausgebrochen.“ Dr. Vesel je bil tedaj mestni zdravnik v Ljubljani in je imel v oskrbi poseben okoliš. Ko pa je drugi mestni zdravnik, dr. Soklič, nenadoma obolel za kolero, je moral dr. Vesel oskrbovati tudi še sosedni mestni okoliš. Dela je bilo čez glavo, kajti kolera je tisto leto po Ljubljani kaj hudo gospodarila in dan za dnem pod zemljo spravila povprečno po 5—7 oseb, včasih tudi več, vsaj še enkrat toliko pa jih je obolelo. Kakor ve povedati gospod zdravnik Tomic, je kolera 1836. l. po Ljubljani povzročila tolik strah, da je gosposka prepovedala, zvoniti mrličem, da bi se prebivalstvo preveč ne vznemirjalo. V eni sami noči je na Starem Trgu na štev. 158 umrlo devet oseb. — Izbruhnila je, kolikor se da izslediti iz uradnega lista, ki pa se je na-

tančnim podatkom vedno previdno izogibal, v prvi polovici junija meseca in tlačila in morila do konca avgusta. Opustošenje je moralo biti veliko, kajti uradni list sam piše dne 16. julija: „Epidemija, ki se je že pred več nego štirimi tedni nastanila v mestnem zidovju ljubljanskem, toliko rodbin spravila v strah in žalost, pobrala tako ogromno število žrtev, je sedaj z božjo pomočjo polegla. Slučajev obolenja je čim dalje manj in število smrtnih slučajev se omejuje na čim manjše zneske. Razmere pa so bedne: koliko hišnih gospodarjev je ugrabila kruta morilka, koliko ljudi je zaradi nje prišlo ob svoj kruh, uboštvo in reva vladata na vseh koncih.“ Zato se vlada obrača do milosrčnih duš, naj pomagajo v teh stiskah, kakor so pomagali svoje dni, kajti beda da je tolika, da se vlada vidi primorano, prositi milih darov. — Koliko oseb je tiste hude dni za kolero umrlo, nismo mogli dognati, kajti uradni list je beležil nenatančno in kot vzrok smrti pri nekaterih označil drisko, pri drugih koliko, pri tretjih zopet kolero, brez dvoma zato, da bi pravo stanje prikril in prebivalstvo nekoliko pomiril. Prav iz istega vzroka „Laibacher Zeitung“ tudi ni priobčevala poročil o gibanju kolere po kmetih. Umirali pa so vojaki in civilisti. Ne bodemo se motili, ako zabeležimo, da je tega leta kolera samo v Ljubljani pobrala krog 300 vojaških in civilnih oseb in da jih je približno isto število okrevalo, vsega vkup torej na koleri obolelo 6—700 oseb, torej v istini neprijetno visoko število za mesto, ki je štelo jedva 20.000 prebivalcev.

Pohvalno je omeniti, da se te je tudi to pot ljubljansko prebivalstvo izkazalo dobrosrčno in darežljivo, ko je bolnikom preskrbovalo zdravila in zdravniško postrežbo in z juho in mesom in dobrim vinom brezplačno oskrbovalo bolnike kakor tudi vsled kolere bedi zapadle someščane. Ljudje so dajali radi in razmeroma obilno, kakor to s hvaležnim zadoščenjem beleži uradni list.

Kolera pa tega leta ni zadivjala samo po Ljubljani, kjer je bila glavna vojaška bolnica, iz katere je nedvomno izšla, ampak se je pasla ob vseh potih, po katerih je hodilo okuženo, iz Italije vračajoče se vojaštvo. Vojaštvo jo je zaneslo na Notranjsko, vojaštvo jo je zaneslo na Gorenjsko; globoko na Dolenjsko pa to pot ni zašla. Da se je vojaštvo tiste dni moralo premikati peš, je znano, saj o Južni železnici tedaj še ni bilo ne duha ne sluha.

Kronika postojnske fare ima zabeleženo, da se je 1836. l. in sicer 6. junija v Postojni nenadoma „prvič pojavila tam dotlej povsem neznana, pač pa v časopisju mnogo preresetana bolezen, cholera morbus, pred katero vse trépeti. Proti poldnevu 6. junija je namreč v Postojno dospel drugi bataljon

Rothkirch pešpolka št. 12, ki se je iz Italije vračal v Galicijo. Komaj so bili vojake nastanili, je kolera hipoma tri može izraelitskega veroizpovedanja napadla s toliko silo, da so v nekoliko urah izdihnili. Ta vsem nepričakovani dogodek je povzročil splošen strah in grozo, ki sta bila toliko, da so občutljivi ljudje (sentimentale Individuen) že ob samem pogledu na koleri zapadle mrtvece oboleli in da so jih morali spraviti v postelje. Nekateri od teh so tudi umrli." No, to poročilo pač pretirava, kajti od samega strahu ti ljudje gotovo niso umrli, pač pa so bržčas vsled neprevidnosti prišli z okuženci v dotiko in tako na povsem naraven način morali zapasti isti morilki, ki je bila one nesrečnike položila na mrtvaški oder. — Bolezen se je hitro razširila in hudo zagospodarila. V mesecu juniju jih je pomorila 12, v juliju 47, v avgustu 12, v septembru 20, in v oktobru do 27. t. m., ko se je morilka upokojila, pa še toliko, da je ves ta čas od 2232 prebivalcev, kolikor jih je tedaj štela postojnska župnija, pobrala 95 oseb. Od teh jih je na trg Postojno odpadlo 75, na občino Veliki Otok 9, na Zalog 9, na Staro Vas 2. — Ako primerjamo zgoraj navedena števila s številom v Ljubljani za kolero umrlih, treba reči, da je kolera v postojnski župniji pobirala z veliko krutostjo. Saj jih je moralo gotovo še enkrat toliko oboleti. Po končanem delu se je kolera od Postojne poslovila, da se zopet zgledi v nesrečnem 1849. letu.

V bližnji Slavini jih je od 23. junija pa do 10. julija z večjo ali manjšo silo napadla več nego 150, umrle pa so, glasom uradnega lista, samo 3 osebe, med njimi ena ženska, katere se je kolera baje na polju sredi dela lotila s toliko nasilnostjo, da je revica morala pri priči umreti.

Po stranpotih je potem kolera zašla na Turjak, v ribniški in kočevski okraj in tam, kakor pripoveduje dr. Vesel, hudo pustošila.

V Ribnici je že po osmih dneh pobrala edinega tamšnjega zdravilca, okrajnega ranocelnika, tako da se je moral dr. Vesel, ki so ga bili tja dol poslali, „skozi več dni in noči brez vsake druge zdravniške pomoči sam boriti proti epidemiji, ki se je prav takrat vzpenjala na vrhunec". Zanesla jo je v te okraje in v Ribnico stotnija pešpolka št. 17. Hohenlohe, ki je pod poveljstvom nadporočnika Stadlerja prišla v Ribnico, kjer je bila nastanjena v nekakšni začasni vojašnici (Quasi-Caserne). Bolezen se je širila z veliko hitricjo in zahtevala mnogo žrtev. Vojaškega zdravnika ni bilo nobenega, zato je moral vse posle opravljati dr. Vesel sam. Moštvo je bilo po Veselovem poročilu vse obupano, ljudstvo pa nič manj preplašeno. — Hudo je obžalovati, da je iz arhiva deželnega muzeja neznano kam izginit dr. Veselov rokopis, v katerem je

zbral podatke o gibanju kolere na Kranjskem od njenega prvega pojava pa do okrog leta 1855.

Z vojaštvom je kolera tega leta zašla tudi na Gorenjsko, bržčas na mnoge kraje, zanesljivo se nam to poroča le o Kranju in o Železnikih.

V Železnikih se je mudila dolgo časa, v Kranju pa je, kakor poročajo „Novice“, celo storila čudež. V občie se namreč po staroznanem pregovoru žganjar takrat preobrne, kadar se v jamo zvrne. V Kranju pa je kolera vendarle izpreobrnila nekoga, ne da bi se bil zvrnil v jamo. Tam je namreč „eden najhujših žganjarjev H., čeravno hudo zbolel, (koleri) srečno pete odnesel, pa, — kar nikdar sicer ne pomnimo — od tistihmal se je tudi tako spokoril, da se ni ne kapljice žganja več dotaknil in potem še več let živel.“

Državna oblast je bila vsled velikih človeških žrtev, ki jih je kolera terjala na vseh koncih, vznemirjena. Storila pa ni bogve kaj. Omejevala se je na papirnate znane zdravstvene odredbe, kaj več pa ni mogla storiti, ker ji je zaradi znanih skrajno neugodnih denarnih razmer nedostajalo potrebnih denarnih sredstev. Končno tudi ni mogla vedeti, kako naj si pomaga. Saj si zdravniki sami niso bili na jasnem, kaj začeti, kako se koleri uspešno postaviti po robu. Bolnic graditi država ni mogla, ni bilo denarja, tudi je vsakdo upal, da se nepozvani gost nenadoma poslovi, kakor je nepozvan nenadoma prišel. Iz istih razlogov država ni nameščala večjega števila zdravnikov, pač pa je v okužene kraje po možnosti pošiljala nalašč proti epidemiji najete, le začasno v državni službi stoječe zdravnike.

Te nevzdržljive razmere so nam pač najboljši tolmač dejstva, kako to, da je kolera tista leta zahtevala toliko žrtev, dočim bi sedaj, ko so razmere vse drugače urejene, po trdnem mnenju veščakov v naših krajih nikdar več ne mogla grabiti s toliko neugnanostjo. To odločno mnenje je vsekakor dobrodošla tolažba nam, ki v trenutku še ne vemo, kaj nam nakloni prihodnost.

* * *

Potem ko si je bila l. 1836. prelepo naša Kranjsko domovino dodobra ogledala in se po njenih zelenih livadah do sita napasla, je nemirna naša popotnica krenila v druge kraje, druga mesta, skoro bi rekli, hvala Bogu, ko ne bi bližnjega ljubili kakor samega sebe, in se domačila po širni Rusiji.

L. 1847. pa so se ji morali nenadoma zbuditi spomini na prelepo Kranjsko deželo in tedaj jo je ošvrknila z enim samim pogledom in že je padla žrtev: 18. septembra so imeli v Ljubljani za kolero umrlega mrliča. Zopet je njen pogled

švrknil v druge kraje, spomini na prelepo Kranjsko deželo pa so ostali in neodoljivo, neblagoslavljanu domotožje jo je privedlo čez dve leti nazaj v pisani kranjski svet.

* * *

Leto 1849.

Tega in naslednjega leta so Rusi taborili na Ogrskem, ki je bilo torišče znanih prekucij izza 1848. leta. Z Rusi je kolera prišla na Ogrsko, od tod pa na Dunaj. Pojavila se je v Monakovem in se utaborila ob spodnji Donavi, odkoder jo je čez nekaj let ona groze polna vojna med Rusi in Turki, (od l. 1854–56), ki so se je udeleževale zapadne evropske sile, Francija, Anglija in Sardinija, zanesla med vojaštvo in med mornarico teh držav in jo raznesla po vsej Evropi in preko njenih meja v Azijo, Afriko in Ameriko.

Leta 1848. so se v Gorenji Italiji uprli Italijani. Treba je bilo vodstva genialnega feldmaršala Radeckega, da se je Avstrijem posrečilo ugnati sardinskega kralja Karla Alberta, zopet zavzeti lombardsko-beneško kraljestvo in izsiliti mir.

V takšnih nemirnih časih je bila država prisiljena, neprestano premikati svoje vojaške čete. In ker se je bila tako v Italiji kakor na Ogrskem in Gališkem med vojaštvom pojavila kolera, kaj čuda, če je z vojaštvom zašla tudi na Kranjsko, ki je bilo najvažnejše prehodišče selečih se vojaških trum. Vse te čete so se vsaj za nekaj časa ustavljale v Ljubljani, ki je bila začetek in konec tedaj še ne docela zgrajene železniške proge Dunaj-Trst. Proga od Dunaja je tedaj segala samo do Ljubljane. Stoprav 16. septembra meseca 1849. l. so bili namreč ob prisotnosti nadvojvode Albrehta, sina junaškega zmagovalca aspernskega, v Ljubljani slovesno otvorili od Celja do kranjske prestolice segajoči najnovejši del proge, ki so ga bili zgradili v dveh oddelkih: del od Celja do Zidanega Mostu so dovršili l. 1844., tehniški težavnejši oddelek Zidani Most-Ljubljana pa so zgradili v letih 1845 do 1849. — Po tej novo zgrajeni progji torej so od severa prihajajoče vojne trume z vlaki dospevale v Ljubljano, da odtod peš nadaljujejo svojo pot v Italijo, nasprotno so iz Italije do Ljubljane peš prikorakale čete, ki naj bi jih „črni vrag“ jadrno potegnil na sever.

Dokler ni bilo vojaških prehodov, ni bilo kolere. Ko pa so se koncem poletja in na jesen jeli množiti vojaški prehodi, se je kranjskemu prebivalstvu, pred vsem pa Ljubljančanom, z vso svojo gnusno vsiljivostjo prisnudila nebodijetrebna kolera.

Tako smo 1849. l. doživeli nenavadni slučaj, da se kolera ni pojavila ob vlažnotopli pomladi, marveč šele v poznem po-

letju, tako da do zime, ki ji je s svojim mrazom kmalu odvzela vse veselje do bolj razposajenega rajanja in jo razmeroma hitro iztisnila iz dežele, ni imela preveč časa na razpolaganje.

Sicer se je bila že sredi junija po Ljubljani raznesla plašna vest, da sta v bolnici dve osebi umrli za kolero. Toda ta novica je bila neosnovana, kajti dotičnika nista obolela na azijski, marveč na takozvani domači koleri (cholera nostras), ki ni niti na pol tako nevarna kakor njena azijska sestra. „Novice“ so to neosnovano vest sicer energično zavrnila, pa modro dostavile, da se lahko še oglasi, ker se je že v več deželah prikazala.

To prorokovanje ni bilo brez podlage, kajti iz Italije so neprestano prihajale vznemirjajoče vesti. Tako pišejo „Novice“ z dne 1. avgusta t. l.: „Ravno zvemo žalostno novico, de se je na Laškim v več mestih, posebno pa v Veroni, Padovi in Trebižu v naši armadi tako hudo kolera začela, da je en sam dan 70 vojakov umrlo.“

Početkom julija je počila vest, ki se je tudi kasneje rada ponavljala, da je kolera ob železniški progi s Štajerkega sem že prodrla do Zaloga in da hudo mori med železniškimi delavci. Tem vestem nasproti je deželno predsedstvo kranjsko konstatiralo, da se ob vsej progi Zidani Most-Ljubljana, ki so jo tedaj še gradili, ni pojavil niti en sumljiv slučaj, pač pa da delavci češče obole za grižo. Od 1. do 7. avgusta pa so med železniškimi delavci vendarle že imeli devet kolera-bolnikov, od katerih jih je troje kmalu umrlo, tako da se je 1849. l. kolera na kranjskem ozemlju najprej pojavila med delavstvom, gradečim južnoželezniško progo Zidani Most-Ljubljana. Bržčas so jo tja zanesli vojaki, prihajajoči iz vstaške Italije. Vendar je bila kolera izprva v svojih zahtevah tako skromna, da do konca avgusta že v nobenem okraju ni bila epidemična, ampak se je pojavljala le v posamičnih slučajih. Kajti v vsej tej razmeroma dolgi dobi je v okrajih Zalog, ljubljanska okolica in Kočevje, v katerih se je bila pojavila, v celem izmed 99 za kolero obolelih umrlo samo 50, dočim je ostalih 49 ozdravelo, v postojnskem okrožju pa jih je v okrajih Logatec in Postojna od 11. septembra, ko se je v teh okrajih prvič v tem letu pojavila, pa do 24. septembra posamič za kolero zbolelo 31, od katerih jih je umrlo 9, 10 ozdravelo, 12 pa jih je preko tega roka ostala bolnih.

Čeprav se je kolera 1849. l. izprva pojavljala le sporadično, posamič in na raznih koncih in ne da bi zadivjala z vso besnostjo, se je prebivalstva polotil strah. In zopet po listih kakor po zasebnih družbah ni bilo važnejšega pogovora nego o koleri. Prereševalo pa se ni samo vprašanje o bistvu kolere in o vseh mogočih in nemogočih sredstvih, ki prav za

gotovo zoper kolero pomagajo, marveč čuli so se tudi prav energični protesti proti dejstvu, da vlada navzlic temu, da se je kolera že ponovno pojavila na Kranjskem, in navzlic dejstvu, da je Kranjska kot prehodišče vojnih čet, prihajajočih iz okuženih krajev, kolero hudo izpostavljena, še vedno ni storila ničesar, kar bi moglo kolero zavrniti ali pa vsaj zanesljivo omejiti. Tem vedno in vedno ponavljajočim se protestom so končno tudi „Novice“ dale duška, sicer samo v neki uredniški opombi, vendar pa tako odločno, da se nam vidi čudno. „Novice“ so namreč zabeležile:

„V Ljubljanskih bolnišnicah so zdravniki beraško plačani. Dohtar dobi za 300 bolnikov na dan cele 3 gold. in pa polič vina! Če zbolí ali umerje, ima bolezin ali smert povérh. 300 bolnikov enímu samímu dohtarju! Ali ní to od síle!? Dobro vemo, de zdravnikov v malih mestih in po deželi manjka, de tedaj ní moč toliko domačih zdravnikov dobiti — zakaj pa se ne razpiše razglas na Dunaji in po drugih velicích mestih, kakor je bilo za kolero v navadi. Pa plača naj se jim na dan saj 5 gold., zaslužijo jih 50 goldinarjev!“

Prebivalstvo je bilo po pravici kaj slabe volje in se je vdajalo strahu. Razglasi „za Ljubljano postavljene zdravniške komisije¹⁾ zastran ravnanja zoper kolero“ (podpisan je Andrej grof Hohenwart, „c. kr. dvorni posvetovavec“, kot predsednik komisije), ki so jih prijavljali listi, ljudstva niso mogli pomiriti, pa naj si so naglašali, da so „gosposke vse storile, kar je bilo v njih moči, da bi se javno zdravje obvarovalo.“ Saj je javnost vedela, da gosposke pri najboljši volji niso mogle ukreniti bogvekaj hasnovitega. Neprestane vojne so požirale toliko denarja, da ga za kulturne naprave ni bilo dobiti. Zato so tudi neuradni listi čutili dolžnost, vplivati pomirjevalno. Slovenskim bralcem so „Novice“ prinesle „Tolažbo o koleri“ in ponovno priobčevale poučne in tolažljive članke. Zanimala bosta najbrž ta dva, ki ju hočemo tukaj posneti, ker dobro ilustrujeta tedanje mnenje. Na strani 121. letnika 1849. prinašajo „Novice“ članek „Kako se kolere ogibati in kako v koleri živeti“ in pravijo: „Aziatska kolera je čudna bolezin, dostikrat se očitno kaže, de jo zdravi človek od bolniga naleze, — večidel pa ni tako, in skušnje kažejo, de duhovni, zdravniki in strežniki bolnikov, ki so imeli vedno z bolniki opraviti, je

¹⁾ Zdravstvena komisija v Ljubljani je bila za leto 1849. sestavljena takole: Predsednik grof Hohenwart, c. kr. dvorni svetnik; zdravstveni poročevalec: dr. Juri Matija Sporer, gubernialni svetnik in deželni protomedikus; pomožni poročevalec: dr. Rajmund Melzer, ravnatelj bolnice; sodelujoča člana: policijski višji komisar Suchanek in magistratni svetnik Köstel; stalna sodelavca: občinska svetovalca Ignac Bernbacher in Josip Eržen (Erschen).
Op. pis.

niso našli. Ta potrjena skušnja nam zamore biti močna tolažba, se kolere ne preveč bati." Pisec teh vrstic si očitno glede kolerne nalezljivosti ni bil na jasnem, ali pa je dejstvo, da se s previdnim ravnanjem okuženju lahko izognemo, uporabil v pomirjenje preplašenega naroda. Nič manj zanimiv ni drugi članek „Novic“ (p. 126), „Kako s človekam ravnati, ki ga je kolera napadla“, katerega je napisal dr. Bleiweis sam. Dr. Bleiweis govori takole: „Natora kolere še ni sicer prav popolnoma znana, v tem pa so vunder večidel zdravniki edinih misli, de je kerčna bolezin (Krampkrankheit), pri kateri nanagloma vsa kri iz vnanjiga života noter vdari proti čevam, pljučem, možganam.“ Zato treba bolniku dajati ledu, na vsako uro po 10 koščkov, „ki so kot grah veliki“. Če ni ledu, naj se mu večkrat po malem daje mrzle vode. Paziti pa je, da ostane telo toplo, da je zrak čist in da sta snažna bolnik in vsa njegova okolica. Priporoča se tudi puščanje krvi. Na vsak način pa treba poklicati zdravnika. Bolezen je zato tako opasna, „ker gosta in črna kri v notranjih delih života zaostaja in bolnika strašno nadležva, se vname prisad v njih, posebno v čevih, in od ondot driska postane. Če se pa preveč krvi na persi ali na možgane verže, pa bolnika zaduši in ga mertud (božji žlak) naglo umori.“

Nemškim svojim bralcem pa je pomirjevalne vesti in „nedvomno učinkujoča zdravilna sredstva“ priobčeval „Illyrisches Blatt“. K temu dejstvu pripominjajo „Novice“ (1. avg.): „V Ljubljanskim ilirskim listu smo unidan brali celo rešto zoper kolero nasvetovanih zdravil, zdej pa beremo v mnogih časopisih od eniga, ki po ameriškanskih skušnjah vse preseže, in to je žveplo. V Indiji vžije vsak vojak, kader potuje, 40 zern žvepla na dan, kadar pa počiva, 20 zern in s tem se po teh pripovedkah tako gotovo ubrani koleri, kakor je „Amen“ v očenašu. Kakor smo kupili, tako vam tudi prodamo to reč, dragi bravci.“ K tem besedam „Novic“ bi pristavili, da so iz Indije vračajoči se angleški vojaki o koleri in o sredstvih proti njej po Evropi in po Ameriki razširili toliko bajk, da so zdravniški krogi z evropske celine po vsej pravici postali do skrajnosti nezaupni tudi proti angleškim in ameriškanskim zdravnikom. Zlasti je po njih udrihal naš rojak dr. Sentimer v Peterburgu.

Neki dr. Francesco Maganza, c. kr. zdravnik v tržaškem lazaretu, je kot preizkušeno in zagotovo uspešno sredstvo zoper kolero priporočal $\frac{1}{2}$ grama cinkove svetlice s sladkorjem na vsake pol ure, če je driska prav huda. Če pa velja hitro ustaviti krč, treba na trebuh položiti v močnem, mrzlem kisu namočene rute. Za to, da ta enostavna sredstva zagotovo učinkujejo, je jamčil, kakor piše „Illyrisches Blatt“, z vso svojo odgovornostjo.

Kakor vedno popreje, tako je tudi sedaj „lahkovernost nevednih iskala tako imenovanih pomočkov zoper bolezn, ki se od dne do dne množijo“ („Novice“), nikar da bi se ljudje obračali do zdravnikov. Ker so zvedenci proti koleri priporočali uživanje opojnih pijač, se je marsikdo tega „zdravilnega sredstva“ lotil s toliko vnamo, da so „Novice“ zoper tako nespa- metno in, kakor sedaj vemo, škodljivo in v časih kolere skrajno nevarno početje ponovno povzdignile svoj svareči glas in pi- sale: „Škodljiva vera je pa, v uživanju močniga vina in žganja varstvo zoper kolero iskati,“ kajti najbolj zdrava pijača je čista studenčnica, dobro pa je tudi, če ga je že kdo vaje, „vola (= pivo) zmerno piti“.

Zdravstvena komisija je ljudstvo pridno poučevala, kako „se zna slednji posamesni obvarovati“ kolere. Vsi listi so pri- javljali njen pouk, ki se da strniti na te-le točke: 1. Ne oma- lovažuj in ne zanemarjaj nikakršne vrste grize; 2. na rabi zoper njo domačih sredstev; 3. pazi na jed in pijačo in bodi zmeren; 4. pokliči zdravnika, kakor hitro se ti pokaže kaj sumljivega; 5. ne jemlji vsakega sredstva; 6. varuj se prehlajenja; 7. glej, da boš na dobrem, čistem zraku; 8. ponoči spi in ne roji na- okrog, varuj se vsakršne razuzdanosti; 9. pazi vestno na to, da se ne opijaniš, žgane pijače uživaj le zmerno; 10. zjutraj zaužij kaj toplega; 11. pazi na snago; 12. žgi brinjev les in 13. ne vznemirjaj se! — Dobra sredstva proti koleri pa so „lahka pijača iz lipovega cvetja, iz mete, melise, kamilic, katera se mora mlačna in večkrat piti.“

Tako torej se je l. 1849. reševalo, svetovalo, modrovalo in ukrepalo po Ljubljani in po deželi, kolera pa se je pasla po holmih in dolinah in žela po Kranjskem.

15. avgusta se je pojavila v Zagorju ob novozgrajeni južni železniški prog i in pobirala po okolici.

Početkom septembra je naenkrat v Ljubljani počil glas, da je že tudi v Ljubljani. Lahko si mislimo, kako so se Ljubljančani te novice prestrašili in koliko je bilo njihovo ve- selje, ko so v svojih listih čitali (5. IX.), da vse to zopet nič res ni.

Pretila pa ni samo iz Zagorja, tudi iz bližnjega Trsta so prihajale skrajno vznemirjajoče vesti. 26. septembra so „Novice“ prinesle žalostno vest, da je v Trstu dotlej za kolero umrlo že 395 ljudi, štirinajst dni na to so poročale, da je šte- vilo v Trstu za kolero umrlih naraslo že na 847 oseb, obolelo pa jih je bilo do 4. oktobra 2193. Vojaštvo je prihajalo iz Trsta in kužne sledove puščalo po vseh svojih potih,

Najhuje je bilo v Postojni, kjer je h koleri pritisnil še legar. C. kr. vojaška marodna hiša v Postojni je imela samo pet postelj na razpolago, bolnikov pa je bilo vse polno. Dan

na dan so se od Vipave sem valile vojne trume in dovažale novih bolnikov. Postojnska bolnica, ki je bila skrajno slabo preskrbljena, je bila kmalu tako prenapolnjena, da se vsled tesnobnih razmer okuževanje več ni moglo zabranjevati. Dasi pa je kolera nastala in divjala med vojaštvom, v Postojno ni bilo nobenega vojaškega zdravnika, tako da je moral vojake kakor civiliste oskrbovati postojnski okrožni zdravnik dr. Vesel, ki mu je pomagal okrožni ranocelnik. Končno pa sta, čemur se pri tako zanemarjenih razmerah ni čuditi, tudi ona dva od svojih oskrbovancev našla kolero, tako da ni bilo nikogar, ki bi bolnikom stregel po pravilih zdravilske znanosti. Okrožni ranocelnik je za kolero umrl že 9. dan po svojem obolenju, dr. Vesel pa se je po dolgotrajni bolezni rešil. Z ranocelnikom vred je tudi za kolero umrl poveljnik postojnske vojaške bolnice, nadporočnik Pellegrini. V Postojni se je kolera v družbi legarja vgnezdila tako trdovratno, da je niti zima ni pregnala docela.

Konec septembra se je kolera zglasila tudi tam, kjer so jo bili že toliko časa napovedovali, v Ljubljani. Ni čuda! Skoro vsak dan so šli ogrski honvedi skozi Ljubljano na Laško in so v mesto od juga ali od severa prihajale vojne trume, zdaj večje, zdaj manjše — 13. novembra je naenkrat prišlo 3820 mož, da se z železnico potegnejo proti severu — pa naj so prihajale od juga ali od severa od obeh plati se je bilo bati kolere. In da kolera kot nevidna spremljevalka koraka med vojaškimi vrstami in zagrlja s svojim smrtonosnim objemom zdaj tega, zdaj onega, Ljubljančanom ni ostalo prikrito, saj so žrtve njene moreče ljubavi dan za dnem odvažali iz ljubljanske vojaške bolnice. Takoj prvi teden (od 29. sept. do 8. oktobra) so v njej imeli 32 kolerabolnikov, od katerih je umrlo 17; drugi teden je število vojaških bolnikov narastlo že na 51 slučajev, pokopali pa so jih 24. Ker so ta velika števila prebivalstvo vznemirjala, oblastva odslej več niso objavljala izkazov o stanju kolerabolnikov v vojaški bolnici, ampak so pavšalno poročala o stanju kolere v mestu in ljubljanski okolici sploh, všteti tudi slučaje v vojaški bolnici. Sploh pa je sredi oktobra kolera tudi med vojaki pojenjavala. 23. oktobra so imeli v njej samo še 6, 29. oktobra pa samo še enega bolnika.

Da preskoči kolera od vojakov na someščane, je bilo pričakovati in tako je tudi med Ljubljančani in bližnjimi okoličani prav pridno pobirala. Civilna bolnica ljubljanska je tedaj imela dokaj opravka. Prvi teden (od 29. sept. do 8. oktobra) so imeli 9 bolnikov, od katerih pa sta umrla samo dva, drugi teden (8./X.—15./X.) so imeli že 18 bolnikov, mrličev pa 5, tretji teden so imeli še 10, četrti teden še 8 bolnikov, peti teden še 7, šesti teden (od 5. do 12. novembra) niso v bolnico

prinesli nobenega novega kolerabolnika več. Prav zanimivo je, primerjati, koliko bolnikov je umrlo v vojaški in koliko v civilni bolnišnici. Dočim je v civilni bolnici razmerje med obolelimi in umrlimi kakor 9 : 2 odnosno 18 : 5, je isto razmerje v vojaški bolnici kakor 32 : 17 odnosno 51 : 24. Potemtakem je v civilni bolnici umrla približno ena tretjina za kolero obolelih, v vojaški bolnici pa dobra polovica. Kje so vzroki? Ali so bila obolenja vojakov akutnejša ali pa so v civilni bolnici zdravili z večjo spretnostjo in vestnostjo.

Med civilnim prebivalstvom Ljubljane in ljubljanske okolice je kolera torej začela svoj posel h koncu septembra in se hitro razpasla. Svoj vrhunec je dosegla sredi oktobra, ko je bilo v Ljubljani in okolici hkrati 154 bolnikov, ki so jih deloma zdravili v bolnicah, deloma pa na domu. Tudi v jetnišnici na Gradu jih je nekaj pobrala, in sicer, kakor pravijo „Novice“, „4 nar večih malopridnežev“. Potem je polagoma ponehala, tako da je 12. novembra uradna objava izkazovala v celem samo še 4 bolnike, ki pa so bili bolni še od preje. Poslej so se pojavljali samo še posamezni slučajji, tako da ni moglo več biti govora o kaki kolerni epidemiji. Kakor v postojnskem okraju, je nekoliko ljudi tudi v Ljubljani za kolero obolelo celo še prihodnjo pomlad, pa tudi kasneje, vendar se kolera na sle d-njega 1850. l. po naših krajih ni razvila v epidemijo, pač pa je posameznike pobirala zdaj tu zdaj tam. V ljubljanski c. kr. vojaški bolnici so od 20. avgusta pa do 21. nov. 1850 skoro vsak dan imeli vsaj po enega koleramrliča, umirali pa so sami prostaki, in sicer so skoro vsi pripadali tujim polkom. Tako je 1850. v Ljubljani za kolero umrlo do sto vojakov. Umrlo pa je tudi precejšnje število civilnih oseb bodisi v deželni bolnici ali doma. Kakor je razvideti iz uradnih poročil, so to do malega bili revnejši ljudje, dninarji, delavci, hlapci i. dr., meščanov je za kolero umrlo le malo. Pa najsi se je kolera pojavila po najrazličnejših delih mesta — tudi v Trnovem in na Barju se je zglasila opetovano — epidemična ni postala. Šteli pa so vendarle od konca avgusta pa do konca novembra, ko je docela ugasnila, skoro vsak dan po enega mrliča. Da ni bilo nič hujšega, nam izpričujejo uradni izkazi umrlih, ki beležijo, da so v Ljubljani septembra meseca v celem pokopali 91, oktobra meseca 94, novembra pa 77 oseb, v katerih številah pa so vračunani tudi vsi za drugimi boleznimi (legar, jetika, griza, vodenica etc.) umrli. Ko so se sredi septembra jele širiti govornice, da je kolera v Zidanem Mostu izbruhnila z vso svojo epidemično silo in da se je od tam tudi že zanesla v Ljubljano, je uradni list — pa ne morda v svojem uredniškem delu, marveč med oznanili — priobčil pomirjujoče pojasnilo, da je dotlej vsega vkup za kolero obolelo „približno 30 oseb, od

katerih jih je 13 ali 14 umrlo. Izvzemši eno inženerevo ženo, "pravi ta izjava, "so vsi oboleli delavskega stanu, ki so spričo svojega manj urejenega preživljanja povsem naravno temu krog sebe segajočemu zlu bolj izpostavljeni, k čimer vrhu tega mnogo pripomore uživanje nezrelega sadja, katerega je žalibog tudi v Ljubljani prav mnogo videti in ki bi ga bilo treba strogo nadzirati". Posegla pa je kolera novembra meseca tudi v ljubljanske preiskovalne zapore ("Inquisitenhaus") in od 5.—12. ugrabila 4 + 3 + 2 + 1 + 1 + 3 inkvizite, 10. novembra pa na mrtvaški oder položila tudi upravitelja Schuberta. Rogovilila je tudi po kaznilnici in si osvojila zdaj tega, zdaj onega. Pa da se povrnemo k 1849. letu!

Če vštejemo vojaške bolnike, dobimo o kretanju kolere l. 1849. v Ljubljani in njeni okolici ta-le pregled:

Teden	Teden		Od bolnikov	je je	
	od	do		umrlo	ozdravelo
I.	29./IX.	8./X.	58	24	17
II.	8./X.	15./X.	138	51	56
III.	15./X.	23./X.	154	30	102
IV.	23./X.	29./X.	52	18	45
V.	29./X.	5./XI.	27	5	15
VI.	5./XI.	12./XI.	23	4	15

Potemtakem je v celi šesttedenski dobi v tem okolišu za kolero zbolelo približno 300 ljudi, od katerih jih je umrlo približno 140, za to kratko dobo vsekakor znatno število, toliko, da je 1849. l. v Ljubljani na raznih koncih zavladala beda. Zato je 18. oktobra "vodstvo glasbine družbe" (Philharmonische Gesellschaft) v ljubljanskem gledališču priredilo koncert "v pomoč ubozim kolerabolnim". Na tem koncertu so, kakor pripovedujejo "Novice", "govorili, prepevali, klavir igrali v slovenskim, nemškimi in italijanskim jeziku. — Med vsimi nar veči dopadajenje in nar glasniši in nar živši ploskanje pa je obudila prosta le 36 vrstic dolga narodna slovenska pesmica "Kaj je ljubezin?", katero je gospodična Vesel, igralka ljubljanskega gledišča tako izverstno govorila, de je ni moč prijetniši govoriti". Vrgel je ta koncert 110 goldinarjev čistega, kar je za tiste čase precej denarja.

Kočno se je vendarle tudi od ljubljane poslovila. Lahko občutimo, kako iz srca je moral priti vzklik, ki ga čitamo v "Novicah" z dne 21. novembra 1849.: "Kolera nas je hvala Bogu! zapustila". Ali kaj, ko je ostal legar, ki se je jel širiti iz vojaških bolnic!

Epidemija iz l. 1849. je oblasti vendarle vsaj nekoliko predramila: l. 1850 je Kranjski prineslo prvo zdravstveno organizacijo (Sanitätsorganisation): uredile so se s t a l n e medicinske komisije. Pri teh skromnih začetkih je ostalo do l. 1870., ko je izšel prvi zakon o organizaciji javne zdravstvene službe na

Kranjskem. Začele pa so se tudi vedno odločneje oglašati zahteve po večjem številu zdravnikov. Popolnoma upravičeno so listi naglašali, da so epidemije pač dovolj jasno izpričale, da s tako neprimerno majhnim številom zdravnikov ni mogoče uspevati. Toda razmere so nanesele, da je po večini ostalo zgolj pri akademičnem prerekanju, storilo pa se je bore malo. Kolera se je bila poslovlila in kdo bi mislil na to, da se še kdaj povrne.

* * *

Pa se je povrnila, prej, nego so se je nadejali, povrnila in po šestletnem odpočitku silnejša nego prej kdaj po deželi vihtela svojo koso, da se je jok in stok lovil po kraških dolinah, se lomil v gorenjskih planinah in odbijal od dolenskih gričev. — 1855. leta je po naših krajih stopal smrtni angel. Vsa dežela se je odela v žalost, zastajalo je delo na polju, beda je rastla od dne do dne, ljudstvo je obupavalo, vilo roke in tarnalo in tožilo, da se je tožbe glas dvigal visoko gor do neba in se tam družil z obupnimi klici, ki so tja gor doneli iz spodnjedonavskih krajin, kjer se je v velikanskih potokih mesila ruska in turška kri, prelita v grozote polni krimski vojni, in s tarnanjem, ki je ječalo iz vse vzhodne, zapadne in južne Evrope, po kateri je tisto leto neusmiljeno morila prav tista kolera, ki je bila svojega odposlanca poslala tudi nad verno kranjsko ljudstvo.

Leto 1855. je bilo leto smrti. Vojne in kolera so tistega leta pobrale milijone ljudi. Samo Avstrijcev je kolera na oni svet poslala blizu 230 tisoč, potem ko jih je bila krog 600 tisoč položila na bolniške postelje, da si izmed njih izbere svoje žrtve.

Uradna statistika o divjanju kolere v l. 1855. kaže te-le številke:

Za kolero je l. 1855. umrlo:

na Ogrskem	60.575
„ Beneškem	34.663
„ Lombardskem	34.114
„ Gališkem	30.653
„ Moravskem	14.842
„ Tržaškem in Goriškem	13.123
„ Nižjem Avstrijskem	10.259
„ Češkem	6.705
„ Tirolskem	6.247
„ Kranjskem	5.748
v Vojvodini	4.422
„ Dalmaciji	3.972
„ Hrvatski in Slavoniji	1.963
„ Šleziji	1.774 ljudi.

Na Kranjsko je kolera tudi tega leta prišla iz Italije. Tudi to pot so jo k nam zanesli vojaki. Ko se je namreč početkom junija 1200 dosluženi mož c. kr. 62. linijskega pešpolka nadvojvoda Henrik, sami Ogri in Rumuni, iz Mantove vračalo v Maros-Vasarheli in na Erdeljsko, so se v Pordenone med moštvom pojavili prvi slučajji kolere. Moštvo je seveda svojo pot nadaljevalo, v Logatcu na Notranjskem pa je kolera med moštvom izbruhnila s toliko silo, da je moral z njimi potujoči vojaški ranocelnik Saurau v Logatcu v vsej hitrici dati zgraditi zasilno bolnico. Obolelo je naenkrat 38 mož.

Okužena je bila vsa Gorenja Italija. V Bellunu je početkom junija kolera v tamošnjem vojaškem vzrejališču (kadetnici) nenadoma zagospodovala tako okrutno, da je v 24 urah obolelo 59 vojaških gojencev ali soldatičev, kakor pravijo „Novice“. Od teh jih je 28 v kratkem času umrlo. Grozno je bilo videti, kako so se mali Martovi sinovi vili v bolečinah. Kolikor jih kolera ni položila v posteljo, so jih rešili na neko graščino blizu mesta, nekateri pa so pred strašno boleznijo ubežali domov na Laško, na Primorsko in tudi v Ljubljano. Branil jim ni nihče. In tako so tudi ti mladi kadetki raznesli kužne kali na vse vetrove.

Velikanski strah je kolera povzročila Tržačanom. Kajti jedva je početkom junija v Trstu nekaj ljudi za kolero obolelo (od 1. junija do 14. julija jih je v Trstu od 70 obolelih umrlo 28), že so se Tržačani razpršili na vse konce, kakor da je med golobe planil jastreb: vse vprek so na vrat na nos bežali iz Trsta proti Gorici in proti Ljubljani. Ti pred kolero pobegli Tržačani — „gerdo je slišati“, pravijo „Novice“, „da med množico begunov so tudi trije zdravniki (!!), ki so se kolere zbali in jo potegnili drugam“ — so potem s svojo strahopetnostjo povsodi, kamor so se prikazali; samo zgago delali. Tako tudi v Ljubljani. Komaj so namreč privreli v belo kranjsko prestolnico, že so jo vsi preplašeni „spet preč popihali, tako, da neka velika gostivnica, ki je bila pred polna ptujih gostov, je bila ko bi bil trenul prazna“. Bili so namreč iztaknili, da je v ljubljanski vojaški bolnici baje za kolero umrlo troje popotnih vojakov in to jih je tako splašilo, da so jo, popustivši vso posvetno rabo, nemudoma potegnili drugam. Z umestno zbadljivostjo pripominjajo „Novice“: „Nam se smilijo ljudje, ki so tako nezmerno plahi; al to ni prav, da drugim nepotreben strah delajo, Serčnost res ni na Laškim doma“. — Krog 25.000 Tržačanov je, če smemo verjeti „Novicam“, na ta način pobegnilo pred kolero, ki je od svojih početkov pa do 20. oktobra v Trstu in okolici pomorila 1753 izmed 4255 obolelih. Tržačani so bili baje tako zbegani, da so se mnogi ulegli v posteljo in poslali po zdravnika, domišljevale si, da so oboleli za kolero, dočim

jim ni bilo nič drugega, nego da so bili od straha vsi zmoteni in omamljeni. („Novice“).

Nekoliko pretirane so te vesti prav gotovo. Saj se je tudi za golo istino raznašalo, da je na Reki 200 hiš docela izpraznjenih in zapuščenih, da na reških ulicah žive duše ni srečati razen zdravnikov, duhovnikov, fakinov in mornarjev in da je iz mesta pobegnilo 5000 ljudi, pa vendar vse to ni bilo tako. Istinito je, da jih je tudi z Reke pred kolero mnogo pobegnilo v Primorje ali na bližnje Kranjsko, da so za nekaj časa zaprli šole in da je kolera hudo pobirala.

V Pulju so po zgledu italijanskih mest po mestnih cestah in ulicah kurili brinjev les, da bi pregnali kužni zrak in se ubranili kolere.

Od Trsta sem je kolera udarila na Kranjsko.

Do 16. julija se je že razpasla po vsej Vipavski Dolini. V Ajdovščini je iz tamošnje tvornice pobrala mnogo delavcev, potem pa jo je preko Vipave krenila na Col, preko Zagorja pa na Pivko in v bistriški okraj.

V Vipavi je le malokdo ozdravel, obolelo pa jih je mnogo. Pojavila se je na Vipavskem nekako julija meseca, najhuje divjala početkom avgusta, početkom septembra pa je tam docela polegla. Klasičen slučaj takratnega besnenja kolere po Vipavski Dolini mi je sporočil znani, še sedaj živeči starosta kranjskih zdravnikov¹⁾, g. Tomic, ki je tedaj kot pomožni zdravnik zoper kolero v Vipavski Dolini stanoval pri cerkveniku v Šturjah. Nekega dne je cerkvenik kmalu po večerji prišel domov povedat, da v Žapuzah umira neka za kolero obolela stara ženska, da jo župnik pojde previdet in da naj bi gospod

¹⁾ Dovoijeno mi bodi, da g. zdravnika Tomica, ki mi je podal nekaj zanimivih slučajev kolere iz l. 1836. in 1855., na tem mestu prav iskreno zahvalim. — Ker je gospod Tomic doživel marsikaj za nas, ki se bavimo s kolero, zanimivega, naj tukaj na kratko podam njegove doživljaje, kakor mi jih je pripovedoval sam. Pravil pa mi je tako-le: „Leta 1848. in 1849. sem v Solnogradu študiral medicino in kirurgijo. Vojne zmešnjave in rogoviljenje kolere so 1849. l. vlado prisilile, da je v listih objavila oklic, da sprejema zdravniške kandidate tretjega letnika kot zasilne zdravnike, zdravniške kandidate prvega in drugega letnika pa kot zdravniške pomočnike. Jaz sem bil tedaj v drugem letniku. Javil sem se takoj in bil takoj sprejet. Poslali so me najprej v podružniško bolnico tretjega ogrskega vojnega lazareta v Kaiser-Ebersdorf, potem pa kot asistenta v Požun. Tam sem se avgusta meseca 1849. leta prvič na lastne oči prepričal, kako brezsrčna morilka je kolera in kako nepreračunljiva je njena moritev. V Požunu se je tedaj zbiralo vojaštvo in se pripravljalo, da odkoraka dalje notri v Ogre. Med čakajočimi je bila tudi deveterica zdravnikov, ki je bila nastanjena v gostilnici „Pri rdečem volu“, jaz pa sem stanoval tik zraven v sosedni gostilnici „Pri zlati roži“. Ker ni bilo opravka, se je omenjena deveterica ves dan zabavala po mestu, zvečer so bili v gledališču, zjutraj pa je vseh devet bilo mrtvih. Tisto noč je kolera samo „Pri rdečem volu“ pobrala 29 oseb. Kdo bi si bil mislil! Čudno! V sosedni gostilnici, kjer sem stanoval jaz, ni obolel niti eden, v hiši tik zraven pa so pomrli vsi do zadnjega. In kako hitro je bilo po človeku!

Tomic šel ž njim. Pa sta šla. Svetil jima je krepak, osemnajstleten fant. Duhovnikom je bilo tedaj dovoljeno pušiti, tudi če so šli obhajati. Sredi pota je tisti krepki fant naenkrat začel bruhati, ni bilo pet minut, pa je obležal mrtev. Ona dva sta opravila svojo pot in se vrnila domov. Ponoči pa je kolera prav tako nenadoma ugrabila župnika: zjutraj so ga v postelji našli mrtvega.

V Postojni, kjer je kolera istotako izbruhnila julija meseca, je zaradi nje nastal „strašen hrup“, dasi je do 1. avgusta za kolero umrlo samo 29 oseb. („Novice“.) Prav vzorno se tiste dni tudi Postojnčani niso vedli, kajti nekdo jih v „Novicah“ ošteva takole: „Pri nas je res vse narobe: namesto da bi se ljudstvo tolažilo v nepotrebnem strahu, ni drugega glasu kot le en glas od kolere in mertvaškiga zvona — in namesto da bi zdravniku njegov težavni posel lajšali, same težkoče: kamor pride, sto vraž, sto misel, sto zdravil. Vsaka baba se vtikuje v ozdravljanje, vsak hvali drugo robo, eden to tinkturo, drugi to in vsaka je bolja. Koliko ima zdravnik opraviti, predno bolniku dopove pamet in premaga modrijane in mojstre-skaze, vraže in dobičkarijo, ki stoterno glavo moli iz tistih tinktur in špifikaciji. — Res škoda pri takih razmerah za vse dobre nasvete in opominjovanja skerbne vlade, škoda za vsaciga zdravnika, ki jih pošilja kolero zdraviti. Vsaka baba hoče zdravnik biti!“ — Ali, če hočemo biti pravični, moramo priznati, da tako ni bilo samo v postojnskem okraju, marveč tudi drugod po naši preljubi kranjski deželi, kajti v sličnih tožbah so si vsi tedanji zdravniki edini. — Sicer pa je kolera v Postojni res okrutno postopala. V okraju, ki je štel

Pravkar še se je počutil povsem dobro, naenkrat pa je dobil težko sapo, postal je ves višnjev, ni se mogel ganiti, čez par minut je začelo iz njega zgoraj in spodaj bruhati, pa je bilo po njem. Ves napad je trajal 4—5 minut. — Iz Požuna sem prišel v Pešto v vojni lazaret, kjer je tedaj kolera davila tako neusmiljeno, da je bilo po 40—50 mrtvih na dan. En dan pred Božičem se je lotila tudi mene. Počutil sem se docela zdravega, ko me je nenadoma zgrabil koleratius in me vrgel na bolniško posteljo. Ležal sem dolgo časa nezavesten. Nekako enaindvajseti dan po svojem obolelju sem se zavedel v toliko, da sem očutil neznosno lakoto. Moledoval sem toliko časa, dokler končno od bolniškega strežnika nisem izberačil cmoka s čebulno omako in kos komisa. Utolažil sem si lakoto, povzročil pa, da se mi je bolezen povrnila: v dveh urah me je zopet imela. Strežnika so za kazen prestavili, jaz pa sem kot nevarno obolel obležal. Ko sem okreval in zopet čutil strahovito lakoto, sem skrivaj pobegnil iz bolnice in hitel, napolnit si izstradani želodec. Pa je zopet bilo po meni. Zbolel sem tretjič. Topot sem bil previdnejši in sem venderle okreval. Ker so 1. majnika 1850. l. bolnico razpustili, so me odslovili in me prestavili v Brescio na Laškem, k osmemu italijanskemu vojnemu lazaretu. Septembra meseca so me, ker zdravnikov več niso potrebovali, odslovili. Šel sem v Gradec, skončat svoje študije. — 1855. l. je bil g. Tomic kot pomožni zdravnik zoper kolero najprej v Vipavi, potem v Postojni, v Košanski Dolini, na Kočevskem in končno v Starem Trgu pri Poljanah. Njegove doživljaje v teh krajih glej zgoraj nad črto. Op. pis.

komaj 11.400 duš, je bilo nekatere dni po 30 mrličev. Kraška pokopališča so majhna, pripoveduje naš izvestitelj v „Novicah“, treba pokopavati truplo pri truplu, drugo vrh drugega in ker ni dosti prsti, mrličev ni mogoče pokopavati globoko. „Postrežbe že celo nobene ni, revščina pa ljudstvo čez silo tare. Od bolnika bežijo kot od kužnega, ne obljuje, ne darila, ne žuganja in kazni mu strežaja ne pripravijo, če nima morda bližnjega sorodnika, ki je še zdrav. Mnogokrat leži tudi po več bolnikov v eni sami sobi, starci, mladi in otroci, kdaj celo merlič včasih med njimi.“

V Cerknici, pripoveduje isti izvestitelj, so razmere dosti boljše: tam si ljudje pomagajo, kolikor le morejo, zvesto služijo in strežejo: sosedje in znanci prihite k bolniku in mu strežejo, grejejo ga in „dergajo, ga smerti branijo po vsi moči“. In v istini jih je v Cerknici med velikim številom obolelih umrlo le malo.

Vsekakor zanimive beležke!

Neusmiljeno se je „grozovinska“ kolera vrgla nad Pivčane. V Zagorju je v enem mesecu (do 17. avgusta) pobrala krog 50 ljudi, v Knežaku jih je spravila pod rušo krog 60, v Trnovem pa krog 140; nič manj ni pobirala v Košani, Suhorju in Premu. G. Tomic, ki je zdravil tudi po Košanski Dolini, ve povedati, kako je kolera iznenada v grob spravila kaplana Josipa Božiča, pri katerem je stanoval. Ponoči so ga bili poklicali na Kal. Ko se je vračal domov in se ni nič kaj krepkega počutil, je nekje prosil nekaj slivovke, kmalu pa se mu je trebuh čudno napel, da je bil ves zabuhel, in v štirih ali petih urah je po kaplana prišla bela žena. Pomagati mu ni bilo, ker je odklanjal vsako zdravilo. — Nekega dne je g. Tomic bil v Suhorju na Ostrožnem Brdu, gledat, kako je tam. Našel ni niti enega bolnika in se vesel, da je zdravstveno stanje tako ugodno, vrnil domov. Zjutraj zarana pa mu je nekdo prinesel pretresljivo vest, da je skoro ves kraj izumrl. Od sedmih zvečer pa do šestih zjutraj da je umrlo krog 150 ljudi. Kolera si jih je v eni noči nažela, kolikor si jih je mislila, potem pa odšla drugam, ne da bi se še kdaj tam pojavila. Drugi pot zopet je nekje v Košanski Dolini pregledal 17—20 hiš in ni našel niti enega bolnika. Dve uri kasneje je v prav istih hišah že bilo 7—9 mrtvih. Pa kakor da bi odrezal! kolere pozneje ni bilo več. Ljudje so bili skrajno nespametni in si prav nič niso dali dopovedati. Sredi avgusta ob najhujši vročini so v sobah kurili, meneč, da to pomaga zoper kolero, in niso hoteli odpreti oken, da bi v sobe prišel sveži zrak, pa naj jim je g. Tomic še tako prigovarjal. Ker si ni mogel pomagati drugače, jim je končno v spremstvu orožnikov pobil okna. — Do srca sega žalostno poročilo, ki ga

o divjanju kolere čitamo v „Novicah“ in ki pravi: „Vsi Pivčani so pobiti in prestrašeni, vse je žalostno! V Zagorju je v 100 hišah 40 ljudi manj nego jih je bilo o sv. Jakobu, nad 100 pa jih je še bolnih. Sosed se sosedov ogiblje in nosače umerlih je treba večkrat s silo vkup spravljati.“ — Še huje je bilo v vasi kneške fare Koritnicah. Od 290 prebivalcev jih je kolera v 14 dneh pobrala več nego 50, v mnogih hišah so ob enem in istem času ležali po trije, štirje brez postrežbe, „brez čedenja, v strašnem smradu in neznanih bolečinah — le groza je misliti.“ V Koritnicah je neki bolnik ležal v hlevu, ker v hiši ni bilo prostora. Do njega se je prišlo po lestvi, „za zglavje mu je bil šopek sena, za odejo šop slame, za preprogo pajčevine, za strežaja okuženi zrak. Bolezen je vse iz pravega reda spravila, le malokdo kosi travo.“ Pšenica, ki je bila to leto posebno lepa, je dolgo ležala nepožeta, ker so domačini morali streči bolnikom.

V Križni Gori zgoraj Loža na Notranjskem je istotako delo na polju počivalo, dokler je po hišah davila kolera. V dveh mesecih, od 27. maj. srpana pa do 27. junca, je pobrala 165 oseb. Ljudje so, ko se je kolera prikazala, trumoma drveli v cerkev na Križni Gori, tako da je bila cerkev skozi 10 dni nabito polna. „Spovednice so bile od spovedancev okrožene kaker Sevastopol od vojakov.“

O Logatcu smo že nekaj omenili. Do 22. septembra je kolera v Logatcu, vštévši vojake, pobrala krog 100 ljudi. Velikih zaslug sta si pridobila tamošnji župnik in njegov kaplan, ki sta neumorno stregla bolnikom in učila ljudi, kako treba z njimi ravnati.

Kako pa je bilo tistega leta v Ljubljani?

Do 25. julija med ljubljanskim civilnim prebivalstvom še ni bilo nič hudega; pač pa je v vojaški bolnici koleri zapadlo že precej veliko število popotnih vojakov. Govorilo se je, da jih je umrlo preko 70. Kako so prve razburljive, iz vojaške bolnice prihajajoče vesti hagnale one tržaške nesrečne Italijane, smo že videli. Koncem julija so Ljubljanci vedeli povedati, da je v vojaški bolnici kolera ugrabila že krog 140 mladeničev. Prijetne te vesti gotovo niso bile, pomirjevalne tudi ne. Tolažilno za meščanstvo pa je bilo dejstvo, da se kolera civilnih ljudi nič kaj ni lotevala. Saj jih je do 28. avgusta v celem na mrtvaški oder položila samo 70, torej povprečno 3 osebe na dan. To pač ni bilo tako hudo, kakor so se bili bali, in zato ni čuda, če so Ljubljanci postali prešerni in si celo dovoljevali šale, ki so bile seveda vse preje nego umestne. Tako n. pr. je nekega večera v avgustu pred civilno bolnico prihrumela petorica Ljubljančanov in z glasnim krikom in vikom zahtevala, naj se jim hitro odpre, ker imajo v svoji sredi re-

veža, katerega je nenadoma in z neznansko silo napadla kolera. Naj jim vendar za božjo voljo odpro, da jim bolnik ne pogine na cesti. Tarnanje, tuljenje in obupno klicanje je bilo toliko, da so bolniški strežaji v istini prihiteli vsi splašeni in reveža, ki ga je po izpovedi njegovih tovarišev imela kolera, jadrno spravili v postelj. Bolnik se je izprva branil, opletal je krog sebe in kričal, da nima kolere. Pa mu ni nič pomagalo. Obdržali so ga v bolnici, njegovi tovariši pa so se v splošnem dirindaju proti vsem pravilom izmuznili. Revež je bruhal, da je bilo veselje, ali pa žalost, kakor se vzame. Kakor pa ima vsaka reč svoj konec, so naposled tudi njegovi viri usahnili, ves oslavljen je omahnil na postelj, objel ga je dobrodejen spanec in ga trdno objemal do jutra, objemal tako trdno, da je vsak hip bilo slišati, kakor da kdo prav neusmiljeno vleče dreto. In to je bolniku očitno dobro storilo. Kajti ko se je zjutraj predramil, o snočnji koleri ni bilo ne duha ne sluha več. Kako tudi, ko je sploh imel ni, marveč se ga je bil le tako nekrščansko navlekel. Dodobra prespavši se, je potem „trezen domu odkoračil“, kakor pravijo „Novice“, ki spričo tega dogodka sodijo, da so „nekateri ljudje res hujši kakor živina“.

V Ljubljani torej tega leta še ni bilo tako hudo: početkom oktobra je kolera že precej pojenjala. Vendar je tu pa tam še kdo obolel, ker je, kakor pravijo „Novice“, „že to posebna lastnost te bolezni, da h koncu nenadoma še en malo porogovili, preden do dobrega slovo vzame“. Od 11. junija, to je, od početka pa do 26. oktobra jih je v Ljubljani vsega vkup za kolero obolelo 382 oseb, umrlo pa 140, 4 so še ostali bolni.

Iz Ljubljane je kolera preskočila v Kamno Gorico na Gorenjskem in hudo pobesnela. Med ondotnimi žrebljarji si je žrtev nabrala tem laže, ker ji je na roko bila velika tamošnja revščina. Beda bi bila še hujša, da ni dr. Lovro Toman za svoje, revne kamnogorske rojake nabiral milodarov in samo med Ljubljančani v kratkem času nabral krog 300 gid. Pobrala je tudi znamenitega slikarja Matevža Langusa (20. okt. 1855).

V Železnikih je v celem pobrala samo 5 ljudi. Zato se je tudi nič niso bali.

V Predoslje pri Kranju pa je zanesla veliko žalost, ko je v štirih tednih požela 61 izvečine dorašlih oseb. Lepo se je tiste dni izkazal Anton baron Zois, ki je za Predoseljce prav po očetovsko skrbel, med nje deleč govejo juho, meso, vino, pa tudi denar.

Iz Predoselj jo je mahnila naprej po beli cesti gor v prelepo radovljiško faro in žela in kosila tako neusmiljeno, da je Račovljica štela med najhujše prizadete kraje.

Na Dolenjskem je največ žrtev zahtevala v kočevskem in črnomaljskem okraju. V črnomaljskem okraju so po njenem odhodu šteli 147 novih gomil, v Kočevju pa se je, ko jih je bila že 120 podrla v grob, še le prav ugnezdila. „Je pač taka,“ tarna kočevski dopisnik v „Novicah“, „da si Kočevci nobene stvari ne dajo dopovedati. Nočejo in nočejo ubogati! Čim bolj dežuje, tem več Kočevcev postopa brez obuval, in čim več se jim dopoveduje o škodljivosti pijačevanja, tem več je žganjepivcev. To je še dobro, da ga prodajavci v prid svojega žepa z vodo kerste.“ — V Nemški Loki so tega leta imeli 105 za kolero umrlih, v Starem Logu pa je podavila 199 oseb. Zaman so zdravniki in duhovniki preplašeno ljudstvo opominjali, naj se kolere ne boji tako hudo, in zaman so svarili, naj bolnikom ne dajejo vina. Ljudje se po zdravnikovih navodilih niso marali ravnati, zato njegove odredbe niso mogle imeti uspeha in tako je strah bil tem večji, ker zdravniku po krivdi njih samih skoro pri nobenem bolniku ni šlo po sreči. Končno so bili ljudje tako preplašeni, da so se celo bali nesti mrliča in da so naposled morali 3—4 mrliča obenem na pokopališče voziti.

Mnogo je kolera našela tudi krog Zidanega Mosta, kjer je dan za dnevno umrlo 3—5 oseb. Kaj pomagata najboljša medicina in zdravniški nasveti, če pa ni krepke hrane in če sploh manjka potrebnih živil? Revščina je bila še vedno najzvestejša zaveznica kužne bolezni.

V celem je kolera tega leta v deželi, ki je štela krog 400.000 prebivalcev, pomorila krog 6000 ljudi, torej dobro tretjino vseh, ki so za njo oboleli. Obolelo pa je za njo na Kranjskem 19.000 oseb, ogromno število, ki nam opravičuje prestrašenost prebivalstva in nam dosti jasno obrazlaga vzroke tedanje velike bede. — Da govorimo natančneje po uradnih poročilih: od početka njenega divjanja, to je, od 11. junija do 26. oktobra, ko je po vsej deželi že precej pojenjala, torej v približno štirih mesecih, je na Kranjskem za kolero obolelo 18.906 oseb. Od teh jih je umrlo 5586, ozdravelo 13.140, v bolniški oskrbi še nadalje ostalo 174. Tem številom pa treba prišteti še tiste posamezne slučaje, v katerih se je kolera pojavila zdaj tu zdaj tam, ne da bi se razpasla v epidemijo.

Kako si je svoj posel razdelila po posameznih okrajih vojvodine Kranjske, lahko sklepamo iz tega-le uradno objavljenega pregleda, ki sicer ne sega prav do konca kolerne epidemije, torej ne do Vseh Svetih, marveč samo do 12. septembra, ki pa nam vendar more dobro služiti, ker je do tega dne kolera svoj poglavitni posel že opravila in je od 12. sept. pa do Vseh Svetih, torej v skoro dveh mesecih, na Kranjskem na novo obolelo samo še 3400 ljudi.

Od 11. junija do 12. septembra 1855:

| | Ime političnega
okraja | Površina
v kvadratnih
miljah | Od
prebivalcev | jih je za ko-
lero obotelo | Od teh jih je
za kolero umrlo | ozdravelo | 12. sept. še
bilo bolnih |
|-----|-------------------------------|------------------------------------|-------------------|-------------------------------|----------------------------------|-----------|-----------------------------|
| 1. | Bistrica | 3·5 | 11.118 | 1.919 | 523 | 1.161 | 235 |
| 2. | Vipava | 4·6 | 12.215 | 1.662 | 376 | 1.001 | 285 |
| 3. | Senožeče | 3·3 | 8.090 | 795 | 242 | 765 | 188 |
| 4. | Postojna | 4·5 | 11.381 | 1.834 | 693 | 953 | 188 |
| 5. | Planina | 5·5 | 10.014 | 886 | 320 | 409 | 157 |
| 6. | Lož | 9·1 | 12.265 | 334 | 117 | 186 | 31 |
| 7. | Idrija | 5·6 | 14.534 | 107 | 22 | 73 | 12 |
| 8. | Vrhnika | 6·6 | 16.691 | 339 | 135 | 186 | 18 |
| 9. | Ljubljanska okolica | 9·5 | 33.552 | 337 | 169 | 152 | 16 |
| 10. | Kranj | 6·2 | 24.425 | 961 | 314 | 477 | 170 |
| 11. | Loka | 8·7 | 25.023 | 13 | 5 | 7 | 1 |
| 12. | Radovljica | 12·3 | 19.643 | 318 | 88 | 220 | 10 |
| 13. | Tržič | 2·7 | 5.943 | 50 | 17 | 22 | 11 |
| 14. | Kamnik | 6·4 | 23.106 | 392 | 122 | 148 | 122 |
| 15. | Brdo | 4·1 | 18.087 | 76 | 27 | 45 | 4 |
| 16. | Litija | 6·9 | 17.413 | 54 | 8 | 41 | 5 |
| 17. | Višnja Gora | 4·2 | 12.912 | 177 | 49 | 111 | 17 |
| 18. | Trebnje | 3·8 | 10.910 | 152 | 31 | 115 | 6 |
| 19. | Žužemperk | 3·6 | 10.062 | 428 | 65 | 204 | 159 |
| 20. | Novo Mesto | 6·4 | 24.331 | 1.079 | 181 | 762 | 136 |
| 21. | Kostanjevica | 3·8 | 10.456 | 1 | — | — | 1 |
| 22. | Novi Dvor | 3·1 | 9.027 | 49 | 7 | 42 | — |
| 23. | Krško | 4·3 | 15.853 | 7 | 3 | 4 | — |
| 24. | Metlika | 2·9 | 12.018 | 213 | 43 | 137 | 33 |
| 25. | Črnomelj | 7·2 | 20.565 | 1.066 | 255 | 653 | 158 |
| 26. | Kočevje | 11·5 | 24.078 | 989 | 365 | 472 | 182 |
| 27. | Ribnica | 4·5 | 12.712 | 656 | 167 | 404 | 85 |
| 28. | Vel. Lašče | 3·7 | 9.842 | 375 | 65 | 244 | 66 |
| 29. | Mesto Ljubljana | 0·6 | 20.074 | 343 | 114 | 183 | 46 |
| | Skupaj | 159·1 | 456.418 | 15.582 | 4.463 | 8.777 | 2.342 |

Koliko mladih, upolnih moči je ugrabila okrutna tujka iz Azije, koliko kmetskih dvorov opustošila! Primanjkovalo je elavnih moči, zaostalo je delo na polju, prišla je beda.

Beda je bila splošna, dosti hujša, nego je bilo pričakovati. S to neizogibnostjo je merodajna gosposka za vse slučaje računala že v naprej. Zato je „zdravilski odbor v Ljubljani“, ki mu je predsedoval Andrej grof Hohenwart, že 31. julija 1855 razglasil, da bodo zdravniki za one bolnike revnega stanu, ki jih bo moči zdraviti doma, recepte pisali „na rajtingo ubogih“ in da je „mestna gosposka apotekarjem vedeti dala in poskerbela“, da se bodo na take recepte, na katerih pa mora biti označeno ime in stanovanje bolnika, brez vseh ovir zdravila dajala brez-

plačno. Tudi se je zdravnikom dala pravica, obolelim in okrevajočim ubogim dajati nakaznice na brezplačno hrano, vendar pa mora resnično uboštvo biti izpričano.

9. avgusta je zdravilski odbor v Ljubljani razglasil prošnjo „do miloserčnih prebivavcev Kranjskega“, v kateri pravi, da je do tega dne po vsem Kranjskem za koleru obolelo 3747 ljudi, od katerih jih je umrlo 942, dočim jih je okrevalo 1307, v zdravniški oskrbi ostalo pa 1498. Največ jih je pomrlo v okrajih Planina, Vipava, Kočevje, Radovljica, Bistrica in Črnomelj. Potreba je vsepovsodi huda, zato treba revežem priskočiti na pomoč: zapuščeni, osiroteli otroci jokajo ob parah svojih staršev, stari in slabotni očetje in matere so izgubili svoje otroke, ki so jim bili edina opora in tolažba. Tem siromakom nihče ne bode mogel odreči milodarov, ki jih bodo sprejemali kantonski poglavarji, v Ljubljani pa c. kr. policija, mestni magistrat in pa zdravilski odbor, poleg njih tudi knjigarni Kleinmayr in Lercher ter uredništvo „Novic“. Imena milosrčnih darovalcev se bodo priobčevala po listih. — Temu oklicu so „Novice“ povsem pravilno dodale, da je revščina in pomanjkanje najhujši pospeševalec kolere in da bode najbolje, če se ubogim bolnikom deli živež: meso in kruh. Da bi se delile denarne podpore, ni priporočati, ker se je opetovano izkazalo, da so ga „mnogi malopridni siromaki zapili, zaigrali ali kako drugač potratili“. — In v istini se milodari niso delili v denarju, marveč v živežu (juha, meso, kruh, sol, če je bila sila, tudi vino). In kakor je bilo kranjsko prebivalstvo še vedno dobrega srca in odprtih rok, tako so se tudi sedaj darila stekala v prav izdatni meri. Tako je bilo že do 29. avgusta, torej v komaj treh tednih, samo v čistem denarju nabranih 3832 gld. in $\frac{1}{2}$ kr., vsota torej, ki je mnogo izdala, ako vpoštevamo, da je tistega leta žemlja iz najboljše moke in seveda dosti večja, nego so naše dandanašnje, stala 1 kr., 1 funt govejega mesa, od pitanih volov in brez doklade, $9\frac{1}{2}$ —11 kr., 1 mernik pšenice $3\frac{1}{2}$ gld. 1 mernik rži krog 3 gld., ječmena pa $2\frac{1}{2}$ gld., dočim je stari cent špeha, kakor so tedaj pisali, stal 35—37 gld. — Do 19. oktobra je bilo pri zdravstveni komisiji ljubljanski nabranih že 7208 gld. Še raje in še več nego v čistem denarju se je prostih daril nabralo v obliki živeža. Po nekaterih okrajih so bolje situirani posamezniki, zlasti graščaki, na svoje stroške prevzeli oskrbo vsega okoliša. — Najizdatnejša podpora pa je prišla iz cesarskega Dunaja, ko je neznan dobrotnik po koleri prizadetim Kranjcem naklonil bogato podporo 20.000 gld. — Da se o bednem stanju po deželi prepriča in ga po možnosti olajša, je deželni poglavar grof Chorinski prepotoval vse huje prizadete kraje in povsodi z besedo in dejanjem delil tolažbo. In tolažiti jih je imel mnogo. Kajti do 1. septembra, ko je

nastopil svoje potovanje, jih je bilo po vsej Kranjski za kolero obolelo že 10.234. Od teh jih je umrlo 2811, ozdravelo 5118, drugi pa so še bili v zdravniški oskrbi. Samo v Ljubljani jih je bilo dotlej od 276 obolelih umrlo 84, 146 pa jih je bilo oskrbovati.

Za podporo bolnikom in bednim je bilo torej precej dobro poskrbljeno.

Kako pa je bilo v zdravstvenem oziru?

Že leto popreje, l. 1854., je nemški učenjak Pettenkofer v Monakovem na podlagi svojih raziskovanj dokazoval, 1.) da je zmotno trditi, da se kolera širi edinole od človeka do človeka na ta način, da jo zdrav človek nabere od bolnika („kolera je nalezljiva ali kontagiozna bolezen“), kakor je 2.) zmotno trditi, da izhaja kolera edinole iz nezdravih, okuženih tal („kolera je miazemska, to je po kužnem, iz zemlje prihajajočem izparivanju povzročena bolezen“), marveč je istina, da povzročata razširjevanje kolere obe te činjenici, ki nikakor ne delujeta vsaka zase, ampak sta med seboj v tesni zvezi. In sicer ne more biti drugače, nego da pride še neznan povzročilec (Pettenkofer bacila še ni poznal!) iz bolnika v tla, kjer se nekako preustroji, da potem, ko je v ugodnih tleh dozorel, od izparivanj iz tal na prsto zanesen, kakorkoli dospe do človeka in ga okuži (Neuinfektion.). Na ta način da nastanejo, potem ko se je enkrat kolerni kal zanesel v ugodne razmere, one tako hitro šireče se epidemije. Kolere torej ne širi samo občevanje ljudi, ampak jo prav tako, če ne še v večji meri, negujejo in širijo tla in jo pospešuje podnebje. Zato je menil Pettenkofer, da proti koleri ne morejo pomagati ne kvarantene, ne zapiranje mej, ne dezinfekcija bolnikovoga perila, pomagati more v prvi vrsti osuševanje in ozdravljanje tal, odpravljanje vseh nečistih odpadkov človeškega gospodinjstva, kanalizacija in preskrbovanje z zanesljivo zdravo pitno vodo; zlasti naj se odpravijo vse greznice, ki so najhujše okuževalnice. V drugi vrsti pa treba gledati na to, da zdravi ljudje z bolnimi ne pridejo v neposredno dotiko. Vendar pa se dado izolacije (osamljenja) in kvarentena le težko izvršiti.

Tako je Pettenkofer pripravljaj popoln prevrat v nazarju o načinu razširjanja kolere. Njegovi tozadevni dokazi so bili tako dobro podprti, da se mu je pridruževalo čim dalje več učenjakov.

Pettenkoferju se je pridružil tudi naš dr. Melzer v svoji brošuri „Die asiatische Brechruhr als Volkskrankheit, Wien, 1856“, kjer poudarja, da ne kaže zapirati celih dežel, temveč da treba seči po sredstvih, ki zabranjujejo, da bi se povzročevalec bolezni od bolnika širil na zdrave: edinole bolnike, njegovo rodbino in njegove stvari treba ločiti od okolice, izva-

jati je torej edinole na okužence ali sumljive osebe in efekte omejeno, torej delno kvaranteno, ne pa splošne, cele okoliše ali pa cele dežele obsegajoče splošne kvarantene, ki ovirajo ves promet, pa ne morejo prida koristiti. Ker tajinstvenega povzročevalca kolere po Melzerjevem mnenju očitno raznaša od nezdravih, iz tal prihajajočih izparivanj okuženi zrak, treba vso pozornost obračati na to, da se zrak, katerega vdihavamo, očisti. Kajti nedvomno pridejo kolerne kali z zrakom vred v naša pljuča, od tod pa v krožečo kri. Da jim zabranimo dostop, je najbolje, če si pred nosnice, skozi katere vdihavamo, pritrdimo nekakšno drobno sito, skozi katero mora vdihavani zrak: mašček se skozi sitce, se bode očistil. Usta je uporabljati edinole za govorjenje in za uživanje jedi in pijače, ne pa tudi za dihanje. Če pa bi kdo že moral dihati skozi usta, naj si tudi pred nje pritrdi slično sitce, katerega nadrobni popis se nahaja v omenjeni Melzerjevi brošuri. — Da današnja zdravilska veda ne bi potrdila vseh Melzerjevih misli o povzročevalcu kolere in o borbi proti njemu, niti ne bi bilo treba pripominjati. Saj vemo, da kolere ne raznaša zrak in da je torej tudi ne vdihavamo, da jo marveč raznašamo le z dotikanjem.

Najopasnejša gnezdišča kolere, nadaljuje dr. Melzer povsem pravilno, so naše greznice in naša stranišča. Iz lesa skupaj zbita, gnijejo zaeno s svojo vsebino. Dobe pa se grozna stranišča, pravi, ki niso samo polna nesnage, ampak so od nje celo čez in čez pokrita tako, da se do njih pride le skozi cele sklade blata in cele gnojne mlakuže, da torej treba reči, da nesnaga ni samo v njih, ampak da so tudi ona v nesnagi. Takih stranišč je vsepovsodi, ne samo na velikih, odprtih dvoriščih, kjer se smraja vsaj nekoliko razpuhti, ampak tudi po hišah, katerih stanovalci kažejo v tem oziru grozno malobrižnost (Cynismus) in se ne zmenijo za to, da dan za dnem vdihavajo kužen zrak. — Nič bolje ni z našimi greznicami, pravi, nad katerimi se prav mnogokrat gor do prvega hišnega nadstropja dvigajo piramide gnoja, od katerih se gori do oken in skozi nje vzpenja neznošen smrad, dočim se gnusna gnojnica po vsem dvorišču ugreza v zemljo. Da iz takšnih tal ne more prihajati čista, neokužena pitna voda, je jasno. Pettenkofer je nepobitno dokazal, da so uprav te razmere najhujši povzročevalci kolere; zato naj se nemudoma odpravijo.

No, na Kranjskem jih navzlic Pettenkoferjevim neizpodbitnim izvajanjem do 1855. l. niso odpravili, ker se tako hitro tudi ob boljši volji oblasti ne bi dale odpraviti. Pač pa so se po bridkih izkušnjah 1855. l., ki so v vsem obsegu potrdile Pettenkoferjevo mnenje, v tem pogledu začele priprave, ki so končno, čeprav še le čez 20 let, rodile dober sad.

Prav tako bridko se dr. Melzer v svoji brošuri pritožuje nad slabotno zdravstveno policijo. Zdravnikov je tudi še vse premalo, pravi, in še ti, kar jih je, so slabo razdeljeni. To je uvidela tudi že vlada, pa ni mogla pomagati drugače, nego da si je za čas divjanja kolere z Dunaja naročila štiri zdravnike in si pri ministrstvu izposlovala pravico, da si jih za slučaj potrebe naroči še več.

Bolnice dr. Melzerju niso delale nič manjših skrbi. Premalo jih je, je naglašal, in še te so slabo urejene. Oskrba ljubljanske bolnice se je s 1. novembrom 1855. l. izročila usmiljenim sestram, ki so imele skrbeti za kuho, perilo in postrežbo bolnikom, dočim je vodstvo, upravnništvo in zdravništvo še nadalje ostalo v deželnih rokah.

Za slučaj sile je bila mestna gosposka ljubljanska pripravljena, za zdravnike preskrbeti vozove, da bodo mogli urno od bolnika do bolnika. Zdravniki so odločali, ali je bolnika zdraviti doma ali ga je spraviti v bolnico. Za prenašanje bolnikov je mestna gosposka pravočasno oskrbela dovoljno število nosil.

Sicer si je lahko vsak bolnik sam izbral zdravnika; zaradi revežev pa, ki so bili navezani na javno oskrbo, je zdravstvena komisija Ljubljano razdelila v pet „razdelkov“ in vsakemu dodelila posebnega zdravnika. Razdeljena pa je bila 1855. l. Ljubljana tako-le (glej „Novice“ 1855:

- I. Okraj: Ulica sv. Florijana, Rožna ulica, Žabjek, Hrenova ulica, Karlovško predmestje, Kurja vas in „močirje“: zdravnik: Gospod dr. in operatér F. Fuchs, stanujoč v mestu hiš.-št. 231.
Pridružnika: gospoda ranocelnika Janez Köchel v mestu hiš.-št. 34 in Luka Erwerth v kazini.
- II. Okraj: Predmestji Ternovo in Krakovo in Luža: zdravnik: Gospod Dr. Ed. Kolereto v koliseju.
Pridružnik: Gospod ranocelnik Anton Vukotič, v mestu hiš.-št. 203.
- III. Okraj: Šent-Petrsko predmestje s Kravjo dolino in Blatno vasjo: zdravnik: Gospoda dr. Franz Skedl, v Šent-petrskem predmestju hiš.-št. 11 in Dr. Adolf Eisel, tudi ondi, hiš.-št. 140.
Pridružnik Gospod Franc Ves, ondi, hiš.-št. 98.
- IV. Okraj: Poljane in pod Golovcom: zdravnik: Gospod Dr. Emil vitez Stökl, v mestu hiš.-št. 277.
Pridružnik a: Gospoda ranocelnika Matevž Finc v mestu hiš. št. 311 in Boštjan Rogel, na Poljanah, hiš.-št. 2.

V. Okraj: Gradišče in Kapucinsko predmestje z ostalim delom mesta:

zdravnika: Gospod Dr. Fr. Schiffer, v mestu hiš.-št. 239 in gospod Dr. Janez Bleiweis, v mestu hiš.-št. 260.

Pridružnik: Gospod ranocelnik Andrej Gregorič, v Kapucinskem predmestju hiš.-št. 52.

„Ker se kolera ponuja v Ljubljani in ker se je tudi že v drugih krajih Kranjske pokazala, je 25. julija gospod deželni poglavar¹⁾ pod predsedstvom dvorniga svetovalca grofa Hohenwarta v Ljubljani ustanovil zdravstveno komisijo, kateri so izročena vsa opravila v zadevah kolere v Ljubljani, pa tudi po deželi.“ Referent te komisije je bil skozi 4 mesece naš znanec dr. Vesel.

Kako je 1854. l. o koleri sodil Pettenkofer, smo videli; kakšno mnenje pa je o njej mimo Melzerjevih izvajanj vladalo na Kranjskem, o tem nam pričajo od zdravnika dr. Bleiweisa urejevane „Novice“, ki menijo:²⁾ „To je zdaj gotovo, da se ne more šteti med posebno nalezljive bolezni, ker ravno tisti ljudje, ki imajo noč in dan največ opraviti z bolniki, namreč zdravniki in duhovniki, prav nič bolj pogosto ne umirajo kot drugi ljudje, ki nikdar ne pridejo k bolnikom. S tem pa nočemo reči, da bi se prav nikoli ne nalezla kolera. Zakaj ne bi bila nalezljiva, če se včasih tudi že navadna griža in druge navadne bolezni nalezajo?“

Iz teh besed smemo posneti, da si je bilo javno mnenje glede kolere kaj malo na jasnem, kajti težko je gorenja kaj optimistična izvajanja spraviti v sklad z dejstvom, da je kolera tega leta samo po Kranjskem izkopala do 6000 svežih grobov. Istina, da je marsikdo, ki je neprestano imel opravka z okuženci, ostal zdrav, dočim je koleri zapadlo premnogo takih, ki z okuženci niso prišli v dotiko, kolere torej „niso našli“, je zdravnike kakor lajike spravila v popolno negotovost in ker je Kranjec že od nekdaj pobožen, si je tudi divjanje kolere razložil po svoje, kakor to čitamo v „Novicah“, ki pravijo (1855, p. 238): „Da zdravniki še nimamo gotovega zdravila, ki bi vselej pomagalo, ne more noben umen človek nam očistavati,³⁾ ker so neozdravljive bolezni bile na svetu in bodo, dokler bo svet stal, in zakaj? Po naših mislih so bolezni tista dolga roka Višje Previdnosti, ktera žive stvāri kliče iz tega sveta, preden so še dosegle najvišjo starost, da delajo drugim prostor.“⁴⁾ Kaj bi neki začeli, ako bi vsak človek

1) = dež. predsednik.

2) „Od kolere popoln nauk“, 4 pisma, „Novice“ 1855.

3) — Namreč „nam zdravnikom“.

4) Razprto tiskano!

Op. pis.

Op. pis.

Op. pis.

še le umeri, ko ga je starost pod koš spravila! Že zdaj hoče eden drugega snesti — kaj bi še-le tedaj bilo, ako bi vsi ostali do najvišje starosti!"

S takšnim naziranjem, ki, logično izvajano v praksi, terja slepo vdanost v vladanje Višje Previdnosti in ne bodri h korakom, ki bi mogli to vladanje zaustaviti ali omejevati, se slabo sklada, če „Novice“ v isti sapi priporočajo, da treba v obrambo proti koleri paziti na čistočo stranišč in greznic, ki jih je polivati s klorovim vapnom, pomešanim z vodo, torej razkužiti ali dezinficirati.

Vsekakor je stvar ta, da so „Novice“ hotele nekako pomirjevalno vplivati, da pa jim je pri tem preudarnost ušla s plemenito željo, tako da so za hip zapustile svoje sicer trezno stališče.

Da so si v tej negotovosti vedno še precejšnje besedo lastili lajiki in zdravniški mazači, o tem pričajo iste „Novice“, ki ponovno svare pred takimi vseznalci in vseboljevedeži, češ, da so zdravila, ki ne prihajajo iz zdravnikovih rok, vedno lahko opasna. Tako se je t. l. „nek višji c. kr. vojaški zdravnik hvalil, da je našel proti koleri sredstvo, ki ozdravi prav vsakega bolnika: „na trebuh namreč se bolniku položi „žakljček“ se sogretim ovsom, na želodec pa žakljček s sogretim lanenim semenom; nad vsak žakelj se položi vroč cegel, k nogam pa tudi vroč cegel“. „Mi temu sredstvu sicer ne verjamemo,“ dostavljajo „Novice“, „priobčujemo ga pa vseeno.“

Kolera je končno na zimo prenehala in ljudje so se odahnili, za trdno upajoč, da jih je Bog s svojo šibo zadosti udaril in da jim odslej prizanese. „Novice“ pa so bile treznejšega mnenja: „Ni nič verjeti, da bi se ta bolezen spet ne ponovila. Leto dan se ta bolezen kuja ali kuha, in iz slamnate bilke bo še poskočila in po ljudeh lomastiti jela.“

Ali topot se je vendarle za dalj časa poslovlila. Za celih enajst let je Kranjski dala slovo in ko je leta 1864. tretjič navalila na Evropo, je Kranjski prizanesla, „kakor bi ne bila našla rodovitnih tal.“ Zato pa se je Kranjcev s tem večjo silo lotila l. 1866.

* * *

Leto 1866.

Za razvoj proti koleri naperjenega boja na Kranjskem je važno dejstvo, da so „Novice“ že 1855. l. opozarjale na to, da je zelo uspešno, stranišča polivati s klorovim v vodi razpuščenim vapnom, ker se na ta način neznani povzročevalec kolere nekako zamori. To razkuževalno ali dezinfekcijsko sredstvo se je bilo v istini že na mnogih krajih izkazalo kot izvrstno

učinkujoč obrambni pripomoček, tako da je v soglasju s Pettenkoferjevimi izvajanjem vprašanje o razkuževanju stranišč, greznic in kanalov namah stopilo v ospredje javnih zdravstvenih razprav. In ko se je 1866. l. kolera vnovič pojavila na Kranjskem, je vlada ukazala splošno rabo razkužujočih sredstev in uvedla obvezno razkuževanje. Tako se je preprečilo, da bi se bila kolera 1866. l., pa najsi je bila na Kranjsko navalila z vso silo in kakor besna poskakovala iz kraja v kraj, razvila v obširne epidemije. Dočim je Trst in Vojaško Granico prav hudo prišla, na Kranjskem ni več zahtevala tako orjaškega števila žrtev. Boj proti njej je bil čim dalje boljše, dasi še izdavnica ne vzorno organiziran. Kako izdatnega pomena za preprečanje epidemij je organizirano zdravstvo, se je pokazalo l. 1886., ko se kolera spričo urejenih zdravstvenih razmer kar nič več ni mogla po svoji volji razpasti, ampak se je morala držati stavljenih ji mej. 1866. leta pa, ko še ni bilo vse tako urejeno, kakor bi moralo biti, pa je vendarle še, kjerkoli se je dalo, poskočila preko ojesa.

Zanesla jo je tega leta na avstrijska tla pruska armada, od katere so jo našli tudi nekateri naši domači vojaški oddelki, ki so se s Prusi pretepali po čeških tleh, z druge strani pa je na Kranjsko prilomastila iz Italije, kjer sta si bila v laseh laški kralj Viktor Emanuel in avstrijski vojskovoda, nadvojvoda Albreht.

Tako je tudi to pot kolero zasejala vojska.

Ko se je zvedelo, da nevarni ta gost že zopet sili preko naših meja, je deželna gosposka takoj začela z obsežnimi varnostnimi odredbami. Sestavila je c. kr. zdravstveno komisijo, ki ji je načeloval c. kr. namestništveni svetnik Ivan vitez Bosizio, in ji poverila polnomočje v vseh zdravstvenopolicijskih zadevah. Le-ta se je zbrala na sejo, še predno se je v deželi pojavila kolera, in sklenila, da je v Ljubljani za vse slučaje urediti bolnico za silo, in sicer naj se v ta namen preuredi licejsko poslopje, ki je tedaj služilo kot gimnazija. Prereševala je tudi vprašanje, ali ne bi morda kazalo, kot bolnico uporabiti Knežji Dvorec, pa je to misel ovrгла. Na starem Strelišču pa je bila prirejena bolnica za vojake. Temu je sicer v javni seji občinskega sveta ugovarjal dr. Valenta, ali vsi ugovori so bili zaman, ker za vojaštvo ni bilo dobiti prikladnejšega prostora. Vodstvo civilne bolnice v licejskem poslopiju se je poverilo dr. Bleiweisu in obema tedanjima mestnima zdravnikoma. Izbrali pa so samo take sobe, ki so imele okna na dvorišča.

Nadalje je deželna zdravstvena komisija objavila običajni pouk, kako treba v slučaju kolere ravnati, in okrožnico (Circular), kako se treba vesti. V svojem „pouku“ je zlasti pripo-

ročala uporabo železne galice kot najboljšega sredstva za razkuževanje gnojišč, kanalov, stranišč itd., ker je dobro vedela, da je dezinfekcija najzanesljivejše obrambno sredstvo proti koleri. Velevala je: „Vzemi 1½ funta železne galice na 1 vedro čiste vode, počakaj, da se galica dodobra razkroji in voda nasiti, potem pa polij s to tekočino vse tiste stvari, katere nameravaš dezinficirati. Dezinfekcija je popolnoma dosežena, ako politi izmečki nič več ne smrde. Za dezinfekcijo enega stranišča je treba 4—8 meric železne galice. Čim večja je njegova vsebina, tem več je je treba. Polivaj počasi, in sicer prvi teden vsak dan po enkrat, naslednje tedne pa po trikrat na teden. V slučaju, da je kolera že izbruhnila, treba bolnikove izmečke že takoj v posodi polivati z omenjeno tekočino . . .“ Zanimivo je v tem vladinem „pouku“, da že zatrjuje kakor dognano in občepriznano stvar, da kolere ne raznaša zrak in da neznan povzročitelj kolere v človeško telo ne pride skozi dihala, marveč skozi prebavila. Povzročitelj kolere, pravi vladni pouk, se ne skriva ne v zraku, ki ga izdihavamo, ne v izparivanjih, ki se dvigajo iz človeške kože, marveč edinole v naših otrebkih. Zato ni prav nič nevarno, občevati s kolerabolniki in jim streči, treba le, da previdno pazimo na to, da se jih ne dotikamo nezavarovani. Nevarnost, da nalezemo kolero, potemtakem ni prav nič večja nego pri drugih nalezljivih boleznih, nasprotno, še manjša je, pravi, nego pri škrlatici, ošpicah, difteriji i. t. d. Poleg kolera-bolnikov so najnevarnejši razširjevalci kolere z njihovimi otrebki onečiščeno perilo, obleka in drugi predmeti, ki so jih rabili bolniki, stranišča, v katera se izpraznjuje bolniška nesnaga, nadalje voda potokov, rek in mlak, v katero se meče nesnaga. — Vidimo, da se je vlada docela postavila na stališče sodobne vede. V svoji okrožnici je bodrila k pogumu, ker je splašenost najnevarnejši kolerin oproda, opominjala k zmernemu uživanju jedi in pijač, svarila pred prehlajenjem, zlasti pred prepihom, spalnica mora biti topla in dobro zavarovana; če voda ni prav okusna, ji je dobro primešati vina ali pa vsaj nekoliko vinskega kisa ali nekoliko žganja. Pred vsem pa treba gledati na snago, izogibati se treba vlage, smradu in izparivanj. Kot enostavna domača varstvena sredstva je priporočala lahek čaj iz lipovega cvetja, iz melis ali kamilic, ki ga treba piti mlačnega, in sicer po večkrat. Kakor hitro pa bi se pokazalo kaj sumljivega, je poklicati zdravnika.

Tej vrhovni c. kr. zdravstveni deželni komisiji so bile podrejene c. kr. zdravstvene okrajne komisije, ki so imele v svojem političnem okraju strogo gledati na to, da se vse zdravstvenopolicijske naredbe čim najvestneje izpolnjujejo. Zanimivo pa je, kako te okrajne komisije tožijo, da je pač lahko naredbe velevali, uveljavljati pa jih je težko, ker nedostaja

potrebnih sredstev. Poleg deželne zdravstvene komisije, ki je imela svoje seje prav pogostoma, je v Ljubljani zelo pridno poslovala mestna okrajna komisija, ki jo je vsako soboto sklical župan dr. Costa.

Mesto Ljubljano je zdravstvena deželna komisija razdelila na 5 zdravstvenih distriktov in za vsak distrikt določila posebne zdravnike „obwohl die Kommission von dem Grundsatz ausgeht, dass jedem Kranken die Wahl des Arztes freisteht. . . um es im Falle des wirklichen Ausbruchs der Brechruhr zunächst der ärmeren Klasse zu ermöglichen, sich rasch den ärztlichen Beistand zu verschaffen“.

Razdelitev pa je bila ta-le:

I. distrikt: Notranje mesto. Komisija: obč. svetovalec Franc Rösman in obč. svet. Blaž Vrhovec; zdravnika: dr. Schiffer, ranocelnik Andrej Gregorič. — II. Gradišče, Kapucinsko predmestje: obč. svet. Vincenc Seunig, trgovec z žitom Kalin; zdravnika: dr. Valenta, ranocelnik Mat. Finz. — III. distrikt: Poljane in Sv. Peter: dež. tajnik Ad. Hofbauer, posestnik Franc Mali; zdr.: dr. Kovač, ranocelnik Rogl. — IV. Krakovo in Trnovo: obč. svet. Jos. Schwentner in Leopold Hočevan; zdr.: dr. vitez pl. Stöckl, ranocelnik Vukotič. — V. Karlovško predmestje, Kurjava, Karolinska zemlja: obč. svet. dr. Jos. Orel, okr. predst. Fr. Šusteršič, zdravnika: dr. Coloretto, dr. Mader ml.

Teh sekcij naloga je bila, paziti na snažnost in snaženje hiš, dvorišč in ulic, na redno odstranjevanje zdravju škodljivih odpadkov iz greznic in gnojišč. Nadalje so morale nadzirati dezinficiranje in sploh gledati, da so se točno izvrševale vse varnostne naredbe, ki so zmožne, kolero zabraniti, ali pa jo, če že izbruhne, omejiti. Zanimivo je tudi, da je baš to leto na dr. Bleiweisovo priporočilo mestna občina Doberletu dovolila uvedbo mrliških vozov, ne da bi se ozirala na ugovor meščanov, ki se jim je prevažanje mrličev zdelo če že ne nečuvno, pa vsaj smešno, in ne da bi se ozirala na dopis ljubljanskega knezoškofijskega ordinarijata, ki se je prečital v občinski seji dne 17. avgusta in v katerem se je imenovani cerkveni urad izrekel za to, da naj se naprava mrtvaških voz ne uvede, češ, da katoliškim meščanom ti vozovi niso po volji. „Novice“ dostavljajo, da je bil ta dopis, ki ugovarja stvari, ki so jo že uvedla glavna in tudi mnoga manjša mesta vseh dežel, „z veliko nevoljo zaslišan“. Ta svoj predlog je dr. Bleiweis med drugim podpiral tudi s tem, da govore za uvedbo takih voz v naši prestolici tako često porajajoče se nalezljive in epidemične bolezni.

Bleiweisov predlog je seveda prodril in obveljal.

Potem ko je ljubljanski magistrat razpisal minuendo licitacijo za morebitno strežbo bolnikom v tukajšnji bolnici za silo, je bila Kranjska pripravljena.

Ni bilo treba dolgo čakati na kolero. Zanesli so jo iz Italije vračajoči se vojaki. Vojakov je bilo tisto leto po Kranjskem vse polno. Avgusta meseca pišejo „Novice“: Iz Italije že prihajajo vojaki, ki ostanejo začasno v naši deželi menda tako dolgo, da bo mir sklenjen. V Ljubljano dobimo kakih 2600 vojakov in 250 častnikov. Tudi Kranj, Novo Mesto in Postojna z okolicami dobe po eno brigado. — Seveda jih ni bilo samo po teh krajih, ampak tudi drugod na vseh koncih, zdravih in ranjencev toliko, da je zmanjkovalo prostora. Tako n. pr. toži v „Novicah“ z dnè 24. sept. dopisnik iz Kranjske Gore, da so vojaki povsodi „prav tesno vkvartirani“ in da se prav nič ne gleda na to, ali je posestnik, kmet ali bajtar, premožen ali reven, marveč samo na to, da se jih čim največ spravi pod streho. Po 30, 50, do 70 so jih porinili enemu gospodarju. Da se v takih tesnih razmerah nalezljive bolezni najlaglje razpasejo, niso vedeli tedaj nič manj zanesljivo nego vemo to mi. Toda sila je bila velika in odpomoči ni bilo lahko. Zato je tudi kolera ponekod tako grdo zarogovilila.

Komaj je dospel 10. c. kr. lovski bataljon (Nižjeavstrijci) v Stari Trg pri Ložu, že je izbruhnila in 25. avgusta zahtevala prvo človeško žrtev. Do 1. septembra je ugrabila celo vrsto vojakov in civilnih ljudi. Od tedaj obolelih jih je okrevalo le malo. Vrhunec je v Ložu dosegla 15. sept., ko je v enem dnevu pomorila 15 ljudi. Izprva je divjala edinole v treh vaseh, nenadoma pa je preskočila tudi drugam.

Najbolj je trpela vas Nadlessek pri Ložu, ki je tedaj v samo 37 hišah štela 27 mrličev. Zanimivo pripoveduje o tej stvari okr. ranocelnik Franc Saurau, ki je bil kot zdravnik za kolero poslan v ta okraj. „Ljudje so bil vsi zbegani,“ pravi, „tako jih je preplašila vest, da je v Nadlesku izbruhnila kolera. Celó zvonjenje zvonov, kadar so duhovniki šli obhajati ali ob pokopavanju, jih je strašilo tako, da se je marsikateremu nenadoma shujšal napad. Strah pred kolero je bil izpočetka tolik, da so celo svojci bežali od bolnikov in da ga mnogokrat ni bilo, ki bi od žeje ginevajočemu podal žlico vode: z lastnimi odpadki in izmečki čez in čez obloženi, so umirali strašno smrt. Ko pa sem z vso odločnostjo uveljavil zdravstvenopolicijske predpise, se je kmalu obrnilo na bolje. Ljudem se je vrnil pogum in preudarek in potem nam ni več bilo težko, kolero zatreti.“

Postojni je kolera skoro docela prizanesla, sreča, ki je bila tem večja, ker je bilo v Postojno iz Trsta, kjer je kolera

istotako divjala, pribežalo vse polno Tržačanov. Edinole v Hrašah se je pojavila med vojaki, pa so jo kmalo zatrli s tem, da so vojake hitro poslali drugam.

Neznansko hudo pa je divjala v Planini, kakor bo to videti iz pregleda o razvoju kolere. V radovljiškem okraju je v 10 dneh terjala 14 žrtev, zlasti je divjala v Žgošah in v Begunjah, dočim sta v Radovljici sami le dva obolela, pa sta se oba rešila. Mestu Kamniku je popolnoma prizanesla, prihrula pa je nad Moste, Domžale, Mengeš in Dragometlj. Skakala je iz kraja v kraj, temu je prizanesla, nad drugega pa se je vrgla z vso silo. Največ so seveda trpeli kraji ob vojaški cesti in ker je bila vojaška bolnica v Ljubljani, ni čuda, če se je kolera lotila tudi kranjske prestolnice.

Kakor je razvidno iz službenih poročil c. kr. deželne zdravstvene komisije, je kolera na Kranjskem izbruhnila 21. avgusta in sicer se je najprej pojavila med vojaštvom. Do 11. septembra so že šteli v Ljubljani 1 mrliča, bolnikov pa v Planini 6, v okraju Postojna 3, v okr. Lož 31, v okr. Senožeče 7, v okr. Kamnik 1, v okr. Mokronog 1, v okr. ljubljanska okolica 4, v okr. Kočevje 1, vsega skupaj 54 slučajev kolere. Od teh jih je do 11. septembra umrlo 26.

Razumljivo je, da so ta dejstva na prebivalstvo kronovine Kranjske nemilo vplivala. Zbeganost je bila splošna in kakor običajno, je tudi tiste dni strah vsako stvar videl dosti večjo, nego je bila v istini. Zato je deželna gosposka spoznala za pravo, da ne molči več o koleri, kakor je bila o njej molčala dotlej, marveč da začne o njenem razvoju priobčevati redno uradna poročila. In sicer si je to poročanje uredila tako, da je o razvoju kolere v Ljubljani v uradnem listu „Laibacher Zeitung“ priobčevala dnevna poročila, o njenem gibanju po deželi pa tedenska zdravstvena poročila. Dasi so ti podatki uradni, vendar niso docela točni, bržčas zato ne, ker poročila iz posameznih okrajev niso dohajala redoma. Včasih se je tudi kaj prikriilo ali namenoma izrazilo netočno. Zato se ne smemo čuditi, ako se sklepne številke povsem ne ujemajo s podatki, objavljenimi od dne do dne.

Navzlic temu priobčimo v naslednjem pregled o gibanju kolere, ker ti podatki najbolje izpričujejo, kolikega pomena so preudarjene varstvene odredbe.

Kolera bi se bila brez dvoma vse drugače razpasla, zahtevala bi bila vse več človeških žrtev, ko ne bi bila oblast gledala, da se stori vse, karkoli jo more zabraniti ali pa vsaj omejiti.

V mestu Ljubljani se je kolera med civilnim prebivalstvom kretala tako-le:

| Dne | je bilo v zdravniški
oskrbi | od teh jih je
dotlej okrevalo | umrlo pa |
|-----------|--------------------------------|----------------------------------|-----------------------|
| 19. sept. | 15 | 0 | 8 |
| 20. " | 20 | 0 | 4 |
| 21. " | 19 | 4 | 0 |
| 23. " | 23 | 6 | 2 |
| 24. " | 21 | 3 | 3 |
| 25. " | 24 | 1 | 4 |
| 26. " | 23 | 0 | 4 |
| 27. " | 33 | 4 | 7 |
| 28. " | 31 | 0 | 3 |
| 30. " | 37 | 7 | 7 |
| 1. okt. | 25 | 3 | 2 |
| 2. " | 23 | 0 | 2 |
| 3. " | 25 | 5 | 2 |
| 4. " | 21 | 0 | 2 |
| 5. " | 26 | 3 | 4 |
| 7. " | 24 | 8 | 6 |
| 8. " | 18 | 1 | 1 |
| 9. " | 24 | 2 | 1 |
| 10. " | 27 | 8 | 3 |
| 11. " | 21 | 1 | 4 |
| 12. " | 23 | 2 | 1 |
| 14. " | 24 | 6 | 3 |
| 15. " | 18 | 2 | 2 |
| 16. " | 18 | 4 | 2 |
| 17. " | 20 | 3 | 1 |
| 18. " | 23 | 2 | 3 |
| 19. " | 21 | 4 | 3 |
| 21. " | 17 | 5 | 2 |
| 22. " | 12 | 0 | 0 |
| 23. " | 13 | 1 | 2 |
| 24. " | 14 | 2 | 1 |
| 25. " | 13 | 1 | 2 |
| 26. " | 11 | 0 | 1 |
| 28. " | 11 | 3 | 2 |
| 29. " | 6 | 0 | 0 |
| 30. " | 6 | 1 | 0 |
| 1. nov. | 6 | 2 | 0 |
| 2. " | 4 | 2 | 0 |
| 3. " | 0 | 2 | 0 |
| | | 98 | 94 civilnih
ljudi. |

V število onih, ki so bili v zdravniški oskrbi, so vedno všteti tudi tisti, ki so oboleli že prej, ki pa do označenega dne niti niso ozdraveli, niti niso umrli.

V celem je v Ljubljani, ki je tedaj štela nekaj nad 20.000 prebivalcev, za kolero obolelo 192 civilnih oseb; od teh jih je ozdravelo 98, umrlo pa 94, torej niti ne dobra polovica.

Priznati treba, da so si oblasti resno prizadevale, kolero omejiti, kolikor se da. Tudi mestni magistrat je parkrat prav odločno posegel vmes. Tako je 20. septembra župan ljubljanski dr. Costa objavil odredbo, da od imenovanega dne perila, oblačil in posteljne oprave, ki je bila v dotiki z okuženci, nihče ne sme prati doma niti tega ne sme dati prati komu drugemu, nego edinole oblastveno nastavljeni perici Tereziji Potočnik v šentpetrskem predmestju št. 149, ki ji je mestni magistrat strogo naročil, da mora sproti pobirati vse perilo, oblačila in posteljno opravo pri vseh okužencih in to izpirati po zdravstvenih predpisih. Kdor bi se tej odredbi ne pokoril, zapade strogi kazni. Obenem je določil tarifo za pranje okuženega perila (za rjuho 6 beličev, za žensko krilo 6, za srajco ali spodnje hlače 4 itd.). Zaeno je magistrat kmetskim pericam iz okolice strogo prepovedal, perilo še nadalje odlagati pred Šenklavžem, in jim veljal, da ga morajo odkladati v zanavlašč v to svrhu prirejene kolibe na sedanjem trgu Cesarja Jožefa (Jahrmarktstplatz). — Kmetske perice so se izprva nekaj upirale, ali magistrat jih je kmalu pomiril. „Novice“ pišejo o tem dogodku takole: Mestni magistrat je kmetskim pericam za odlaganje perila pripravil sejmske ute. „Al na to je vstal grozen šunder, in klepēt, ker je nekdo poštene babice podšuntal, da bojo morale v utah po 7 gld. davka plačati na mesec, zraven tega pa še vsak teden po 15 krajcarjev posebej. Vse to pa je laž; pericam so ute odločene brez vsakega plačila.“ — Nadalje je mestni magistrat uvedel prisilno razkuževanje zasebnih stranišč. Plačati je bilo treba od stranišča po 2 kr. — Ker je primanjkovalo zdravnikov, je deželna gosposka razpisala službe pomožnih kužnih zdravnikov, in sicer je določila za zdravnika po 5 gld. na dan, za ranocelnike pa po 3 gld. — Meščani ljubljanski so se vočigled temu, da kolera v njihovem mestu ni divjala tako, kakor so bili s strahom pričakovali, jeli kazati nad vse malobrižne, tako da se je magistrat videl prisiljenega, zagroziti najhujše kazni tistemu, ki se oblastvenim naredbam ne bi hotel pokoriti.

Ko od 1. oktobra vojaštvo Starega Strelišča ni več uporabljalo za bolnico, se je civilna zasilna bolnica iz licejskega poslopja preselila v Staro Strelišče. Licejsko poslopje je bilo treba izprazniti, da se je mogel na tamošnjih šolah začeti redni

pouk. Zato so vse prostore na novo ometali in pobelili, leseni pod pa ostružili in vestno izprali. Pouk pa se je na vseh ljubljanskih šolah po odredbi deželne vlade začel šele 3. novembra.

Med vojaki v Ljubljani se je kolera razvila tako-le: od početka

	je bilo bolnih	je ozdravelo	je umrlo
do 14. septembra	106	34	42
od 14.—22. septembra	23	15	12
" 22.—29. "	45	13	17
" 29.—6. oktobra	50	34	15
" 6.—13. "	83	28	16
" 13.—20. "	57	18	6
" 20.—27. "	52	28	9
" 27.—3. novembra	28	8	4

Tako govore vojaška zdravstvena poročila. Vendar se računni ne ujemajo natančno, kajti ob sklepu pravi poročilo, da je vsega skupaj v Ljubljani na koleri obolelo 392 vojakov, od katerih je ozdravelo 233, umrlo pa 134.

Po kronovini Kranjski je kolera gospodarila tako-le:

Civilnih ljudi je v označenih dobah obolelo:

| V okraju: | od 21. VIII.
do 11. IX. | od 11. IX.
do 14. IX. | od 14. IX.
do 22. IX. | od 22. IX.
do 29. IX. | od 29. IX.
do 6. X. | od 6. X.
do 13. X. | od 13. X.
do 20. X. | od 20. X.
do 27. X. | od 27. X.
do 3. XI. |
|-----------------------|----------------------------|--------------------------|--------------------------|--------------------------|------------------------|-----------------------|------------------------|------------------------|------------------------|
| V Ljubljani (mesto) | — | 9 | 29 | 50 | 34 | 38 | 27 | 11 | 1 |
| V Ljubljani (okolica) | 4 | 5 | 8 | 22 | 29 | 35 | 46 | 15 | 2 |
| Idrija | — | — | — | 9 | 10 | 2 | — | — | — |
| Kamnik | 1 | 1 | 1 | 10 | 17 | 38 | 10 | 7 | 3 |
| Kočevje | 1 | — | — | — | — | — | — | — | — |
| Kranjska Gora | — | — | — | — | — | 26 | 26 | — | — |
| Litija | — | — | — | — | — | 17 | 16 | 15 | — |
| Loka | — | — | — | — | — | — | 29 | 2 | 2 |
| Lož | 31 | 57 | 114 | 31 | — | 17 | 3 | — | — |
| Metlika | — | — | — | — | 9 | 8 | — | 19 | 5 |
| Mokronog | 1 | — | — | — | — | — | — | — | — |
| Novo Mesto | — | — | — | 18 | 21 | 10 | — | 8 | 4 |
| Planina | 6 | ? | 73 | 280 | 37 | 243 | 42 | 8 | 1 |
| Postojna | 3 | — | — | — | — | — | — | — | — |
| Radovljica | — | — | 6 | 20 | 31 | — | 9 | — | — |
| Senožeče | 7 | — | — | — | — | — | — | — | — |
| Zatična | — | — | — | — | — | — | — | 15 | — |
| Zužemperk | — | — | — | — | 26 | — | 44 | 24 | 8 |

Od 3. novembra nadalje se zdravniška poročila niso več izdajala, ker je bilo očito, da kolera pojema. V celem je v kranjski kronovini za kolero obolelo 1884 civilnih oseb; od teh jih je ozdravelo 1080, umrlo pa 672; kako je bilo z ostalimi 42, ki so še preko 3. novembra ostali v zdravniški oskrbi, nam poročilo ne pove.

Kakor vidimo iz podanih števil, so najbolj trpeli okraji Ljubljana (mesto), Ljubljana (okolica), Kamnik, predvsem pa okraja Lož in Planina, skozi katera so iz Italije prihajali okuženi avstrijski vojaki.

Splošno se na podlagi teh podatkov lahko reče, da je kolera zahtevala razmeroma le malo žrtev.

S početka novembra je kolera v mestu in po deželi pojenjala, zato so 3. novembra bolnico za kolero v Ljubljani razpustili. V celem so v njej zdravili 55 oseb; od teh jih je okrevalo 28, umrlo pa 27. Ostale so zdravili doma. Zadnji slučaj obolezlosti se je pripetil 28. oktobra. Torej se je kolera začela z veliko vročino, prejenjala pa je, ko je nastopilo hladno vreme.

Po vsej Avstriji pa je kolera tega leta do 10. oktobra pobrala preko 40.000 ljudi.

H koncu še veselo zgodnico iz tega leta, ki je kot dopis iz Šmartna pri Litiji beli dan zagledala v „Novicah“. Dopis se glasi: „Tudi k nam se je pritepla kolera in pobrala nekoliko ljudi, pa kakor je čuti, nas je zopet zapustila in se podala proti železnici. To je resnica, kar „Novice“ pravijo, da se tje najraje oglasi, kjer je revščina in nesnažnost; enmalo je pa morebiti tudi nalezljiva, največ pa škoduje strah. Tega sem se sam prepričal iz sledeče prigodbe. Nekega dne me je na poti došel neki možek, po rodu Lah, ki se je pred kakimi 15 leti pri nas vselil. Prašam ga, kam tako hiti? „Mei Sohn in Pasjek — mi na to odgovori — ich bekom Post, dass hat Bauchwiks (Bauchzwicken), ich so srok, auch ich Bauchwiks bekommen.“ In res od samega strahu ga je začelo po trebuhu vjedati. Možek hiti tako naprej, da čez pol ure me zopet sreča, ko je že nazaj šel, al kako vesel! Od deleč že je vpil: „Mei Sohn nichts hat Bauchwiks, hat Kopfšmalz, das is gut, Kopfšmalz, nicht kolera, auch ich verloren jetzt Bauchwiks.“ Tako vidimo, da od strahu ga je začelo po trebuhu ščipati, od veselja je pa ozdravel.“

* * *

Od leta 1866. pa do leta 1886. se azijska kolera na Kranjskem ni več pojavila, niti epidemično niti v posameznih slučajih. Ko pa je l. 1886. zopet potrkala na kranjska vrata, je našla docela izpremenjene razmere: žito, ki ga je bil zasejal Pettenkofer, je bilo tudi že na Kranjskem šlo v klasje, vrhu vsega pa je že l. 1883. Robert Koch iz mistične teme na solnčno svetlobo medicinske znanosti prital nesrečnega njenega zvodnika, toli iskani kolerabacil.

Neugnano besnenje kolere je 1866. l. napotilo Pettenkoferja, da je povzročil sestanek zdravnikov, takozvano kolera-

konferenco, na kateri so se zlasti pretresala ta-le vprašanja: 1. Kakšne izkušnje je l. 1866. rodilo glede razširjevanja kolere in glede njenih časovnih in krajevnih pospeševalcev? 2. Kakšne izkušnje je rodilo glede razkuževanja in kvaranten? 3. Katere zdravstvene odredbe se priporočajo za bodočnost? 4. Na katere čimbenice je v bodoče posebno paziti? — Dognalo se je na tej konferenci, da je najhujši raznaševalec kolere človek, da so poglavitni nosilci njenih povzročevalcev otrebki za kolero in za kolera-grizo obolelih in da se iz teh povzročevalcev v ugodnih razmerah razvije kužni kolerni strup. Razvoj tega strupa se more zabraniti potom razkuževanja ali dezinfekcije, ki jo je treba kot obrambno sredstvo izvajati že koj, ko se kolera napoveduje, in sicer naj jo državne oblasti zaukažejo kot obvezno dolžnost. Kot razkuževalno sredstvo za perilo se določa cinkova galica, za kanale pa Suvernova metoda. — Slična konferenca je bila l. 1874.

L. 1883. je Robert Koch razkril kolerni bacil in tako ves svet oprostil tlačeče more.

L. 1885. je pruska vlada vse ostale države povabila na mednarodno zdravstveno konferenco v Carigradu, o katere sklepkih smo že poročali uvodoma.

Po vzorcu drugih držav in kronovin so končno tudi na Kranjskem organizirali javno zdravstveno službo. Zakon z dne 30. aprila 1870 je določil, da si dežela ustanovi svoj lastni zdravstveni svet, občine pa svojega z lastno zdravstveno policijo. Zdravstveni sveti imajo svoj natančno določeni delokrog, imajo pravico, samostojno voliti svoja predsedstva in pravico do inicijative (nasvetovanja), dočim si je pravico do eksekutive (izvrševanja) in do vrhovnega nadzorstva pridržala država, katere vrhovni zdravstveni organ je najvišji zdravstveni svet. Deželnemu zdravstvenemu svetu daje vlada na razpolaganje svojega deželnega zdravstvenega poročevalca, svojega deželnega živino-zdravnika in okrajne zdravnike.

Na podlagi tega zakona, ki je značil velik napredek, je za Ljubljano občinski svetnik in zdravstveni svetnik dr. Keesbacher zasnoval posebno zdravstveno organizacijo, ki jo je pa občinski svet odklonil. V tem načrtu je dr. Keesbacher predlagal, naj se za Ljubljano ustanove eno mesto za mestnega fizika, mesta za dva zdravnika, enega mestnega ogledovalca mrličev in za eno mestno babico in da naj se za Ljubljano sestavi poseben, z inicijativo, pa tudi z eksekutivo opremljen zdravstveni svet. Pa, kakor rečeno, mestni občinski svet je ta predlog odklonil in tako je za Ljubljano ostalo pri starih določilih izza l. 1835., Keesbacherjev rokopis pa se je ohranil in je kasneje prav dobro služil.

Nove zdravstvene instrukcije sta dobila ljubljanska mestna zdravnik — 1874. leta je torej Ljubljana imela še vedno samo dva mestna zdravnik, prav kakor l. 1836.! — stoprav 1874. leta. 14. januarja 1875 pa so končno vendarle imenovali še enega definitivnega mestnega fizika in mu dodali še eno začasno inštrukcijo. Plače so ti mestni zdravnik prejemali 300—400 goldinarjev na leto.

Naposled so vendar tudi začeli misliti na odpravo škandaloznih zdravstvenih razmer kranjske prestolice, ki so jih bili zanemarjali od leta do leta.

Pred vsem so se začeli zanimati za greznice in stranišča. Tudi po mestu so bile greznice izvečine odprte in hudo zanemarjene. Kanalov ni bilo razen tistih odtočov, ki so se iztekali v Ljubljanico. Zato so se vsi odpadki iz kuhinj, vse smeti in vsi otrebki iz stranišč morali nabirati v greznicah. L. 1873. so oblasti pregledale ljubljanske greznice in se končno odločile, urediti način njihovega izpraznjevanja in odvažanja. Prav tako se je uredilo odvažanje pocestne nesnage.

Pretrესali so vprašanje o kanalizaciji, o pitni vodi, o stanovanjih, o kopališčih. Sklicala se je posebna anketa, ki je določila, kako je v vseh teh vprašanjih v bodoče postopati. Kako so se razmere končno popolnoma preobrazile, je znano, ker ta preobrat datira iz najnovejše dobe. Vsekakor pa je mestna občina vsa ta vprašanja reševala prepočasni, kajti dobila je l. 1886. od deželnega predsednika Winklerja hud nos, češ, da se je mestni zastop z zdravstvenimi vprašanji pečal le akademično, da je vodovodno vprašanje skozi leta in leta zastalo, da se je izpraznjenje jam pnevmatičnim potem odlašalo kakor navlaš, za zgradbo epidemične bolnice se pa nihče zmenil ni, čeprav je deželni predsednik vedno in vedno zopet v številnih odredbah silil na to, naj se ta vprašanja vendar že enkrat z vso potrebno odločnostjo vzamejo v pretres in rešijo čim preje, ker se je bati, da vsak hip zopet izbruhne kolera. Če se občina rešitve teh vprašanj ne bode lotila nemudoma, bode vlada morala poseči po skrajnih sredstvih. Najkasneje do majnika 1887 morajo vsaj poglobilni načrti biti izgotovljeni. Nova epidemična bolnica mora najkasneje do spomladi 1887 biti docela urejena. Mestni zdravstveni svet in mestna zdravstvena komisija morata biti v permanenci (poslovati trajno), ker je kolera že izbruhnila. O njunem poslovanju se mora vladi vsak teden poročati; prav tako ji mora mestni magistrat predložiti vse zapisnike, ki se nanašajo na zdravstvena vprašanja. H koncu pravi ta vladni dopis: „Dodati moram, da je visoko ministrstvo zdravstveno zane-marjenost mesta Ljubljane že ponovno najostreje grajalo in v odloku z dne 15. novembra 1886 pripomnilo, da se mesto

Ljubljana z ozirom na njegove zdravstvene pomanjkljivosti med vsemi deželnimi stolnimi mesti odlikuje z žalostnim svojstvom, da je že dolgo časa pravo in nezatrljivo gnezdišče kolere in njeno izhodišče za vso deželo in morda za še obsežnejši krog.“ Ta dopis deželne vlade, ki ostro označuje tedanje razmere in v najugodnejši luči kaže vlade resno prizadevanje, iztrebiti Avgijev hlev in tudi na Kranjskem ustvariti zdrave odnošaje, je seveda v občinskem svetu izzval razburjeno debato. S seje z dne 7. decembra 1886 so gospôda občinski svetniki šli s hudo razgretimi glavami, toda preverjeni, da se končno mora nekaj storiti. Pa se je storilo. — Do današnjega dne se je storilo toliko, da morejo naši zdravniki izjavljati, da se nam spričo urejene zdravstvene službe, spričo vzorne kanalizacije in vzorno urejenega vodovoda vsaj v Ljubljani večje kolerne epidemije ni bati. Po kmetih seveda še ni povsodi vse tako, kakor bi moralo biti, je pa vsepovsodi neprimerno bolje, nego je bilo 1886. leta, ko se je navzlic tedanjim nedostatom zdravnikom, ki so takrat že vedeli, s kom jim je opraviti, posrečilo preprečiti, večjo nesrečo. O zdravstvenih razmerah na Kranjskem piše dr. Keesbacher¹⁾ l. 1893.: „Kar se tiče obrambe pogostoma pojavljajočih se ljudskih bolezni (sploh!), je vzroke ponajveč iskati v dejstvu, da se prebivalstvo ne zmeni dosti za čistočo tal, za čistost zraka, za kanalizacijo, napravo greznic, preskrbo dobre pitne vode i. t. d., pa tudi v brezbriznosti napram oblastvenim odredbam, čeprav se je vsled zdravstvenega zakona (izza 24. aprila 1888, s katerim se je uredila zdravstvena služba v posameznih občinah in ki velja za vso Kranjsko izvzemši Ljubljano), vsled večjega števila zdravnikov po deželi kakor tudi s tem, da se je občinstvo pritegnilo razpravam glede zdravstvenih uredob, marsikaj obrnilo na bolje. Treba pa še mnogo novih bolnic po deželi.“

Toda vrnimo se k letu 1886.!

Že koncem l. 1885. (12. decembra) se je kolera nenadoma pojavila v Trstu, kamor so jo bili zanesli iz prav iste Italije, iz katere je bila doslej še vedno prišla v naše kraje. V Trstu so oblasti nemudoma odredile vse potrebne varstvene odredbe in po nam že znanih mednarodnih predpisih slučaj takoj javile tudi ljubljanski zdravstveni oblasti. Že 25. decembra je ljubljanski magistrat objavil oklic, v katerem je ta slučaj razglasil in opozoril na obstoječe zdravstvene predpise, zlasti pa opomnil, da je vsakega iz Trsta došlega potnika nemudoma prijaviti oblasti. Kaj hujšega se tega leta na Kranjskem ni zgodilo.

¹⁾ Krain und seine Gesundheit. Izdal dr. Fr. Zupanc, 1893.

Pač pa se je naslednjega 1886. leta na poletje, ko je grela toplo avgustovo solnce, 4. avgusta kolera naenkrat pojavila tudi na Kranjskem, in sicer je bila v Hribu, v občini Loški Potok, zgrabila nekega iz Ricmanj v Istri peš tjakaj došlega delavca. Ta je delal pri zgradbi herpelske železnice in ko je tam med delavstvom izbruhnila kolera, per pedes Apostolorum preko Trsta odpotoval domov, s seboj noseč kali kužne bolezni. Domov prišedši, je moral leči, 9. avgusta pa je moral za kolero izdihniti.

10. avgusta se je kolera že pojavila v Travniku; zasejal jo je bil prav isti nesrečnik. Izbruhnila je epidemija, ki je iz te 690 prebivalcev broječe občine pobrala 16 oseb.

Zasejal pa jo je tudi v Hribu, ko je prenočeval na nekem skednju. 4. septembra, torej skoro en mesec kasneje, se je lotila 10letnega fantiča iz sosednje hiše, 7. septembra pa se je na mah zopet zglasila v hiši, v kateri je bil oni delavec umrl, in iz nje v grob odnesla kar 4 osebe: prva je obolela 7., druga 10., tretja 11., četrta pa 17. septembra. — V sosednji hiši pa jih je od 12.—16. septembra pomorila tri. Pojavila se je še v dveh drugih hišah in pobrala 2 osebi. Vsega skupaj je obolelo 11 oseb. S tem je bila epidemija v občini Loški Potok končana.

V Trstu je 1886 na novo izbruhnila početkom junija, ko je bila zimo prespala, in je hudo zagospodarila: do 13. sept. so v Trstu med 541 obolelimi šteli 344 mrtvih.

Na Reki je povzročila pravcato paniko; ljudje so, kakor že ob prejšnjih prilikah, bežali. Ob morskem obrežju in po vseh ulicah so večer za večerom žgali s kotranom napolnjene sodove, češ, da se s tem čisti zrak, tako da je bilo z morja videti, kakor da je vsa Reka v plamenih.

Na Kranjskem so odrejali obsežne varnostne odredbe.

V Šent Petru na Krasu so avgusta meseca uredili revizijsko postajo, ki naj bi pregledovala dohajajoče potnike. Izprva so hoteli napraviti pravcat zdravstveni kordon, pa so to misel morali opustiti, ker je ministrstvo razpostavljanje kordonov prepovedalo.

Okrajno glavarstvo Radovljica je početkom septembra zaradi preteče kolere prepovedalo božjo pot na Brezjah in na Bledu.

Okrajno glavarstvo Kamnik je odpovedalo letni sejem, domobransko poveljništvo v Gradcu pa je na predlog kranjske deželne vlade za to leto opustilo domobranske kontrolne zборе na Vrhnikih (26. sept.) in v Ribnici (12. okt.).

V Ljubljani so na polju za Sv. Krištofom z vso hitrico gradili zasilno bolnico, takozvani kolerašpital. Omeniti je, da misli za zgradbo tega poslopja pravzaprav ni povzročila

1886 nastala kolera (glej „Laibacher Zeitung“ z 22. julija 1886), ampak da je idejo, na polju za Sv. Krištofom zgraditi poslopje, ki naj bi služilo skozi Ljubljano potujočim vojaškim transportom, že pred leti v seveda nekoliko drugačni obliki sprožil magistratni svetnik Jeras. Ko pa se je na zimo 1885 v Trstu pojavila kolera, je ta misel v občinski seji z dne 8. aprila 1886 zadobila konkretno obliko in stavba, ki je bila prvotno zamišljena kot prehodno vojaško stanovišče, se je izpremenila v zasilno bolnico, ki naj bi bila do novembra i. l. dograjena. Da je morala vlada zahtevati, da mora vsaj do spomladi 1887 leta biti gotova, smo že slišali.

Ko se je kolera pojavila ob jadranski obali, je kranjska zdravstvena oblast objavila obsežno instrukcijo, iz katere naj posnamemo točke, ki jih nadrobneje nismo omenili v uvodoma podanih določilih izza zdravstvenega zbora v Draždanih z dne 15. aprila 1893. 1. Priobčujemo jih, ker kažejo, kako velikanski je bil prevrat v naziranju izza leta 1866., zlasti pa zato, ker naj pričujoči spis po možnosti pospešuje obrambo kolere, kar bo dosegel tem laglje, čim natančnejši bo v podavanju v poštevh prihajajočih sredstev. — Naša zdravstvena instrukcija torej pravi:

Vsakega iz krajev, v katerih se je pojavila kolera, prihajajočega potnika je nemudoma prijaviti policiji, vseeno, ali se nastani v zasebnem stanovanju ali v gostilnici ali v prenočevališču.

Vsaka sumljiva oseba ostani 3 dni pod zdravstvenim nadzorstvom.

Zapiranje mej (bodisi deželnih ali občinskih ali krajevnih) in kontumačne odredbe so se vsepovsodi izkazale kot brezuspešne. (Primerjaj sklepe zdravstvenih konferenc iz l. 1866. v Carigradu, 1874. na Dunaju in 1885. v Rimu.)

Seveda se navodila ne dado podati v shematični obliki, marveč se treba ravnati po krajevnih odnošajih.

(Kaj treba ukreniti, da se koleri zabrani prestop preko mej, smo že povedali zgoraj (p. 71.).

(Istotako, kako je ravnati z živežem in z efekti.)

Še predno se pojavi kolera, bolje rečeno, vedno in v vsakem slučaju, je gledati na čistočo tal, cest, trgov in poslopij, da po njih ni gnijočih in gnitja zmožnih snovi. Zlasti je gledati na to, da se sproti in umno odpravljajo vsi gospodinjski in obrtni odpadki, pred vsem pa klavniški.

(O greznicah, kanalizaciji in preskrbi z dobro pitno vodo smo že zadostno govorili.)

Zdravstvena policija mora z vso vestnostjo nadzirati prenočevališča in slične javne prostore, pa tudi stanovišča ubožnih ljudi.

Vsako večje nabiranje ljudstva (veselice, procesije, sejme ...) je za čas kolere odločno zabraniti. Šole naj se zapro.

Pripravljeni morajo biti posebni lokali za bolnike, da jih lahko ločimo od neokuženecv, in posebni lokali, da ne ostanejo brez zavetja tisti, ki jih je zdravstvena policija prisiljena pregnati iz njihovega dosedanega stanovišča. Pripravljena mora biti zadostna zaloga razkuževalnih sredstev in zdravil.

V vsaki občini se mora sestaviti posebna zdravstvena komisija, v katero je odposlati zdravnika, tehnika in primerno število sposobnih krajanov. Predsednik tej komisiji je krajevni predstojnik ali njegov namestnik. V velikih krajih treba te komisije deliti v posamezne sekcije ali oddelke. Politična oblast mora njihovo poslovanje natančno nadzirati.

Kakor hitro se je kje pojavila kolera, mora občinski predstojnik o tem nemudoma obvestiti pristojno okrajno glavarstvo, in sicer brzojavnim ali sicer najkrajšim putem. Obenem mora občinski predstojnik brez obotavljanja sklicati zdravstveno komisijo in ukreniti vse, česar treba, da je okuženec ločen od neokuženecv (izolacija). Okrajni zdravnik mora takoj k bolniku. Ker je važno, da se takoj izpočetka z vso gotovostjo dožene, da li ima v resnici opraviti z azijsko kolerom, mora zdravstvena policija raztelesiti vse prve mrličje, ki so bojda zapadli koleri, in jih bakterijološko preiskati.¹⁾

Vsak novi slučaj kolere mora predstojnik gospodarstva (posestnik hiše ali najemnik stanovanja) nemudoma naznaniti občinski oblasti, prav tako tudi poslujoči zdravnik.

Za kolero obolele je v njihovem stanovanju izolirati (ločiti od neokuženecv); v slučaju, da neugodne stanovanjske razmere take izolacije ne dopuščajo, treba bolnika spraviti v bolnico. Če pa je bolje, da bolnik ostane v svojem stanovanju, treba deložirati (iz stanovanja spraviti) neokužence.

Za prevoz bolnikov se ne smejo uporabljati javnemu prometu služeči vozovi.

Osebe, ki pridejo v dotiko z okuženci, z njihovimi efekti ali z mrličji, si morajo roke razkužiti s karbolovo kislino.

V prostoru, v katerem je okuženec, ne sme biti jestvin. Tudi naj neokuženci v takih prostorih ne jedo in ne pijo.

Zlasti pa je vso pozornost obračati na razkuženje in čiščenje obleke, perila in posteljne oprave okuženecv in za kolero umrlih. Pred razkuženjem jih nihče ne sme odnesti iz bolniških prostorov. Perice morajo tako perilo prati v posebnih, zanalašč pripravljenih posodah, pralnice pa morajo biti pod policijskim nadzorstvom. Razpošiljati se takšno perilo, obleka itd. sploh

¹⁾ Dandanes zadostuje bakterijološko preiskanje bolnikovih otrebkov.
Op. pis.

ne sme, prav tako je v okuženih krajih prepovedano nabirati in prenašati cunje, ponošeno obleko itd.

Stanovališča, v katerih so bili okuženci, se morajo razkužiti, predno se kdo zopet vanja naseli.

Mrliče je čim preje odstraniti. Izpostavljati jih javnemu ogledovanju je prepovedano. Prav tako tudi žalujoči preostali ne smejo v stanovanje umrlega. Pokop naj se izvrši čim preje.

Zdravstvene komisije morajo poslovati, dokler se ni uradno dognalo, da je kolera popolnoma prenehala, in poleg drugih svojih poslov oskrbovati javno dobrotvornost.

Izdajati je lahko umljive, poljudno poučne spise.

Obrambna sredstva pa nikdar ne smejo biti tako obsežna, da bi ovirala promet in povzročala draginjo. —

C. kr. trgovsko ministrstvo je poleg tega izdalo normo, ki med drugim določa, da morajo izprevodniki vsakega potnika, ki bi med vožnjo kazal znake obolenja, nemudoma izolirati. Če bi potnik med vožnjo umrl, se mora njegovo truplo takoj na naslednji postaji spraviti iz vlaka. —

Listi so z zadoščenjem prinašali pomirjajoče vesti, objavljali poučne oklice in sedaj upravičeno zatrjevali, da občevanje z okužencem ni opasno, če smo oprezni. Paziti moramo na to, da ne pridemo nezavarovani v neposredno dotiko z njegovim truplom, z njegovimi otrebki, niti ne z efekti, s katerimi je bil bolnik v dotiki. Snaga in pridno izmivanje z razkuževalnimi sredstvi, zlasti s karbolovo kislino, so učili, so najboljši varuhi. Svariti pa je tudi pred neprevidno uporabo vode, pa bodi, da jo rabimo kot pijačo, za kuho ali pa za izpiranje. Saj je dognano, da se razširjevalec kolere najlaglje vzdržuje v vlagi. In kako lahko se okuži voda, stoječa ali tekoča! Z vlago vred ponicaajo bacili v zemljo in pridejo od tod lahko v naše odprte vodnjake, v potoke in reke, tolmane in jezera in jih okužijo, da utegne piti smrt, kdor zajame svojo pijačo iz njih, in izpirati s kužnino, kdor izpira s tako vodo. Še laglje zanesejo vanjo kužno snov naši gospodarski odpadki, ki jih odvajamo v vodo. Sum, da je voda okužena, je tem utemeljenejši, čim več imajo ljudje ž njo opraviti, bodisi da teče mimo človeških selišč ali da plovejo po njej. Zato bodite previdni z vodo! Ne rabite je neprekuhane, glejte, da sploh ne pridete v dotiko z njo, predno ni s prekuhanjem razkužena.

Nepobitno dognano je, da kolero nalezemo ali neposredno, ako pridemo v dotiko z bolnikom odnosno z efekti, ki so bili ž njim v dotiki (Kontaktinfektion, okuženje potem dotika), ali pa s posredovanjem vode.

Ti trezni pouki so imeli uspeh, da je ljudstvo to pot ostalo dosti mirno in da je bolj nego kdaj prej zaupalo svojim voditeljem, zdravnikom in javnim oblastvom.

Služaj v loškopotoški občini pa l. 1886. ni ostal osamljen, kajti kolera se je naenkrat pojavila tudi na Igu med tamkaj delajočimi prisiljenci iz ljubljanske prisilne delavnice. Bržčas so prišli v dotiko z delavci iz Loškega Potoka. Prvi prisiljenec je obolel 2. oktobra. Ker boleznici niso takoj spoznali, so ga spravili v Ljubljano v prisilno delavnico, kar je tukaj povzročilo domačo epidemijo.

Na Igu je kmalu izbruhnila epidemija, ki se je omejila skoro samo na prisiljence. Od 60 jih je za kolero obolelo 22, in sicer je najhuje obolel oddelek prisiljencev, ki je stanoval v neki ob cesti in na močvirnatih tleh stoječi hiši, dočim je oddelek, ki je stanoval v hiši, stoječi na kamenitih tleh, trpel le malo. Torej se je tudi v tem slučaju izpričalo, kako zelo je razširjanje kolere odvisno od kakovosti tal.

V ljubljanski prisilni delavnici, kamor so bili iz neprevidnosti prenesli onega okuženca in kjer je ta tudi v izolacijski sobi 3. okt. umrl, so sicer takoj potem, ko so bili bolezen spoznali, poskrbeli za temeljito razkuženje in ko so se na Igu med prisiljenci pojavili novi slučajji kolere, prekinili vsakršno občevanje z okuženim oddelkom; 15. okt. pa so nekega za drisko obolelega prisiljenca spravili v omenjeno sobo in ga 18. okt. odpustili kot ozdravljenega. Ko pa se je isti mož 22. okt. zaradi driske vrnil v isto bolniško sobo in 26. okt. umrl, je zdravnik konstatiral, da je moža pobrala kolera. Najbrž se je bil ob svojem prvem bivanju v tej sobi okužil in jo takrat, ko je bival med drugimi, zanesel med svoje tovariše. Kajti že 23. okt. so se zgodili novi slučajji kolere, in sicer, kar je zanimivo, med prisiljenci iz različnih delavnic in različnih spalnic, dočim od paznikov ni obolel niti eden. Vsega vkupaj je do 29. nov., ko se je posrečilo ustaviti epidemijo, obolelo 18 mož, umrlo pa jih je 11.

Kolera v prisilni delavnici je Ljubljančanom povzročala precej skrbi. Izprva so bolnike na ukaz deželne vlade prenašali v mestno bolnico za kolerozne. Toda mestni magistrat je tako prenašanje kmalu ustavil, ker so se prebivalci šentpeterskega predmestja uprli.

Na Vrhniko so kolero tega leta zanesli dvakrat. — 28. sept. je na Vrhniko iz Trsta prišel nekdo, ki je že naslednjega dne umrl za to kužno boleznijo. 12. in 13. sta se pojavila še dva druga slučajja, potem pa je kolera pojenjala. — Drugič jo je na Gorenjo Ligojno zanesel klavec, ki je imel opraviti v Trstu. Mož je po daljši boleznici umrl 22. okt.

Kmalu so v kratkih presledkih oboleli njegovi sorodniki, od katerih se je bolezen tako razširila, da so do 18. nov. v kraju šteli 18 obolelih.

V ljubljanski okolici so se pojavljali posamezni slučaji kolere, ki so vsi končali s smrtjo.

Tako torej kolera tega leta ni prehudo gospodarila. Na Dolenjskem se je zglasila samo še v Gribljah v črnomaljskem okraju, kamor jo je 8. okt. nekdo zanesel iz Velike Pake na Hrvaškem. 10. okt. mu je obolel in umrl njegov 9 letni sinček, do 17. pa so mu oboleli še trije otroci, njegova žena in nadalje še tri osebe, ki so bile v hiši na posetih. Dve od teh sta umrli.

S tem je bila 1886. kolerna epidemija končana.

Uradna statistika nam daje o gibanju kolere l. 1886. to-le sliko:

Okraj	Občina	Število prebivalcev	Trajala od — do	Obbolelo je			Na sto prebivalcev pride	
				Oboleženo je	Ozdravelo je	Umrlo je	obolelih	umrlih
Ljubljana mesto	Epidemija se je omejila na prisilno delavnico	280	18./X. — 29./XI.	18	7	11	6.43	61.11
Kočevje	Loški Potok	1353	4./VIII. — 18./X.	55	22	33	4.06	60.00
Ljubljana okolica	Ig	1291	2./X. — 9./XI.	26	15	11	2.01	42.30
	Vrhnika	5556	18./IX. — 16./X.
oz. 22./X. — 23./XI.	3	1	2	0.05	66.20
Črnomelj	Griblje	451	7./X. — 4./XI.	9	6	3	1.99	33.33
Skupaj	5 občin	8931		129	64	65	1.44	50.38

V celem je torej 1886. l. na Kranjskem za kolero obolelo samo 129 oseb, umrlo pa 65, torej dobra polovica, in to navzlic temu, da je kolera izbruhnila na pet različnih krajih. Številke so, če jih primerjamo z onimi iz prejšnjih let, vsekakor zelo ugodne in pomirjujoče. Saj nepobitno kažejo, da se je ob epidemiji 1886. l. izpričalo, kar so večaki svojpot zatrjevali in kar zatrjujejo še danes: da se spričo današnjega stanja zdravilske vede v krajih, kjer so zdravstvene razmere urejene in je ljudstvo voljno, se pokoravati oblastvenim in zdravnikovim odredbam, ni bati, da bi se kolera še kdaj mogla razviti v obsežnejšo epidemijo. Veda sedaj pozna njenega povzročevalca in je zdravnikom v roke dala orožja dovolj, da se mu morejo uspešno postaviti v bran. Kakor pa tudi najrazumnejši in najpogumnejši častnik sam ničesar ne opravi proti sovražniku, če se mu nje-

govo moštvo ne pokorava brezpogojno, tako morejo tudi zdravniki boj proti koleri uspešno voditi le tedaj, če točno in vestno izvršujemo vse, kar so nam veleli. Ponavljamo, da ni dvoma, da je koleri enkrat za vselej odklenkalo povsodi, kjer so zdravstvene razmere urejene, kjer je ljudstvo probujeno in ne omalovažuje dobro preišljenih zdravstvenih ukrepov.

Kolik preobrat v kratki dobi šestdesetih let!

Dočim je kolera ob svojem prvem pohodu v Evropo veljala za šibo božjo, proti kateri ga ni pomočka, za okrutnico, katere se je po pravici še huje bati nego kuge, ki jo je vsaj lahko zadržati ob mejah; dočim je kolera ob svojih prvih pohodih v Evropo zbegala vse, vladarje kakor podložnike, učenjake kakor lajike; dočim je ob svojih povratkih s porogljivim zasmehom igraje od sebe odbijala vse brezštevilne njej namenjene strelice in neovirano stopala, kjer se ji je zljubilo, in mlado in staro, visoko in nizko neusmiljeno mandrala v tla, iz katerih je bila nenadoma izrastla kakor zli duh iz pekla, in pred sabo zbujala trepet, za sabo puščala jok: se nam dandanes zdi kakor v prisilni jopič povezan nasilnež: vzroji, kadar ga prime, rad bi se razmahnil, pa se ne more, ne more, — dokler je jopič dosti trden.

Dočim je prej povzročala blazen strah, ker nihče ni vedel, kaj je njeno bistvo in kakšna so njena svojstva, ji danes mirno gledamo v oči, ker vemo, kako ji pridemo do živega. Izginil je strah, ker se je razpršila tista mistična megla, ki je zagrinjala njeno rojstvo in njeno življenje in jo delala strahotnejšo, nego je bila v istini. Za nas dandanašnjike kolera ni več tajinstvena šiba božja, ampak je prav enostaven, po bakterijah povzročen razkrajalen proces v človeškem drobu. Dandanašnjiki je ne gledamo več s tistimi plašnimi očmi, s katerimi otroška fantazija gleda strahove, marveč jo gledamo s treznim očesom znanstvenika, ki v njej vidi zgolj zanimiv pojav, za katerega nič manj ne veljajo nepisani večni zakoni nego za druge naravne procese.

Kolik preobrat tudi v javnih zdravstvenih odnošajih!

Dočim se je preje v obče — (ne samo pri nas) — mislilo, da je za javno zdravje dosti storjeno, če se je prilično kaj storilo zoper ponarejanje odnosno izprijanje živil ali odrejalo pregledovanje mesa in mrličev, o priliki epidemij pa objavilo nekoliko pouka, kako se treba vesti, in so se v skrajni sili odredile začasne stroge obrambene naredbe ter se je tu pa tam, če je šlo, uredila tudi kaka zasilna bolnica, vse drugo pa

prepustilo posameznikom in slučaju, so divjajoče epidemije končno stoprav v prošlem stoletju evropske države dovedle do tega, da so svojo pažnjo jele posvečati tudi tej strani življenja svojih državnikov v meri, ki jo to vprašanje zasluži. Zlasti druga velika kolerna epidemija v letih 1854. in 1855. in pa znamenita znanstvena raziskavanja Hallierjeva, de Barryjeva, Petenkoferjeva in Klobova so povzročila, da so države boj zoper epidemije odslej smatrale za prav tako svojo, javno zadevo kakor n. pr. velika politična vprašanja in se odločile, da rešitve tega vprašanja več ne prepuščajo posamezniku ali slučaju in da se več ne omejujejo zgolj na začasne prilične odredbe, marveč da v svojem ozemlju uvedejo stalne zdravstvene naprave, pred vsem pa po možnosti odpravijo vse, kar zahtevam javnega zdravstva ne bi odgovarjalo. Tako se je torej z drugo kolerno epidemijo tudi glede na javno zdravstvo v Evropi začela nova doba. Sestajale so se zdravstvene konference, ki so končno to skrb za javno zdravstvo še bolj posplošile in jo povzdignile v zadevo, ki ne more biti skrb le vsake posamezne države zase, marveč skupna zadeva vseh kulturnih držav. Tako je besno divjanje kolere rodilo sad, ki se ne da dovolj preceniti, in tako je prišlo, da dandanes nimajo samo posamezne države svojih nadrobno izdelanih javnozdravstvenih zakonikov, marveč so uveljavljena tudi zdravstvena določila, ki so obvezna za vse kulturne države. Podrobnosti, v kolikor morejo zanimati nas, ki se bavimo s kolero, smo že navedli zgoraj. Kolik je uspeh teh javnih odredb, ni težko presoditi, ako primerjamo nekdanje besnenje kolere z njeno dandanašnje pohlevnostjo. Če ji v južni Italiji ali v Turčiji še dandanes ne morejo biti kos, izpričuje to edinole staroznano dejstvo, da so tamošnje zdravstvene razmere vse prej nego urejene in da je prebivalstvo vse prej nego probujeno.

Pri kraju smo. O tem, kako je bilo na Kranjskem po l. 1886., ne bomo govorili. Bi tudi ne vedeli kaj zanimivega povedati.

Samo eno bi še radi pripomnili. To namreč, da smo se v svojem spisu ozirali edinole na kolerne epidemije na Kranjskem, ne pa tudi na morebitne posamezne slučaje, ki so se morda pojavili zdaj tu zdaj tam, in da si pričujoče razprave nismo mislili kot učene zgodovine kolere na Kranjskem, marveč kot poljudno pisan zabavno-poučen spis.

Mesto sklepne pike za boljšo voljo še eno veselo, ki je 1886. l. prepotovala vse evropsko časopisje.

Splošni list za pivovarstvo („Allgemeine Zeitung für Bierbrauerei“) je imenovanega leta prinesel notico, da je profesor

Koch, slavni najditelj kolerabacila, našel, da se kolerabacil v pivu v najkrajšem času uniči. Dočim se je torej prej propovedovalo, da je pivopitje za rogoviljenja kolere škodljivo, ker jo pospešuje, se je sedaj — tako je trdil ta list — neoporečno izkazalo, da pivo v časih kolere ne samo ni škodljivo, ampak nasprotno še prav koristno. — Vsled te novice se je „Berliner Tagblatt“ obrnil do prof. Kocha in ga pobaral, kaj je s tem njegovim najnovejšem razkritjem. In Koch je slovesno izjavil, da se dotični list najbrž moti, ker se, kolikor je njemu znano, še nikdar ni izjavil o morebitnih odnošajih med pivopitjem in koleri. Seveda se je „Bierbrauerei Zeitung“ namenoma zmotila. Na veliko žalost njenih izdajateljev in odjemalcev pa se je prav tako neoporečno izkazalo, da kolerabacil ni za to na svetu, da bi nemškimi pivovarjem polnil žepe . . .

Dodatek k „Spominom na Francoze“.

K str. 24.: „Princ Lulu“ je bilo laskovo ime za Louisa, sina Napoleona III. Po zmoti sedaj naši ljudje ta priimek navedljejo „rimskemu kralju“, sinu Napoleona I.

Dr. Jos. Gruden.

K str. 28.: Izmed manj pristopnih tiskanih virov, ki nam poročajo o francozofilstvu našega naroda, naj navedem tu še enega:

„Südslavische Zeitung“, ki je leta 1871. izhajala v Sisku in v katere uredništvu je bil tudi Jurčič, je dne 2. februarja priobčila podlistek o onodobnih nemških in francoskih simpatijah med Jugoslovani, ki je prvotno izšel v brnskih „Stimmen aus Mähren“, in tu čitamo: „Bald hätte ich hier eine kleine Anzahl unter den Nationalen, würdigen Patrioten vergessen, die bei uns für die Franzosen ammeisten eingenommen sind. Es lebt in unserem Lande (v Hrvatski) noch ein Häuflein älterer Herren, die noch die Zeit miterlebt und teilweise mitgemacht haben, als Kroatien bis zum rechten Savaufer nach dem Schönbrunner Frieden 1809—1812 in Frankreichs zeitweiligem Besitz und mitsamt Illyrien unter französischer Administration stand — und die Landessöhne aus jener Zeit gedenken dieser fremden Verwaltung mit dankbarer Erinnerung.“

Ā. dr. Fr Kidrič me opozarja na „Carniolio I. (1838) št. 12.—13.: Transilvanus: Ana —, na poročila Andrejčkovega Jož. o Črnem Grabnu, na Trdino („Ljubljanski Zvon“ 1905, 357).

Dr. Fr. Ilešič.

**Za tisk v „Zborniku“ ima „Matica Slovenska“
pripravljene te-le rokopise:**

Steklasa Ivan, Josip Rabata, karlovški general.

Obričani.

Remš M. dr., Abbé Martin Kuralt in njegova korespondenca
z Antonom Linhartom.

Šlebinger Janko dr., Slovenska bibliografija (1906—1911).
(Malone dogotovljena.)

Obetajo ozir. pripravljajo se študije:

Dr. Demeter Bleiweis vitez Trsteniški, Dr. Janeza
Bleiweisa delovanje v dež. zboru in odboru.

Ilešič Fr. dr., Čebeličar Jos. Zemlja.

Kidrič Fr. dr., Stanko Vrazova slovenska zapuščina.

„ „ „ Monografija o Primcu.

„ „ „ Tajna korespondenca v Napoleonovi Iliriji.

„ „ „ Ilirsko-francoska loža v Ljubljani.

„ „ „ Loža za odpiranje pisem na pošti v Trstu po
odhodu Francozov iz Ilirije.

Kotnik Fr. dr., Jarnikova zapuščina (zlasti nenatisnjene pesmi
in pisma).

Lokar Janko dr., Tehnika Jurčičevega romana.

Skaberne V., Študija o slovenski hiši.

Štrekelj K. dr., Iz zgodovine slovenskega jezika.

Tomišek Jos. dr., Korespondenca dr. Janeza Bleiweisa.

Vidic Fr. dr., Tajna korespondenca v Napoleonovi Iliriji.

Žigon Fr. dr., Iz Čopovih-Prešernovih časov.

Uredništvo.

Za leto 1910.

prejmejo p. n. gg. člani „Maticе Slovenske“ sledeče knjige:

	Knjigarska cena
1. <i>Dr. Bogumil Vošnjak, Ustava in uprava ilirskih dežel (1809—1813)</i>	4 K — v,
2. <i>Dr. M. Potočnik, Koroška, II. del (zgodovina)</i>	2 „ 40 „
3. <i>Zabavna knjižnica, XXII. zvezek (dr. Fr. Detela, Pegam in Lambergar)</i>	2 „ — „
4. <i>Prevodi iz svetovne književnosti, VII. zvezek. (Zeyer, Jan Marija Plojhar. Roman)</i>	4 „ — „
5. <i>Knezova knjižnica, XVII. zvezek (dr. Ivan Lah, Brambovci. Roman. I. del)</i>	3 „ — „
6. <i>Letopis za l. 1910</i>	1 „ — „

Povest „Pegam in Lambergar“ dobijo hrvatski člani od „Maticе Hrvatske“.

Iz društvenih pravil „Maticе Slovenske“.

„§ 3. Kdor letnine ne plačuje redno, se sme po odborovem sklepu izbrisati izmed letnikov.

Letnina se plačuje v prvi polovici vsakega leta.“

P. n. naročnikom „Zemljevida slovenskega ozemlja“.

Marca meseca 1909 je „Matica Slovenska“ rokopisni izdelek Zemljevida poslala c. in kr. vojaškogeografskemu zavodu na Dunaju v natisk ter prejela poročilo, da se bo zemljevid tiskal v prvi polovici l. 1910.